

УКРАЇНСЬКЕ
СЛОВ'ЯНО-
ЗНАВСТВО

1974

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВ'ЯНО- ЗНАВСТВО

ЛІТЕРАТУРА І МОВА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ

ВИПУСК 9

*До VII Міжнародного конгресу славістів
і VI Всесоюзної конференції
істориків-славістів*

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
„ВИЩА ШКОЛА“

ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Львів—1974

У збірнику висвітлюються питання мовних та літературних зв'язків між слов'янськими народами, зокрема підводяться підсумки вивчення слов'янських мов в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, друкуються рецензії на нові праці радянських та зарубіжних славістів-балканістів.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів та студентів вузів, учителів і всіх, хто цікавиться дослідженням слов'янських літератур та мов.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

професор *О. С. Бейліс*, доцент *І. І. Белякевич* (заступник відповідального редактора), професор *Г. Д. Вервес*, доцент *О. І. Грибовська* (відповідальний секретар), професор *П. С. Дзюбо*, професор *В. А. Жебокрицький*, професор *В. І. Масальський*, професор *Д. Л. Похилевич* (відповідальний редактор), професор *С. І. Сидельников*, доцент *К. К. Трофимович* (заступник відповідального редактора).

Відповідальний за випуск
доцент *К. К. Трофимович*

Адреса редакційної колегії:
У 0161;0722-001 573—73 290000, Львів, Університетська, 1,
М225(04)—74 кафедра слов'янської філології,
кафедра історії південних і західних слов'ян

СТАТТІ

В. П. ПОПОВ

ПОЕМА ОЛЕКСАНДРА БЛОКА «ДВНАДЦЯТЬ» У ПОЛЬСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (Переклади К. Вінавера і Ю. Вачкова)

Художній переклад завжди відігравав значну роль у творчій взаємодії і взаємозбагаченні літератур як важливий фактор їх розвитку і вдосконалення.

Розглядаючи проблему взаємодії літератур, слід пам'ятати, що вона нерозривно зв'язана з ленінським вченням про дві культури. Вибір авторів і творів для перекладу, якість самих перекладів є суттєвими показниками ідейно-естетичної позиції перекладача, його майстерності і таланту.

Розуміння художнього перекладу як найважливішого засобу зближення літератур зумовило необхідність теоретичного осмислення його принципів і прийомів.

В останні роки з'явилося немало праць, у яких досліджуються важливі перекладацькі проблеми¹. Але, на жаль, в науковій літературі майже немає ґрунтовного з'ясування принципів перекладу з близьких одна одній слов'янських мов.

Ця проблема була висунена в доповіді М. Т. Рильського на IV Міжнародному з'їзді славистів «Про художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу»². Наведені в доповіді приклади свідчать про те, що мовна близькість не тільки полегшує роботу перекладача, але й створює свої труднощі.

Однак і до цього часу теоретики перекладу не приділили цій проблемі належної уваги. Це пояснюється, очевидно, й тим, що фактологічна база для теоретичних узагальнень не багата. Тому завдання першочергової важливості — нагромадити необхідну кількість досліджень окремих перекладів і вже на їх основі прийти до висновків, які будуть мати значення як для теоретичних узагальнень, так і для перекладацької практики.

* *
*

Поема О. Блока «Дванадцять», що утверджувала велич та історичну закономірність Жовтневої революції, відразу ж одержала величезний міжнародний резонанс. Протягом недовгого часу вона була перекладена на багато іноземних мов, у тому числі й на польську.

¹ Див.: Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Изд. 3. М., 1968; Гачечиладзе Г. Р. Введение в теорию художественного перевода. Тбилиси, 1970; Гачечиладзе Г. Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. М., 1972; Ковганюк С. П. Практика перевода. К., 1968; Контилов В. Першотвір і переклад. К., 1972; Копанев В. И. Вопросы истории и теории художественного перевода. М., 1972; Збірники: «Мастерство перевода», «Тетради переводчика» та інші видання.

² Див.: Рильский М. Т. О художественном переводе с одного славянского языка на другой. — IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии, т. I Литературно-лингвистическая секция; Рильский М. Т. Художественный перевод с одного славянского языка на другой. М., Изд-во АН СССР, 1958; Рильский М. Т. Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу. К., Вид-во АН УРСР, 1958.

Як свідчать польські літературознавці, багато відомих поетів захоплювались творчістю О. Блока, перекладали його твори на польську мову³. Серед них Ю. Тувім, Ю. Чехович, К. Яворський, К. Галчинський, Ян Лехонь та ін. Згідно з даними З. Збировського у другій половині 30-х років Блока перекладали Северин Полляк і Мечислав Яструн. У 1946 році в Любліні вийшов спеціальний номер журналу «Камена» (ред. К. А. Яворський), повністю присвячений творчості О. Блока у зв'язку з 25-ю річницею від дня смерті поета. У 1957 році була видана польською мовою збірка віршів О. Блока за редакцією Северина Полляка, який написав і передмову⁴. Друге видання цієї книги вийшло у світ в 1967 році⁵. У 1969 році вийшла збірка вибраних віршів і поем за редакцією В. Слободника⁶.

Ядвіга Бандровська-Врублевська свідчить, що творчість О. Блока мала великий вплив на польську поезію, а його популярність у Польщі можна порівняти з популярністю С. Жеромського⁷. Вона ж говорить, що поема О. Блока «Дванадцять» стала доступною польському читачеві в 1921 році в перекладі Кароля Вінавера⁸.

Це твердження помилкове. Перший переклад поеми «Дванадцять» побачив світ уже 13 серпня 1919 року в газеті «Przegląd wieczorny»⁹. Перекладачем був Кароль Вінавер, який виступив тут під псевдонімом Єжи Корвін. Цей же переклад вийшов у 1921 році окремим виданням, але вже під власним іменем перекладача — Кароля Вінавера. Очевидно, його і має на увазі Я. Бандровська-Врублевська, говорячи про нього як про перший. Останній переклад опублікований у 1971 році¹⁰.

Поема «Дванадцять» викликала великий інтерес польського читача. За словами З. Збировського, лише в довоєнній Польщі з'явилося сім її перекладів на польську мову, а також переклади на українську і єврейську мови¹¹.

Аналіз більшості перекладів поеми О. Блока «Дванадцять» містить ґрунтовна стаття З. Збировського «Wokół dziejów «Dwunastu» Błoka w Polsce»¹². Польський учений дає оцінку перекладів, виділяючи як найбільш вдалі переклади В. Денхофара-Чарноцького і Северина Полляка. Останній переклад поеми, що належав Йосифові Вачкову (1971 рік), звичайно, не міг бути охарактеризований дослідником у статті, опублікованій в 1962 році.

Свої міркування З. Збировський ілюструє невеликою кількістю прикладів, які характеризують якість перекладів. Помітна, однак, деяка сумарність цих характеристик, що зменшує доказовість висновків і оцінок.

Мета цієї статті — проаналізувати перший і останній переклади на польську мову поеми О. Блока «Дванадцять».

Багато видатних письменників, майстрів художнього перекладу, говорили про труднощі, які збільшуються при перекладі віршів: від-

³ Див.: Збыровский Зигмунт. Пoesия А. Блока в междувоенной Польше. «Русская литература», 1971, № 3.

⁴ Див.: Aleksander Błok. Poezje. Warszawa, PIW, 1957.

⁵ Див.: Aleksander Błok. Poezje. Opracował i wstępem opatrzył Seweryn Pollak. Warszawa, PIW, 1966.

⁶ A. Błok. Poezje wybrane. Wybór i wstęp Wł. Słobodnika. Warszawa, 1969.

⁷ Див.: Jadwiga B androwska-Wrublewska. «Nota biograficzna». — У кн.: Aleksander Błok. Poezje wybrane. Warszawa, 1969, s. 151—152.

⁸ Див.: Jadwiga B androwska-Wrublewska. Назв. праця, с. 150.

⁹ Див.: «Przegląd wieczorny», Nr 183 z dn. 13. VIII, 1919.

¹⁰ Див.: Aleksander Błok. Dwunastu. Przełożył Józef Waczków. — «Literatura na świecie», 1971. Nr 7, s. 152—163.

¹¹ Див.: Збыровский Зигмунт. Пoesия А. Блока в междувоенной Польше. — «Русская литература», 1971, № 3, с. 139.

¹² Z. Zbyrowski. Wokół dziejów «Dwunastu» Błoka w Polsce. — «Sławia orientalis», Warszawa, 1962, Nr 4.

мінність у системах віршування, особливостях ритміки, наголошування і т. п. — значно ускладнюють віршовий переклад.

Особливі труднощі чекають на перекладача віршів з російської мови на польську, у якій, з огляду на її сталий наголос, дуже важко послідовно перекласти російський, український або білоруський силаботонічний вірш і чергування жіночих і чоловічих рим.

Це відзначав Максим Рильський, який застерігав від механічного перенесення особливостей однієї віршової системи на іншу, якій вони чужі, і вважав, що фонетичні особливості вірша, звукопис, алітерації, характер римування повинні по можливості зберігатися в перекладі без насильства над рідною мовою¹³.

Ю. Тувім також писав про труднощі у перекладі з російської мови на польську «внаслідок відмінності звукових і метричних особливостей цих двох слов'янських мов»¹⁴.

Працюючи над перекладами віршів О. Блока, В. Броневський зазначав: «Так важко інколи вловити тонкощі російської мови, хоч би тільки в душі твору і передати їх»¹⁵.

У передмові до другого видання віршів О. Блока Северин Полляк також говорить про складність перекладу поетичних відтінків творів О. Блока¹⁶.

Радянські вчені вбачають завдання перекладу в максимальному наближенні до тексту оригіналу. Переклад повинен зберігати, доносити до читача суть ідейного змісту твору, бути по можливості ближчим до його образної системи, його стилістичних особливостей.

У світлі такого розуміння мети і завдань художнього перекладу буде вестися дослідження двох перекладів поеми О. Блока на польську мову.

* *
*

Проаналізуємо перший розділ перекладу поеми О. Блока «Дванадцять». Цей розділ має важливе концептуальне значення в ідейно-художній структурі поеми. Тут розкривається революційна епоха з її драматичними конфліктами і потрясіннями, висловлюється авторське розуміння історичного змісту революції та її значення. Смыслова й інтонаційно-ритмічна структура цього розділу дуже складна. Поряд з символічними образами, які ввібрали в себе узагальнення величезної сили, ми знаходимо тут реалії життя і побуту тих бурхливих революційних днів. Перед нами постають незвичайно об'ємні у своїй типовості риси психологічного складу представників найбільш різноманітних соціальних шарів суспільства і, головним чином, тих, хто, відходячи з історичної арени, виливав злість, проклинав революційне, нове.

Звичайно, що така складність ідейно-образної структури визначила і поліфонічність художньо-мовної форми розділу: лексику, синтаксис, ритміку, особливості рим і всю її мелодику.

Величезне смислове й емоційне навантаження відчувається вже в перших рядках поеми: двопланова символіка образів та їх контрастне протиставлення виражають глибоку думку про протиборство двох начал — сил революції з її благородними чистими ідеалами і «старого страшного світу», який несе на собі печать ущербності і вироджен-

¹³ Див.: Рильський М. Ф. Художественный перевод с одного славянского языка на другой, с. 17—21.

¹⁴ Див. виступи М. С. Живова на IV Міжнародному з'їзді славістів, т. I, с. 547.

¹⁵ Див.: W. Broniewski. Listy do Halszki Komoskiej. — Życie literackie, 1962, Nr 19, 54.

Цитую за статтею. Збыровскій Зигмунт. Поэзия А. Блока в междувоенной Польше. — «Русская литература», 1971, № 3.

¹⁶ Див.: «Вступленне ко второму изданию». — В кн.: Aleksander Blok. Poezje. Opracował i wstępem opatrzył Seweryn Pollak, PIW, 1967, s. 20.

ня. Тут же на повну силу звучить і бурхлива мелодія вітру, який символізує могутність революції, її вселенський розмах.

Як передається все це в перекладах? Наскільки вдало?

Передусім звернемося до перекладу Кароля Вінавера. Але перед тим як його характеризувати, скажемо кілька слів про нього самого. К. Вінавер, як свідчить З. Збировський¹⁷, був відомим адвокатом, який виступав як захисник комуністів у політичних процесах. Його переклад з'явився 13 серпня 1919 року в «Przeglądzie wieczornym», № 183. З. Збировський негативно оцінює цей переклад поеми О. Блока, вбачаючи в ньому відображення літературної недосвідченості молодого перекладача. Відзначаючи велику кількість дрібних помилок, З. Збировський основним недоліком вважає те, що К. Вінавер не зумів передати суті та ідеї оригіналу, часто відступав від блоківського тексту, даючи власні версії цілих уривків, змінюючи неодноразово їх суть та ідейне значення. Що ж залишається від оригіналу? І чи варто віддавати належне Вінаверу, говорячи на наступній сторінці про його заслуги в ознайомленні польського читача з поемою О. Блока: «І хоч не можна назвати результати його дослідження задовільними. — пише З. Збировський, — однак його заслуга в цьому розумінні безперечна»¹⁸. Але якщо і суть та ідейна спрямованість поеми викривлені перекладачем, то про які заслуги може йти мова?

Перш ніж перейти до розгляду перекладу К. Вінавера, нагадаємо, що будемо аналізувати переклад поеми, виданий ним на власні кошти і під власним іменем окремою брошурою у Варшаві в 1921 році¹⁹. Необхідна була чимала громадянська мужність, щоб у політичній обстановці тих років перекладати «поему про революцію». Тому пояснювати деякі «викривлення думки» автора, як пише З. Збировський, «політичною позицією перекладача», яка характеризується негативним ставленням до ідейної спрямованості «Дванадцяти», навряд чи буде правильним. Коротше кажучи, для об'єктивної оцінки перекладу К. Вінавера необхідний більш-менш ґрунтовний аналіз, у світлі якого повинні стати зрозумілими досягнення і невдачі перекладача. Отже, перша глава, точніше її початок. Як ця частина передана в перекладі? Наскільки вдало?

Звернемося до перекладу К. Вінавера.

Черный вечер.	Wieczór czarny.
Белый снег.	Biały śnieg.
Ветер, ветер!	Wicher cmentarny!
На ногах не стоит человек.	Ledwo na nogach trzyma się człek.
Ветер, ветер —	Wicher, wicher —
На всем божьем свете.	Na całutkim świecie! ²⁰

Два об'ємні контрастні поетичні образи з багатим, змістовно емоційним підтекстом передані з граничною точністю. Але певний дисонанс вносить у переклад цього уривка третій рядок. Правда, замість слова «вітер», у перекладі вжито більш експресивне «wicher» («вихор»). Але слово «cmentarny» («цвинтарний») викликає здивування, тому що вносить у картину ті відтінки, яких нема в оригіналі: від нього віє похмурістю, холодом могил. Чи не пояснюється поява цих відтінків у перекладі неправильним сприйняттям К. Вінавера революції як всеруйнуючої сліпої безжалісної сили? Або ж перекладач хотів посилити емоційне напруження в характеристиці розбурханого вітру революцій-

¹⁷ Zygmunt Zbyrowski. Wokół dziejów «Dwunastu» Błoka w Polsce. — «Słavia orientalis». Warszawa, 1962. Nr 4. s. 185. i

¹⁸ Там же, с. 187.

¹⁹ Aleksander Błok. Dwunastu. (Poemat o rewolucji). Przekład Karola Winavera, Warszawa, 1921, Nakładem tłumacza.

²⁰ Там же, с. 1. Далі всі посилання на це видання позначаються в тексті.

них змін, вживши словосполучення «wicher smentarny» як метафоричний синонім вітру, неминучого у своїй безпощадній силі?

Що стосується інших рядків зачину поеми у перекладі Вінавера, то вони цілком правильно доносять до польського читача і зміст, і ритміку, і лексико-синтаксичний малюнок оригіналу.

Подивимося тепер на переклад зачину поеми, здійснений Юзефом Вачковим²¹. Він в основному правильно відтворює зміст оригіналу.

Черный вечер.	Czarny zmrok
Белый снег.	W śnieżycy białej
Ветер, ветер!	Wiatr i wiatr.
На ногах не стоит человек.	Człowiek ledwie brnie zgrabiały
Ветер, ветер —	Wiatr i wiatr —
На всем божьем свете.	Dmie przez cały boży świat (с. 152).

Правда, у цьому перекладі дещо згладжується контрастність протиставлення, наявна в оригіналі, що підкреслено у Блока і тим, що два перших вірші — це два самостійні речення. У перекладі «czarny zmrok» («чорний присмерк») — не протиставиться «білому снігові», а немов би вплитається у вихор заметілі. Перекладач намагається зберегти відгінки протиставлення, але чисто зовнішніми засобами.

Замість двох речень, як у Блока, у перекладі є лише одна фраза, штучно розбита на два рядки, щоб зберегти ту паузу, яка у Блока служить засобом підкреслення, посилення контрасту. У результаті цього втрачено ритмічну подібність до оригіналу, а це позбавило переклад тієї внутрішньої енергії й динамізму, які властиві зачинові поеми в оригіналі.

Графічно зачин поеми виглядає так:

У Блока:	У перекладі:
’ — — — — —	— — — — —
’ — — — — —	— — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —
— — — — —	’ — — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —
’ — — — — —	’ — — — — —

Як бачимо, в оригіналі поєднуються різні віршові розміри: дво-стопний хорей (в останньому вірші обтяжений спондеєм) і анапест у четвертому вірші, завдяки чому цей рядок («на ногах не стоит человек») виділяється ритмічно і немов би ще більше підкреслює силу вітру революції. Своєрідне розташування рим при чергуванні чоловічих і жіночих закінчень у поєднанні з різностопністю і різними розмірами створює досить складну структуру, повну внутрішньої динаміки й експресії.

У перекладі Ю. Вачкова віршовий розмір більш одноманітний (усюди хорей), що створює деяку однотонність, розміреність зачину.

Як відомо, зачин поеми О. Блока витриманий у романтико-символічних тонах. Поетична ж розповідь, що йде за ним, ведеться у традиціях реалістичного живопису, афористично об’ємного і графічно чіткого. З’являються дуже виразні описи і характеристики, ціла галерея дивовижно яскравих і соковито змальованих соціальних типів. І все це

²¹ Див.: Aleksander Błok. Dwunastu. Przełożył Józef Waczków. — «Literatura na świecie», 1971. Nr 7, s. 152—163. Далі всі посилання на це видання будуть подаватися з вказівкою на сторінку.

забарвлене різноманітною авторською емоційною інтонацією — від іронічно добродушної до гнівно саркастичної.

В образі бабусі, яка відкриває галерею типажів, Блок намагався передати розгубленість, бентежність почуттів і настроїв тих обивательських мас, які ніяк не могли зрозуміти, що ж відбувається в країні, комізм, який є наслідком їх політичної і громадянської сліпоти. Звідси і нота поблажливо-насмішкуватого ставлення Блока до них, виразно переданого і в порівняннях («как курица»), і в просторічних висловах («перемотнулась через сугроб»), і в народному фразеологізмі («убивается — плачет») з метафорично-експресивним відтінком.

Деякі відтінки емоціонального забарвлення і авторської оцінки губляться у перекладах.

У перекладі К. Вінавера:

Staruszka jest w rozpaczy,
Bo jakżeż pojać, co znaczy
Ten plakat, co w wichru drzeniu
Płasa, wypręza się ciska (с. 1).

У перекладі Ю. Вачкова:

Lzy kapią z oczu babinie —
Wszystko to takie niepojęte!
Co stoi na tej wielkiej szmacie? (с. 153).

Вінавер експресивне блоківське «убивается—плачет» передає менш виразним «jest w rozpaczy». Смысл залишився, але емоційність забарвлення втрачена. Перекладач зберіг знижуюче порівняння «dępcząc jak kura», але не знайшовши рівноцінного еквівалента просторічного «перемотнулась», прагне компенсувати втрату емоційної експресивності цього рядка посиленням її в попередньому появою виразного «dępcząc» — «семена, топчась». У цілому в перекладі К. Вінавера відчувається гумористично-поблажливий відтінок у змалюванні бабусі, хоч він і не такий виразний, як в оригіналі.

У перекладі Ю. Вачкова з'являється дещо інший відтінок. Перекладач зберігає порівняння «jak kwoka» і просторічне «перемотнулась» передає просторічним «podygdała» — «поплелась», усі ж інші слова, вжиті в їх прямих значеннях (замість «убивается — плачет» — «lzy kapią z oczu babinie», «wszystko to takie niepojęte»). Така характеристика в перекладі викликає скоріше співчуття, ніж поблажливо-насмішкувате ставлення, яке виникає при читанні оригіналу.

На авансцені сюжету з'являються фігури, які уособлюють стару Росію. Вони постають перед нами із своїми настроями, народженими епохою, у світлі різко негативного ставлення до них автора, який дає волю своєму гнівному сарказмові, своїй в'їдливій насмішці.

На першому плані вимальовуються контури «буржуа» — символу найненависніших і найстрашніших сил старого світу, проти яких і спрямовані головні удари революції:

И буржуй на перекрестке
В воротник упрятал нос.

Поки що це лише загальний контур образу, який далі розгортається в символічну картину, виростає в жалюгідну, але разом з тим зловісну постать, яка тремтить під вітром революції не тільки від морозу, а й від страху перед повсталим народом. Цей первісний ескіз треба сприймати в контексті всієї картини. А перекладачі цього не врахували, у результаті чого деякі відтінки емоційно-символічного підтексту передані в перекладах не досить повно.

К. Вінавер майже дослівний у передачі цього епізоду:

Burżuj z zimna skurczył szyję,
W miękki kołnierz schował nos (с. 2).

Експресивно виразне «skurczył szyję» добре передає блоківську іронію. Але, вводячи уточнення «z zimna», якого у Блока немає, перекладач позбавив постать «буржуа» багатозначності оригіналу, тобто

висунув єдину причину — мороз, випустивши з уваги більш глибокі мотиви, які обумовили жалюгідний вигляд цієї постаті.

Ю. Вачкову вдалося уникнути цих втрат, хоч авторське ставлення передане у нього не зовсім точно:

Burżuj skrył czubek nosa
W futrzany płaszcz (c. 153).

Якщо в блоківському вислові «упрятал нос» наявний іронічний штришок, то польське «skrył czubek nosa» має радше гумористичний відтінок.

А от у зображенні письменника — вітії перекладачі виявились дуже близькими до оригіналу. Як відомо, у цьому епізоді вилилася вся сила гніву і презирства Блока на адресу тих «побратимів» по перу, хто у дні революції відступився від народу і на всіх перехрестях галасував про «загибель» Росії:

У Блока:

А это кто? — Длинные волосы
И говорит вполголоса:
— Предатели!
— Погибла Россия! —
Должно быть, писатель —
Вития...

У Вінавера:

A kto to zacz? — Takie długie włosy,
Oczy wzniesione w niebiosy! —
— Zdradzili!
Dla Rosji dzień śmiertelny!
A! to pisarz kwili,
Bard dzielny (c. 2).

У Вачкова:

A to kto? — Z długim włosem,
Wymądrza się półgłosem:
— Zdradzili Rosję! Łobuzy!
— Czarna godzina!
O, to pewnie ulubieniec muzy —
Literacina (c. 153).

Не звертаючись до буквалізму і не повторюючи один одного, кожен із перекладачів знайшов досить експресивні еквіваленти в польській мові, щоб висловити внутрішню силу та енергію блоківського гніву і сарказму, його тонку й в'їдливу іронію, передати лицемірне священництво і боягузтво інтелігента, який упівголоса бурчить на нові порядки.

Для стилістики цієї поеми характерне вміле використання виразно експресивної деталі, яка в більшості випадків передається яскравим просторічним зворотом, що контрастує з манірним стилем мови персонажів, які уособлюють старий світ. Це чітко виявилось у сцені, де Блок розкриває зовнішню картинність почуттів і жестів навіжених палянок:

Вот барыня в каракуле
К другой подвернулась:
— Уж мы плакали плакали...

Але вся ця награність роблено-трагічних почуттів обривається невичайно красномовним:

Поскользнулась
И — бац — растянулась! —

весь флер нещирих у своїй основі емоцій миттю відкидається. Уся картина може викликати які завгодно почуття, але тільки не співчуття і симпатію. Цього власне і домагався поет, вводячи знижуючо просторічні «бац» і «растянулась».

Усі ці емоційні відтінки в перекладі Ю. Вачкова передані досить переконливо:

Matrona w karakulach kroczy,
A za nią druga:
— Och, wyplakałyśmy już oczy —
Serce nie sługa...
I bęc leży jak długa! (с. 153).

А в перекладі К. Вінавера емоційний підтекст набирає дещо іншого смислу, виходять інші акценти:

Ot dama w karakule
Wylewa przed inną bóle, —
— Aj, straszne czasy! —
Poslizgnęła się nogą.
Bęc! — już leży nieboga! (с. 29).

Смисл і тональність фрази перекладу «już leży nieboga» скоріше може викликати співчуття, ніж осуд. Не рятує становище і використання прямого еквівалента російського «бац» — «bęc».

Справжніми героями поеми є дванадцять відважних, які, ідучи в майбутнє, долають усі перешкоди і в цьому поході набувають нових якостей.

К. Вінаверу вдається передати відчайдушність «дванадцяти», їх готовність битися з усіма, хто намагається зберегти старе. Те ж саме можна сказати і про останній переклад. Лексичний рівень обох перекладів високий. Найчастіше перекладачі знаходять у польській мові досить точні лексичні еквіваленти, які майже дослівно передають смисл блоківської фрази. Але це часто досягається за рахунок буквалізму перекладу. Іноколи спостерігаємо відхід від буквальності, але смисл фрази при цьому не тільки не страждає, а навіть виграє. Наприклад, у перекладі К. Вінавера, замість блоківського

Вот — проснется
Лютый враг,

читаємо:

A wróg ostrzy
Sztylet nowy (с. 11).

При зовнішньому лексичному неспівпаданні у перекладі збережене смислове значення фрази оригіналу: застереження перед загрозою, яку являє собою ворог, що притаївся.

Але трапляються й випадки, коли лексичні заміни змінюють смисл оригіналу. Доказом цього є третя глава поеми в перекладі К. Вінавера.

У Блока:

Как пошли наши ребята
В Красной гвардии служить —
В Красной гвардии служить —
Буйну голову сложить!

У Вінавера:

A jak poszły nasze chwaty,
Do Czerwonej Gwardji służyć,
Do Czerwonej Gwardji służyć,
By rozkoszy w wojsku użyć! (с. 5).

У Блока мова йде про те, що служити в Червоній гвардії — справа нелегка і небезпечна, адже має відбутися смертний бій з сильним і підступним ворогом. А ті, що йдуть у Червону гвардію, готові віддати життя заради торжества революції. Останній вірш перекладу К. Вінавера «By rozkoszy w wojsku użyć» цілком руйнує задум О. Блока, викривлює характер «дванадцяти». На жаль, такі відступи від оригіналу в перекладі К. Вінавера не поодинокі. Перекладач інколи опускає деякі важливі в ідейно-смисловому відношенні фрази, що було відзначено З. Збировським, який слушно критикує невдалі звороти, лексичні і граматичні русизми, наявні в перекладі К. Вінавера.

Але відходячи іноді від тексту поеми О. Блока, К. Вінавер намагається дуже точно передати ритміку і мелодіку вірша, у той час як у перекладі Ю. Вачкова спостерігаються ритмічні відходи від оригіналу, що інколи призводить його до певних естетичних втрат.

При цьому можна відмітити навіть парадоксальні, на перший погляд, явища. Подивимось, наприклад, як перекладено відомий блоківський заклик:

Революционный держите шаг!
Неугомонный не дремлет враг!

К. Вінавер:

Rewolucyjny tupot nóg!
Nieustępliwu wciąż chłuna wróg (с. 7).

Ю. Вачков:

W rewolucyjnym marsz pochodzie!
Wróg nie śpi, drogę ci zachodzi! (с. 158).

Ю. Вачков у першому рядку передає точніше смисл оригіналу, ніж К. Вінавер: він оформляє його як заклик, у той час як К. Вінавер обмежується повідомленням про грізну ходу бійців революції. А проте енергія революційного маршу у Вінавера відчувається ясніше, ніж у Вачкова, тому що той розмір, який вибрав Вінавер, майже співпадає з блоківським ритмом і краще допомагає відбити саме цю думку оригіналу.

Ритміка блоківського вірша завжди тонко реагує на смислові особливості фразі. І навіть, на перший погляд, незначні відступи від ритму оригіналу відбиваються і на смислових акцентах перекладу, виявляються у зміні емоційного забарвлення оригіналу. З цієї точки зору цікаво зіставити ритмічний малюнок оригіналу і перекладу XI глави поеми, зробленого Ю. Вачковим. У цьому розділі поеми характерні «дванадцятьох» уже визначилися, вони постають перед нами, як люди, що відrekliся від тягара старого, протверезились від хмелю анархічної вольниці. Тепер це стійкі і зібрані бійці, що знають, по якому шляху йти до мети. І ця енергія, цілеспрямованість підкреслюється і чітким ритмом хорейного вірша, і всією ритмічною структурою інтонаційної мелодики, кульмінацією якої є відомий заклик:

Вперед, вперед,
Рабочий народ!

Такої чіткості, зібраності і визначеності в якійсь мірі позбавлені герої поеми в перекладі.

У першу чергу це обумовлене тим, що сам кульмінаційний заклик у перекладі звучить невизначено.

Naprzód, naprzód
W rewolucyjnym marszu! (с. 161).

Він не звернений ні до кого конкретно, у той час як у Блока його адресат чітко визначений — це саме трудовий народ. Не менш «винна» у цьому ритміка перекладу.

В оригіналі:

...И идут без имени святого
Все двенадцать — вдаль.
Ко всему готовы,
Ничего не жаль...

У перекладі Ю. Вачкова:

A idą skroś wietrzyska.
Niczego im nie żal,
Gotowi na wszystko (с. 161).

— — / — / — — — / —	— / — / — — / / / —
/ — / — /	— / — / — / —
— — / — / —	— / — — / —
— — / — /	— / — — / —

Як бачимо, блоківському хорееві з пірихіями протиставлені ритмічна невизначеність першого вірша, ямб у другому рядку і амфібрахій — у третьому і четвертому, тобто явний ритмічний різнобій.

Такі відступи від ритміки оригіналу ми бачимо і в останніх віршах XI глави:

У Блока:

Их винтовочки стальные
На незримого врага..
В переулочки глухие,
Где одна пылит пурга...
Да в сугробы пуховые —
Не утянешь сапога...

У Вачкова:

Idą w dal z karabinkami
Na niewidzialnego wrogn,
Głuchymi zauleczkami,
Gdzie jeno, kurzawa sroga.
Brną przez zaspy, brną przez zamieć! —
W białym puchu grzęźnie noga (с. 161).

$\begin{array}{cccccccc} / & - & / & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \\ - & - & / & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \end{array}$	$\begin{array}{cccccccc} / & - & / & - & - & - & / & - \\ - & - & - & - & / & - & / & - \\ - & / & - & - & - & - & / & - \\ - & / & - & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \\ / & - & / & - & / & - & / & - \end{array}$
--	--

В оригіналі поеми — класичний хорей з невеликою кількістю пірихіїв. У перекладі — також хорей, але кількість пірихіїв значно більша, а другий вірш починається з подвійного пірихія і перший наголос появляється тільки на п'ятому складі. Це приводить до млявості і опісовості віршової фрази. Браження монотонності посилюється і постійними жіночими клаузулами, замість жіночих з чоловічими, які чергуються в оригіналі. У результаті створюється неправильна емоційна тональність, яка контрастує із змістом лексичних засобів, досить близьких до оригіналу.

Аналіз перекладів дозволяє твердити, що, незважаючи на певні втрати, вони достатньо правильно передають основний зміст твору, його багату образність, значну частину відтінків і півтонів. Для перекладу К. Вінавера характерне прагнення зберегти ритміко-інтонаційну структуру оригіналу.

Ритмічний малюнок польського вірша, як відзначають дослідники, відзначається «не рівно-великими стопами, як у російському силаботонічному вірші, а відносно однаковою кількістю наголосів у сумірних віршах і рівною кількістю складів у кожному вірші»²². Тому зрозумілі ті труднощі, які доводиться перемагати перекладачам заради збереження в перекладі ритмічної структури оригіналу. І те, що К. Вінаверу вдалося в значній мірі справитися з цим складним завданням, свідчить про його безсумнівні заслуги в цій галузі.

Слід відзначити, що К. Вінавер намагається бути близьким до оригіналу і у використанні лексичних засобів, досить часто вживає лексеми з тим самим коренем, що й в оригіналі. Це, однак, як показав З. Збировський у цитованій уже статті, не завжди йому вдається.

Щодо перекладу Ю. Вачкова, то треба відзначити, він використовує більш самобутні лексичні і стилістичні засоби польської мови. Вони враховують можливості, закладені в мові перекладу, і тому часто точніше передають змістові та емоційні особливості оригіналу поеми.

Але в перекладі Ю. Вачкова є недоліки, які суттєво послаблюють його цінність. Ритмічна структура його перекладу в ряді випадків досить далека від своєї першооснови. Віддаленість від ритмічної основи оригіналу призводить до млявості поетичної оповіді, що ніяк не в'яжеться ні з динамікою сюжету, ні з особливостями відбитої в ній епохи, ні з суттю характерів героїв поеми. Це ще раз переконує нас у тому,

²² Див.: IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссий, т. I. Литературно-лингвистическая секция, с. 226.

яким важливим є врахування в поетичному перекладі всього комплексу факторів, які у своїй сукупності створюють художню систему перекладу, що повинна донести до читача зміст і поетичну чарівність оригіналу.

В. П. ПОЛОВ

**ПОЭМА АЛЕКСАНДРА БЛОКА «ДВЕНАДЦАТЬ» В ПОЛЬСКИХ ПЕРЕВОДАХ
(Переводы К. Винавера и Ю. Вачкова)**

Резюме

Дается краткая сравнительная характеристика переводов поэмы А. Блока «Двенадцать» К. Винавером и Ю. Вачковым. Автор отмечает, что, несмотря на определенные недостатки переводов, они достаточно правильно передают основной смысл поэмы.

ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ У ЧЕСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В історії людства не багато таких яскравих, небуденних і світлих постатей, як постать великого гуманіста Яна Амоса Коменського — вченого і громадського діяча, праці і діяльність якого сколихнули цілий світ. Радянська письменниця і літературознавець М. С. Шагінян, відмічаючи значення діяльності Я. А. Коменського для світової літератури, писала: «В світі є книжки, поява яких була для сучасників ... чудовим, безспірним явищем у своїй світлій істині. І серед цих безсмертних книг твори Яна Амоса Коменського займають почесне місце. Сторіччя не зістарили їх, але освіжили і наблизили до нашого часу ... Багато реальних справ виросло з них: сучасна школа, загальна освіта...»¹.

Цілком природно, що образ Я. А. Коменського, його діла і праці, його боротьба, його трагічне, але прекрасне життя не могло не захопити письменників і художників. Зокрема, в слов'янських літературах ми могли б знайти чимало творів, присвячених Я. А. Коменському. Про це говорилося в доповідях наукової конференції, присвяченої 300-річчю від дня смерті Я. А. Коменського у Львові (листопад 1970 р.). Тут слід згадати також чудові праці радянських коменіологів, високо оцінені на батьківщині великого педагога².

Образ Я. А. Коменського — патріота і гуманіста — увійшов у чеську культуру, образотворче мистецтво і літературу. Генії Коменського позначив своїм впливом культурне життя Чехії протягом більше ніж двох сторіч.

Одним з перших у Чехії до вивчення життя Я. А. Коменського звернувся вчений Й. Л. Зійглер (1782—1846), який в біографії чеського педагога створив привабливий образ громадянина і людини. До образу Коменського звертались в Чехословаччині передові діячі в тяжкі роки мюнхенської зради і фашистської окупації. Юліус Фучік, наприклад, писав в одній зі своїх статей: «В найтемніші часи, після битви на Білій горі, найбільшою політичною фігурою у чехів був не полковець, не державний діяч, а вчитель і письменник, всесвітньо відомий педагог Ян Амос Коменський, який, як еретик, був вигнаний з рідної країни, але й в еміграції створив для свого народу і для всього людства твори, які не втратили своєї ціни до наших днів»³.

Образ Я. А. Коменського кликав, будив, надихав на боротьбу. За кілька днів до гітлерівської окупації Чехословаччини, в березні 1939 р., полум'яні слова Яна Амоса Коменського про свободу батьківщини про-

¹ Шагінян М. С. Ян Амос Коменский. — «Литературная газета», 1957 16 апреля.

² Хлуп О. Я. А. Коменский. — В кн.: О. Хлуп. Избранные педагогические сочинения. М., «Просвещение», 1966.

³ J. Fučík. Česká literatura v boji za svobodu. В кн.: J. Fučík. Milujem svůj národ. Praha SNPL, 1954, s. 48.

звучали в заклик Комуністичної партії Чехословаччини до всіх чесних людей про смертельну небезпеку, яка нависла над батьківщиною⁴. Автором цього документу був Клемент Готвальд. Разом з усім народом Чехословаччини Ян Амос Коменський начебто встав на захист рідної землі, його слова залунали зі сторінок підпільної «Руде право» та інших патріотичних видань.

Говорячи про значення Я. А. Коменського для чеської літератури, по-перше, треба сказати про вплив ідей великого педагога і гуманіста на розвиток чеського літературного і культурного процесу, по-друге, зупинитися на тих творах, в яких чеські письменники змалювали образ Я. А. Коменського.

В короткому повідомленні неможливо висвітлити з усією повнотою ці питання, не говорячи вже про те, що обидві проблеми майже не досліджувались в літературознавстві. Тут ми зробимо лише спробу проілюструвати тему нашого повідомлення декількома конкретними фактами.

Діячам чеського Відродження досить добре були відомі творча спадщина і життя Я. А. Коменського. В 1773 р. відомий чеський вчений-історик М. А. Войт написав його біографію, а поет В. Там згадував Коменського у своїх віршах. Діяч культури і видавець Крамеріус в газеті «Празькі новини» в 1786 р. з похвалою відгукнувся про мову Коменського і його знаменитий «Лабіринт». Біографію Коменського написав також відомий чеський історик Ф. Палацький. П. Й. Шафарик, виступаючи перед вчителями гімназії в м. Нови Сад, у своїй промові зупинився на гуманістичних поглядах і на новизні дидактики чеського педагога. Ян Коллар, Ф. Л. Челаковський, К. Г. Маха та інші представники чеської літератури першої половини ХІХ ст. з захопленням говорили про Я. А. Коменського. В цей період вийшло багато перекладів латинських віршів Коменського чеською мовою. Без сумніву, це безпосереднє знайомство з творами Коменського не могло пройти безслідно, воно, зокрема, позначилося на творчості найбільших чеських письменників-реалістів Б. Немцовой⁵, Я. Неруди та інших. Вплив ідей Коменського можна прослідкувати і в творчості Я. Врхліцького, А. Грасека, Е. Красногорської, Й. С. Махара, словаків Г. Ваянського та П. Гвездослава⁶.

В меншій мірі до змалювання образу Я. А. Коменського зверталися письменники ХІХ ст. Зд. Неєдли в статті «Комуністи — спадкоємці великих традицій чеського народу»⁷ пояснює цей факт тим, що образ Я. А. Коменського в порівнянні, наприклад, з образами Я. Гуса або Я. Жіжки не носив того бойового характеру, що відповідав вимогам літератури того періоду. Можливо, це пояснення і не дає повної відповіді на питання, але факт залишається фактом — епоха гуситських воєн освітлюється в чеській літературі набагато ширше, ніж епоха Я. А. Коменського. Лише після перемоги соціалізму в Чехословаччині чеські літератори широко звернулися в своїх художніх творах до постаті Я. А. Коменського. Однак слід згадати кілька творів про Я. А. Коменського, що вийшли в Чехії перед другою світовою війною. Це, наприклад, п'єси Фріча і Пелішка. Особливо вдалою була історична п'єса Яна Пелішка «Ян Амос Коменський». Перше її видання з'явилося у видавництві «Коменіум» в 1892 р., а друге — в 1920 р.

⁴ F. Buriánek. Odkaz Klementa Gottwalda naší literatuře. Praha, Čsl. spisovatel, 1954, s. 16.

⁵ A. Pražák. Komenský a Němcová. — В кн.: J. A. K o m e n s k ý. Praha, 1947.

⁶ Там же.

⁷ Неєдли З. Коммунисты — наследники великих традицій чешского народа. — В кн.: Неєдли З. Избр. труды. М., Госполитиздат, 1960, с. 371.

У післявоєнні роки вийшло декілька творів, присвячених Я. А. Коменському. Більшість з них були написані ще під час війни, але опубліковані лише після визволення Чехословаччини. Для прикладу наведемо роман Вацлава Фричека «Чародійки з Фульнеку», написаний в 1942 р. Цей твір присвячений молодим рокам Я. А. Коменського. Проте автор часто відходить від історико-біографічних джерел, і тому роман (хоч він і має кілька цікавих і оригінальних сцен) не здобув великої популярності. Продовжуючи список творів про Я. А. Коменського, що вийшли в перші післявоєнні роки, назвемо цикл віршів «Зустрічі» чеського поета і літературознавця Яна Благослава Чапека, що вийшов у 1946 р.; оповідання «Світло в темряві» (1946) маловідомого прозаїка Рудольфа Гліаша; книгу Йозефа Ткадлеця «Подорожний, що повертається», написану в 1942 р.; роман Володимира Ванека «Земля кривавить, земля цвіте». Всі ці твори з різних позицій підходили до зображення постаті Яна Амоса Коменського, підкреслюючи окремі сторони його характеру, діяльності, внутрішнього світу. Загалом слід відзначити, що переважна більшість цих творів, на жаль, має лише історико-літературний характер, оскільки автори їх не спромоглися створити яскравий образ великого чеського педагога-гуманіста.

Серед творів, присвячених життю та діяльності Я. А. Коменського, слід відзначити роман Ярослава Пасовського «Буря й райдуга» (1946), який носить підзаголовок «Життя Я. А. Коменського». Автор простежує життєвий шлях Я. А. Коменського від його приїзду після навчання до Фульнеку аж до смерті в Амстердамі. Письменник бачить свого героя як борця проти гноблення, як гуманіста, як політика, що в еміграції намагався допомогти своїй поневоленій батьківщині, як людину з великим життєвим досвідом. Я. Пасовському вдалося змалювати Коменського-вченого і Коменського-людину. Сильною стороною романа є і його правдива історична основа, яка допомогла письменникові чудово зобразити епоху життя і творчості великого педагога-реформатора.

Цікаву спробу створити повість про Я. А. Коменського зробив брненський письменник Франтішек Пражак, що видав у 1958 р. книгу «Рай серця». Вдалим був також дебют чеського драматурга Йожі Миккули, автора п'єси про Я. А. Коменського «Зрада після Білої гори». Ця драма була поставлена в 1953 р. театром у м. Мості. Автор писав про свій задум створити драму про життя чеського педагога. «Я добре розумів, що майже неможливо охопити таке складне і гігантське явище, як постать Яна Амоса Коменського, в одній п'єсі, що не задумана як біографічний твір. Тому я зосередився на дуже важливому — на долі чеського народу і його духовного вождя після Білої гори»⁸. Автор використав у п'єсі оригінальні матеріали: листи Коменського, документи тощо. Це надало їй специфічно документального забарвлення. Чудове виконання ролі Коменського артистом Ладиславом Гадлом сприяло великому успіху всієї вистави.

Останніми роками чеська література поповнилася монументальними полотнами-романами, що за жанром становлять історичні епопеї. В центрі уваги авторів — постать Яна Амоса Коменського. Слід підкреслити, що ці твори були написані досвідченими авторами, які мали за своїми плечима великий творчий доробок і вже не раз звертались у своїй творчості до постаті Яна Амоса Коменського. Ці твори становлять не лише особисте творче досягнення авторів, але й помітний внесок в розвиток чеського історичного роману. Ми маємо на увазі в першу чергу присвячені Я. А. Коменському романи-епопеї Мирослава Гануша та Леонтини Машінової.

⁸ Hra o Komenském. — «Květy», 1957, № 14.

Мирослав Гануш був автором так званих психологічних романів; письменник вніс в цей популярний жанр, за свідченням критики, оригінальний і свіжий струмінь. В своїх творах М. Гануш намагався повнокровно і глибоко змалювати долю свого героя (звичайно — простої людини), його внутрішній світ. Цей досвід став автору в пригоді, коли він взявся за широке літературне полотно про Я. А. Коменського. Саме тому, на наш погляд, образ великого гуманіста-педагога в диалогі М. Гануша вражає своєю ширістю, глибиною, чудовим знанням внутрішнього світу людини і вченого. Обидві книги М. Гануша про Я. А. Коменського — «Доля народу» та «Подорожній в Амстердамі»⁹ — складають ідейну і художню цілість. Диалогія Гануша свідчить не лише про талант романіста, але й про чудове знання автором спеціальної літератури, присвяченої Коменському (до книг додана спеціальна бібліографія Коменіани). Письменник вибрав найбільш складний період з довгого і багатого подіями життя Коменського: в романі зображені роки, які Коменський провів у вигнанні, поділяючи долю своїх численних однодумців після Білої гори. Я. А. Коменський у зображенні М. Гануша — велика і трагічна постать в чеській історії, але водночас і постать людини мужньої, що відчуває свій обов'язок перед народом, свідомо бореться за свої ідеали. І тому трагізм особистої долі Я. А. Коменського не сприймається песимістично. Навпаки — ключ, в якому написаний роман, — це «оптимістична трагедія». Читач відчуває глибоку віру і переконаність в перемозі ідеалів Я. А. Коменського.

Леонтині Машінової належить трилогія про Я. А. Коменського: «Молоді літа Яна Амоса», «До лабіринту світу», «Палаючий смолоскип»¹⁰. Л. Машінова — автор великої кількості історичних творів, зокрема про середньовічну історію Чехії, напр. роман «Палаючий стовбур», присвячений битві на Білій горі; «Міліч з Кромєржіжа». В 1935 р. Л. Машінова написала свій перший твір про Я. А. Коменського — «З посохом подорожнього». В ньому вона зобразила не лише Коменського, але й інших чільних представників общини «чеських братів» — організації, до якої належав і Коменський.

До написання трилогії Л. Машінова приступила, простудіювавши величезний історичний і документальний матеріал, що, як і у Гануша, не могло не позначитись позитивно на її творі. На відміну від своїх попередників, Л. Машінова поставила перед собою надзвичайно складне завдання — відобразити в художній формі усе довге, складне, суперечливе і трагічне життя великого Яна Амоса Коменського. Письменниця змальовує дитячі роки і юнацтво майбутнього педагога, поступово, крок за кроком простежує змушнення Коменського, його діяльність, його останні роки. Монументальна трилогія Л. Машінової про Я. А. Коменського, на нашу думку, — краще, що досі створено про великого педагога в чеській літературі. Хотілося б підкреслити, ще одну рису творчої манери письменниці — націленість твору на сучасність, використання багатого матеріалу для створення не тільки образу епохи, але й історичної перспективи, показує того, як все найкраще в історії народу знаходить своє відбиття в його сучасному житті. Все це в свою чергу наближає до нас життя і діяння великого сина чеського народу.

Відзначаючи найкращі твори чеської художньої Коменіани, неможливо не згадати книгу Франтішка Кожика «Скорбне і героїчне життя Яна Амоса Коменського», яка вийшла в 1958 р. одночасно російською,

⁹ М. Г а н у ш. Osud národa. Praha, 1958; М. Г а н у ш. Poutník v Amsterdamu. Praha, 1960.

¹⁰ Л. М а ш і н о в а. Nesmrtelný poutník (I. Mladá léta Jana Amose; II. Do labirintu světa; III. Planoucí pochodeň). Praha, 1969.

англійською, німецькою і французькою мовами¹¹. Книга Кожика про Я. А. Коменського — це талановите есе, в якому є глибокі і цікаві думки про Коменського, оригінальні спостереження, які свіжо, по-новаторському трактують діяльність і творчість Я. А. Коменського.

Всі названі вище твори чеських письменників, присвячені Я. А. Коменському, незважаючи на різний підхід до змалювання образу героя, до естетичних уподобань, до художніх можливостей і смаків кожного автора, ріднить одне — бажання донести до читача велич постаті геніального вченого і гуманіста.

В. А. МОТОРНИЙ

ЯН АМОС КОМЕНСКИЙ В ЧЕШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

В статье освещается значение творчества Я. А. Коменского для чешской литературы. Анализируются произведения известных чешских писателей: Я. Пасовского, М. Гануша, Л. Машиновой, Ф. Кожика — посвященные Я. А. Коменскому.

¹¹ В Чехословакии книга Ф. Кожика вышла в новом издании под названием «Světlo v temnotách» (название первого издания — «Bolestný hrdinský život J. A. Komenského»). Див. про це у відгуку —, «Tvorba», 1970, № 39.

І. І. КОВАЛИК

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХІДНО- І ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

В історії української радянської філологічної науки певне місце займає лінгвістична славістика¹.

Огляд славістичних досліджень знаходимо в таких працях: Лукинова Т. Б. Дослідження західнослов'янських і південнослов'янських мов на Україні в радянський час. — У зб.: Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. К., 1957; Коломієць В. Т. Дослідження слов'янських мов. — У зб.: Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. К., 1967 та Булаховський Л. А. З робіт в ділянці слов'янського мовознавства в УРСР. — У кн.: Ювілейний збірник АН УРСР, т. 1. Куйбишев, 1944. Ці праці і стали вихідними для нашого огляду.

Вагомим показником успіхів українських радянських славістів є періодичні збірники, присвячені вивченню південно- і західнослов'янських мов.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР видав кілька томів збірника «Слов'янське мовознавство», т. I—V, 1958—1962 рр. і як продовження міжвідомчий збірник «Структура і розвиток слов'янських мов» (1967).

У Львівському університеті протягом 1948—1964 рр. надруковано 9 книг збірника «Питання слов'янського мовознавства». Славістичні статті львівських мовознавців друкувались також у збірниках «Питання українського мовознавства», кн. I—V, 1956—1962 рр. і у «Віснику Львівського університету. Серія філологічна», вип. 1—7, 1963—1970 рр.

Про розгортання досліджень українських славістів свідчить їх активна участь у міжнародних з'їздах славістів: IV — 1958 р. (Москва); V — 1963 р. (Софія); VI — 1968 р. (Прага); VII — 1973 р. (Варшава).

На Україні періодично відбуваються тематичні республіканські славістичні конференції: у Львові — 1956 р., Києві — 1958 р., Харкові — 1960 р., Одесі — 1961 р., Ужгороді — 1962 р., Чернівцях — 1964 р., Дніпропетровську — 1968 р., Вінниці — 1971 р. Матеріали цих конференцій друкувались у вигляді тез або спеціальних збірників.

У сучасній українській лінгвістичній славистиці багато уваги приділено дослідженню чеської мови. М. А. Пушкар надрукував великий за обсягом «Курс лекцій з сучасної чеської літературної мови» для студентів університету у 3-х частинах: Вступ. Лексика. Фонетика. Словотвір. Морфологія. Правопис. Львів, 1963. Крім того, цей славіст опублікував ще два підручники: «Історична фонетика чеської мови». Львів, 1965 та «Історична морфологія чеської мови. Відміна імен». Львів, 1970.

¹ Цей скорочений огляд досліджень західно- і південнослов'янських мов в Українській РСР укладено на основі колективної праці І. І. Ковалика, Т. М. Возного, І. Й. Ощипко.

В. П. Андел уклав «Збірник вправ з історичної граматики чеської мови», Львів, 1965.

Про деякі питання чеської морфології говориться у статті В. М. Пітінова «До питання про граматичні особливості дієприкметників у сучасній чеській мові», ППСС, 1962.

Проблемам словотвору чеської мови присвячена кандидатська дисертація К. К. Трофимовича «Сложные слова в чешском языке добелогорского периода». АҚД. Львів, 1961. Він опублікував ряд статей: «Творення складних слів у чеській мові». Зб. РАФ. 1960; «До питання про синтаксичні зв'язки між компонентами складного слова (на матеріалі чеської мови добілогорського періоду)». ВЛДУ СФ, № 1, 1963; «Складні слова чеської мови XIII—поч. XVII ст.», ПСМ, кн. 6, 1968; «К вопросу о немецком влиянии на чешский язык в области словосложения». — У зб.: «Типология и взаимодействие славянских и германских языков». Минск, 1969; «Продуктивность моделей сложных существительных в чешском языке добелогорского периода», ИЧЯ, 1963; «Сполучні морфеми в складних словах чеської мови», ПСФ, 1960. Декілька статей про словотвірну структуру складних слів у сучасній чеській літературній мові надрукувала Т. Б. Лукінова (Козмінська): «Сложные слова в современном чешском литературном языке». АҚД. К., 1955; «О сложных словах в чешском языке», Сл. м-во, т. 1, 1958; «Об употреблении сложных слов в чешском языке», Сл. м-во, т. 3, 1961.

Р. В. Крачук детально охарактеризував іменники чеської мови з суфіксом *-к-* у ряді праць: «Из истории чешской суффиксальной словообразовательной системы». К., 1958; «История суффиксов существительных в чешском языке. Суффиксы с основным *-к-* (на материале памятников XIV—XVI вв.)», АҚД. К., 1958; «Функції демінутивів у старочеській мові», Сл. м-во, т. 2, 1958; «К истории суффикса *-č-* в чешском языке (XIV—XVI вв.)», «*Studia slavica*», т. 3, вип. 1—4. Будапешт, 1957.

Систему словотвору абстрактних іменників чеської мови дослідив В. П. Андел у статтях: «Засоби словотвору абстрактних іменників чеської мови в XIII—XIV ст.», ПСМ, кн. 7—8, 1963; «Історія словотвору абстрактних назв з суфіксом *-stvi-* у чеській мові», ПСМ, кн. 9, 1963; «Словотвір абстрактних іменників у чеській мові (на матеріалі XV ст.)», Зб. РА, 1963; «Словотвір іменників з суфіксом *-ota-* в чеській мові», ВЛДУ СФ, вип. 1, 1963; «Про іменники з суфіксом *-oščě-* в чеській мові», там же; «Еволюція та словотворчі функції суфікса *-*ije* в чеській та інших слов'янських мовах», ТД ЛДУ ФЖ, 1966; «Про функції словотворчих морфем *-stvo* і *-stvi* у чеській та інших слов'янських мовах», ВЛДУ СФ, вип. 4, 1966; «Про розвиток абстрактних назв з суфіксами *-ání*, *-ení*, *-tí* в чеській мові», там же, вип. 7, 1970; «Віддієслівні абстрактні іменники в чеській мові у порівнянні з іншими слов'янськими мовами», М-во, 1970, № 3; «Спостереження над абстрактною лексикою та її словотворенням на основі чеських письмових пам'яток XIII ст.», ПСФ, 1960; «Абстрактная лексика и ее словообразование в чешских произведениях Я. Гуса», ВЛДУ Ф III Ж, 1968.

Характеристику семантики і словотвору префіксальних дієслів у чеській мові подає М. А. Пушкар у кількох статтях: «Виникнення префіксів, їх значення і вплив на дієслово (на базі чеської мови)», ДП ЛДУ СФ, 1956; «Виникнення префіксів та їх вплив на дієслово», ПСМ, кн. 7—8, 1963; «Функції дієслівного префікса *do-* у чеській мові», ПСМ, кн. 9, 1963.

Питанням фонетичної системи і акцентології чеської мови відведено певне місце у статтях Л. А. Булаховського: «Чеська часо-кількісність», НЗ ХНДКМ, № 1, 1927; «Die böhmische Quantität», НЗ ХНДКМ, № 2, 1929; «Грамматическая аналогия и родственные явления

в истории чешского количества». Изв. РЯС АН СССР, т. 2, кн. 1, 1929, «Акцентологический комментарий к чешскому языку», вип. 1. Общие явления, 1953; вип. 2 і 3, Морфологические явления. К., 1956; «Отношение глагольных и именных образований в чешском языке», НЗ КДУ, т. 10, вип. 3, ФЗ, № 3, 1951.

К. К. Трофимович з'ясував свої міркування про застосування порівняльно-історичного методу в викладанні чеської орфографії у статті «Научные основы методики преподавания правописания родственных языков», ДП ЛДУ, вип. 7, ч. 1, 1957.

Систему і розвиток акцентології сучасної чеської мови висвітлює М. А. Пушкар у статті «До питання про розвиток наголосу в чеській мові», ДП ЛДУ, вип. 3, ч. 1, 1952.

Питання чеської лексикології розглядаються в статтях: Пушкар М. А. Лексика чеської літературної мови, ВСЯ, кн. 4, 1955; Розвиток чеської лексики, ПСМ, кн. 5, 1958; Вплив російської мови на збагачення чеської лексики після Жовтневої революції 1917 р. та після лютневих подій 1948 р. в Чехословаччині, ПСФ, 1960; Коломієць В. Т. Нові явища в лексиці чеської мови періоду народної демократії, ЛБ, вип. 4, 1954; Зміни в лексиці чеської літературної мови за останні двадцятиліття, СРСМ, 1967; Основні процеси в розвитку лексики чеської літературної мови післявоєнного періоду; ТД VII УСК, 1966; Некрот О. Д. (Улько). Вплив російської мови на збагачення чеської сільськогосподарської лексики після лютневих подій 1948 р. в Чехословаччині, ПСМ, кн. 9, 1963; Неологизмы русского происхождения в лексике чешского литературного языка (1917—1962 гг.), АКД, К., 1965.

Про фразеологізми у чеській мові є стаття: Мокієнко В. М. Варіантність як одне з джерел утворення фразеологізмів (на матеріалі чеської мови), ж. М-во, 1972, № 5; Коломієць В. Г. Нові явища у фразеології чеської мови періоду народної демократії, М-во, т. 12, 1953.

Багато зроблено на Україні у справі вивчення чеської лексикографії. А. Й. Балмут надрукувала статтю «З історії чеської і словацької лексикографії в Росії і на Україні», Сл. м-во, вип. 4, 1962, у якій характеризуються двомовні чесько-російські словники дожовтневого і післяжовтневого періоду.

Лексикографічну характеристику слів у тлумачному словнику дають: Неруш Г. І. Відображення термінологічної лексики у новому тлумачному словнику чеської мови, ЛЛ, т. 3, 1969; Ідвях В. Д. Способи тлумачень зменшених іменників у словниках тлумачного типу (на матеріалі української, російської, польської та чеської мов), там же.

Аналіз правопису, фонетичних, граматичних особливостей, стилю і лексики рукописних старочеських грамот розглянули В. П. Андел, В. А. Моторний, К. К. Трофимович у двох статтях: «Мовні особливості неопублікованої чеської грамоти XVI ст.», ПСМ, кн. 9, 1963; «Неопублікована рукописна чеська грамота з XV ст.», ВЛДУ СФ, вип. 3, 1965.

Питання взаємозв'язків чеської мови з іншими слов'янськими і неслов'янськими висвітлюють: Грабар О. Є. Неологізми радянської епохи в сучасній німецькій, чеській та угорській мовах, МНК УжДУ, XXI, 1967; Дзендзелівський Й. О. Більш поширені чехізми періоду 1919—1938 рр. у говорах Закарпатської області, ТД УжДУ, М'ячина З. І. Українсько-російські впливи на чеську Малозубівщинську говірку в Коростенському районі Житомирщини, ТД РДН, XIII, 1969; Андел В. П. До історії чесько-білоруських культурних зв'язків, УС, 1970, № 3; Пушкар М. А. Вплив чеської мови на мову польську, ДП ЛДУ, вип. 6, ч. 1, 1955.

А. Й. Багмут висвітлила загальні питання зв'язків чеської мови з українською у брошурі «До історії культурно-наукових зв'язків з Чехословащиною» (на допомогу лекторові). К., 1958 та у доповіді «Спостереження над семантичними сферами в лексиці чеської та української» (на матеріалі українсько-чеського словника), ТД V УСК, 1966.

Ряд праць українських славістів присвячено вченню сіткису чеської мови. Тут слід вказати на змістовні статі В. Г. Коломієць: «Порядок слов в чешской прозе первой половины XIX в.» АІД, К., 1959; «Порядок слов в чешской прозе первой половины XIX ст.» СІС, т. 7, 1952; «Порядок слів у чеській прозі першої половини XIX ст. (Про те речення)», ВСЯ, кн. 3, 1953; «Синтаксично стилістичні функції сполучника **a** в сучасній чеській літературній мові», ПСМ, кн. 5, 1958; «Синтаксично-стилістичні функції сполучників **i**, **ani** в сучасній чеській мові», Сл. м-во, 1, 1958; «Синтаксично-стилістичні функції сурядних сполучників у сучасній чеській літературній мові», Сл. м-во, II, 1958; «Часове оформлення підрядних речень, залежних від головної із значенням мабутнього часу, в чеській і словацькій мовах», Сл. м-во III, 1961. Синтаксичну функцію дієприкметників розглядає В. М. Пітин у статтях: «Синтаксичні властивості чеських дієприкметників». НЗ ЖПІ, т. 17, 1962; «Из наблюдений над местом деепричастных конструкций в предложении в современном чешском языке», ИЧЯ, 1963; «Дієприкметникові словосполучення і їх структурні особливості в сучасній чеській літературній мові», СРСМ, 1967.

Функцію прийменника **kvuli** аналізує Г. С. Токар у статі «Причинные словосочетания с предлогом **kvuli** в современном чешском языке», МНК УжДУ XVI, 1957.

Заслуговує на увагу ряд статей Й. Ф. Андерша, який розглядає питання теорії відмінка, ілюструючи свої твердження прикладами з чеської та німецької мов: «Семантична структура безприйменникового давального відмінка в чеській і німецькій мовах», ж. М. во. 1972, № 1; «Семантическая структура беспредложного дательного падежа в современном чешском и немецком литературных языках», АКД, К., 1971; «Семантическая структура падежа (типы падежных значений)». — У зб.: Категория падежа в структуре и системе языка. Материалы научной конференции, Рига, 1971; «Давальний відмінки в сучасних чеській і німецькій літературних мовах», СРММД, 1971.

Порівняно небагато досліджень українських вчених присвячено словацькій мові. Серед них слід відзначити посібник В. П. Андела «Словацька мова». Львів, 1972. Синтаксис сучасної словацької мови розглядається у ряді праць М. В. Симулика: «Выражение простого глагольного сказуемого в современном словацком литературном языке», ДП УжДУ СІФ, № 1, 1957; «Предикативные страдательные конструкции в словацком языке», ДП УжДУ СФ, № 2, 1958; «Предикативные функции творительного и именительного падежей в современном словацком литературном языке», НЗ УжДУ, т. 28, 1957; «Выражение сложного сказуемого в словацком языке», НЗ УжДУ СФ, т. 35, 1958; «Именное сказуемое без вспомогательного глагола в современном словацком языке», ДП УжДУ СФ, № 4, 1959; «К вопросу о внутренней взаимосвязи сказуемого с подлежащим в двусоставном глагольном предложении (на материале словацкого языка)», НЗ УжДУ, т. 41, 1959; «Междометное сказуемое в современном словацком языке», ДП УжДУ СФ, № 5, 1960; «Выражение сказуемого в современном словацком языке», АКД, Ужгород, 1960; «Наречие в функции сказуемого в современном словацком языке», ДП УжДУ СФ, № 7, 1961; «Предикативные конструкции на месте косвенных падежей в словацком языке», ТД V СК, 1962.

Про синтаксичні явища словацької мови говориться у статті Коломієць В. Т. Часове оформлення підрядних речень, залежних від головних із значенням нулового часу, в словацькій мові, Сл. м-во, т. 4, 1962.

М. В. Симулик цікавився також багатістю лексичної частини словацької мови: «Советские термины в современном словацком языке», ТД НК УЖД, XVII, 1962; «Словацкое словоизменение в современном языке», ТД VII УС, і 66.

Питання словацько-українських мовних зв'язків розглянуто в статті М. И. Очишкевича «Словацко-українські зв'язки», ПС, 1962; «Словацко-українські лексическі зв'язки», В ЛенУ СІЯЛ, вип. 3, 1963, а також М. А. Пушкаря «Називні зв'язки однієї на -я (-á) в іменниках середнього роду іа -ію основ у мовах українській та словацькій», ПС, 1962.

Заслужують на увагу дослідження українських радянських мовознавців. М. И. Очишкевич у ряді праць з питань польської фонетики поділяє таку характеристику звукосполучень у частині польської літературної мови та її діалектах: «Звуки польського язика XII-XVI вв.», АКД, Львів, 1949; «Абревіатури в польській мові та обихайного наголосів», ВСЯ, кн. 3, 1953; «Збіг двох рор в їх у поскі мові», ДП ЛДУ, вип. 7, ч. I, 1957; «Збіг двох шліних приоків у польській мові», там же; «Збіг проривних і щітиних приоків у польській мові», ПСМ, кн. 5, 1958, «Збіг проривних+сонорних у польській мові», ПСМ, кн. 7-8, 1963.

Польській мові відведено певне місце у дослідженнях Л. А. Булаховського: «Акцентологический комментарий к польскому языку», К., 1950.

У галузі польської словозміни і словотвору опубліковано праці М. В. Павлюка: «Категорія займенника у старопольській мові (на матеріалі пам'яток старопольського письменства XIV ст.)», ПОДУ, Зб. ФФ, т. 3, 1953; «Категорія местоимения в старопольском языке», АКД, Львів, 1951 і В. Є. Федорищева: «Продуктивність суффікса -ак в современном польском языке», НЕ ЧГУ за 1958 г., 1960.

Про словотвір польської термінології говориться у статті Л. Л. Гумецької «Засоби творення термінологічної лексики в сучасній польській літературній мові», ЛБ, вип. 4, 1954.

Питання польської лексикології та фразеології мало вивчалися на Україні. Можна назвати праці Л. Л. Гумецької: «Нова лексика і фразеологія сучасної польської літературної мови», М-во, т. X, 1952; «До питання перекладу польських віддієслівних іменників у польсько-українському словнику», ЛБ, вип. 2, 1952; І. О. Кільчевського «Нарис історичного розвитку значень деяких польських іменників (на матеріалі польської юридичної пам'ятки 1581 р. «Speculum Saxonicum» П. Щербича)». Сл. м-во, т. 2, 1958 і «Лексика польського юридического пам'ятника 1851 г. «Speculum Saxonicum» albo «Prawo Saskie i Majdeburgsk'e» П. Щербича (имена существительные)», АКД, К., 1965.

Явища польського синтаксису характеризуються у працях О. Б. Ткаченка: «Очерк истории изъяснительных союзов в польском языке (на материале произведений второй половины XVI века)», АКД, К., 1954; «З історії з'ясувальних сполучників у польській літературній мові (з'ясувальні сполучники *a, ano, jako*)», Сл. м-во, т. I, 1958; «З історії з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iż, że, iże*)», Сл. м-во, т. II, 1958; «З історії модально-з'ясувальних та цільових конструкцій у польській мові», Сл. м-во, т. 3, 1961 і т. IV, 1962; Ю. Л. Яворської: «Синтаксис местоимений в простом предложении в современном польском литературном языке», АКД, К., 1955; «Особенности синтаксиса личных местоимений в современной польской ху-

дожественной литературе», СРСМ, 1957; у статтях В. М. Павлюка «Роль займенників у формуванні речення у старопольській мові», ПСМ, кн. 7-8, 1963 і А. П. Непокупного «К вопросу об употреблении предлога *z* в инструментальной конструкции и его удвоении в говорах польского языка», ПЛКС, ч. II, 1963.

Предметом дослідження українських славістів були також проблеми українсько-польських мовних контактів, яким присвячено змістовні дослідження Л. Л. Гумецької: «К истории украинско-польских языковых связей», ИПЯ, 1969; «Деякі староукраїнсько-західнослов'янські паралелі», «Jazykovedný sborník», Bratislava, 1969; «Заметки об украинско-западнорусских лексических связях древнего периода». — В сб.: Проблемы истории и диалектологии славянских языков, Сб. статей к 70-летию В. И. Борковского, М., 1971; М. И. Онишкевича «Слова східнослов'янського походження в польській мові», ВСЯ, кн. 4, 1955; «Польские элементы в диалекте бойков», ИПЯ, 1969.

Досконале знання західноукраїнських діалектів дозволило М. И. Онишкевичу прокоментувати вживані у творах І. Франка полонізми і діалектизми, а також критично оцінити коментарі видавців творів Івана Франка. На цю тему написано статті: «Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в творах І. Франка», ПСМ, кн. 9, 1963; «Полонізми і діалектизми та їх коментування в 20-томнику Творів І. Франка 3б. Іван Франко. Статті і матеріали, № 10, Львів, 1963; «Діалекти ми (полонізми) і їх коментування в 20-томнику Творів І. Франка», там же, кн. 11, Львів, 1964; «Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в 20-томнику Творів Івана Франка», там же, кн. 12, Львів, 1965 та ін.

Український вплив на говірку с. Біскович Самбірського району на Львівщині на лексичному, фонетичному, морфологічному і акцентуаційному рівнях докладно досліджується у доповіді В. С. Черняк, Т. В. Старак «Українські впливи в польській бісковичівській говірці на Самбірщині», ТД РДН, XIII, 1969.

Окремим питанням українсько-польських мовних зв'язків присвячені доповіді П. П. Плюща «Актуальні питання дослідження українсько-білоруських і українсько-польських писемно-мовних зв'язків до національного періоду», ТД VIII УСК, 1971; його ж «Мова й стиль Владислава Броневського, зв'язок її з мовою і стилем української поезії», ТД VII УСК, 1966.

Двотомний (у трьох частинах) «Польсько-український словник», К., 1958—1960 уклали у Львові під керівництвом Л. Л. Гумецької співробітники відділу мовознавства Інституту суспільних наук. До питання лексикографії польської мови звертаються у своїх статтях Л. Л. Гумецька «Принципи створення польсько-українського словника», М-во, т. VIII, 1949 і Є. А. Воронецький «Польські словники А. Осінського», ФЗ, 1958.

Українські славісти приділяли увагу й дослідженню сербо-лужицьких мов. Зокрема, Л. А. Булаховський в авторефераті «Сербо-лужицкие отражения древнейшей славянской акцентологической системы», М-во, т. IV-V, 1947 висвітлює сліди давньої слов'янської акцентологічної системи в сербо-лужицьких мовах.

Серйозно вивчаються сербо-лужицькі мови у Львівському університеті, про що свідчать численні праці І. І. Ковалика та К. К. Трофимовича. Дослідження І. І. Ковалика стосуються системи іменникового словотвору верхньо- і нижньолужицької мов: «Порівняльна характеристика словотвору просторових назв у сучасних лужицьких мовах», ТД V СК, 1962; «Сравнительная характеристика словообразовательной категории названий лица в сербо-лужицких языках», ПТД ЇСК, 1962; «Словотворчий розряд назв живих істот жіночої статі в су-

часній нижньолужицькій мові», СЗ, 1963; «Наблюдения над словообразованием пространственных названий в нижнелужицком языке». — «Вопросы теории и истории языка», Сборник в честь профессора Б. Л. Ларина, Л., 1963; «Своєрідні особливості іменникового словотвору сербо-лужицьких мов», ТД VI УСК, 1964; «Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах», Львів, 1964; «Порівняльна характеристика словотвору загальних назв живих істот жіночої статі сербо-лужицьких мов», ЗІУСМ, 1965; «Словотвірний розряд просторових назв у сучасній верхньолужицькій мові», СРСМ, т. 5, 1967; «Основні тенденції розвитку іменникового словотвору в сучасних лужицьких мовах», ТД VII УСК, 1966; «Словотвірний розряд агентивно-професійних назв осіб чоловічої статі в сучасній нижньолужицькій мові», ж. М-во, 1967, № 3; «Структурна типологія словотвору назв істот жіночої статі у верхньолужицькій мові». — У зб.: Типологія і історія славянських мов і взаємозв'язи славянських літератур. Тезиси докладаў і паведамленняў, Мінськ, 1967; «Специфіка іменникового словотвору серболужицьких мов». — У зб.: Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft, VEB Domowina, Bautzen, 1968; «Порівняльно-типологічне дослідження українського і сербо-лужицького іменникового словотвору», ТД VII УСК, 1971 У цих працях, що є частинами монографічного дослідження іменникового словотвору сучасних лужицьких мов, дається характеристика системи іменникового словотвору сучасної верхньо- і нижньолужицької мов та виявляються спільнослов'янські, спільнолужицькі і своєрідні верхньо- і нижньолужицькі особливості іменникового словотвору.

Цінні оригінальні дослідження вніс у сорабістику К. К. Трофимович: «Категорія особи і живих істот у лужицькій відміні в порівнянні з сусідніми слов'янськими мовами», ПСФ, I, 1960; «До питання формування лужицької іменникової відміни», ПС, 1962; «Омонімія, синонімія і нейтралізація закінчень у лужицькій відміні іменників», ВЛДУ СФ, вип. 4, 1966; «Общность и различие в развитии склонения существительных в лужицком и украинском языках». — В сб.: Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft, VEB Domowina, Bautzen, 1968 «Проблематика становлення і розвитку лужицької літературної мови», ВЛДУ СФ, вип. 7, 1970; «Полівалентність верхньолужицької стандартної мови в період побудови соціалізму», УС № 5, 1971; «Wukujemy serbsku řeč w ZSSR». — «Serbska šula», 1968, Nr 3. «О сербо-лужицком правописании», «Советское славяноведение», 1972, № 3; «Сербо-лужицька мова», Львів, 1966; «Нариси з історії сербо-лужицької літературної мови». Львів, 1970.

К. К. Трофимович уклав також перший великий «Верхнелужицко-русский словарь» (35 друк. арк., друкується у видавництвах «Советская энциклопедия» і «Domowina»). Словник стане важливим лексикографічним джерелом для типологічно-порівняльно о вивчення цих мов.

На Україні опубліковано ряд праць про сучасну болгарську мову та її історію. Це насамперед праці Л. А. Булаховського, у яких характеризуються питання болгарської акцентології: «Па ение сѣ тетического склонения в болгарском языке», «Наука на Украіне» № 4, 1922, X; «Вступ до «Нарису літературної болгарської мови», ЗХІНО, т. 3, 1928; «Болгарский язык как источник для реконструкции древнейшей акцентологической системы», М., 1958 і окремо у зб.: Исследования по славянскому языкознанию, М., 1961; «Сравнительно-исторические комментарии по болгарскому ударению», УЗ ин-та славяноведения, т. 17, 1959 і ін.

Аналіз лексичного складу сучасної болгарської мови проводить І. А. Стоянов: «Структура тематической группы глаголов, обозначающих умственные процессы в болгарском языке», МС РМКУ, 1968;

«Історичне формування тематичної групи дієслів мислення у болгарській мові», ж. М-во, 1969; № 3; «Семантическая структура и тимологический состав глаголов умственной деятельности в современном болгарском языке», АКД, К., 1970.

Після присвячених статій Н. В. Коссека «Про деякі особлі характеристики вале тої дієслівної групи у в історії болгарської мови», ТД НК ф і ф у ОД, 1965.

Состежешя над в д м і ван я м м н н и к і в у с р е д н ь о о а с ь м о в и р о в о О. П. Білік тат «Система від і н ю в з я і м е н н и к і в у с р е д н ь о б о л г a p с ь к о м у р у к o п и с і Х л у д о в п a p и м e й н и к > (і з п o п e р e д н і х а у в a ж e н ь)», ТД МНК, 1970.

Синтаксичні явища болгарської мови висвітлюються у статтях С. Мельничука «Синтагматическое уловия употребления кратких и полных местоимений в болгарском языке», ИСЯ, 1971; Н. В. Коссек «Деякі структурні методи вивчення проблеми лексичної сполучуваності в сучасній болгарській мові», ТД ОДУ, 1965; «Система предложных словосочетаний с глаголами движения в средне-болгарском языке», РСМ, 1967.

Питаннями болгарської орфографії цікавився С. Б. Бернштейн «Історія болгарської орфографії», М-во, 1937, № 11

Болгарські говори жителів України досліджували Д. П. Дрінов «Про мову болгарських колгоспників УРСР», М-во, 1936 № 8 С. Б. Бернштейн «Болгарские говоры Украины», ІЗ ОІІ, т 1, 1939; Л. А. Булаховський «Ударение старокрмского болгарского говора», Сборник в чест на академие Александър Теодоров Балан по слуи и деведесет и петата му годишнина. Софія, 1955

Українські славісти І. С. Свенціцький, Б. В. Кобилянський, М. І. Онишкевич, О. М. Рот, Т. В. Николаєвська, Л. Ф. Бузник і інші цікавилися проблемами українсько-болгарських і російсько-болгарських в а м o з в я з і в.

Міркування про історію формування південнослов'янської та української мов подав І. С. Свенціцький у дослідженні «Етапи формування болгарської, сербської і української літературної мови», ВСЯ, кн. 4, 1955.

Питанням лексичних контактів між українською, російською і болгарською мовами присвячені праці Б. В. Кобилянського «Лексичні паралелізми в говорах української і південнослов'янських мов», РДН XII, 1971; пор. й о г о ж «Лексичні паралелізми в угорській і болгарській мовах», ТД РДН XII, 1965; «До історичних зв'язків лексики української мови східнослов'янського ареалу (Про деякі лексичні відповідності східнокарпатських і південнослов'янських говорів)», ТД РДН XIII, 1969; Л. Ф. Бузник «До питання про російсько-болгарські мовні зв'язки за радянської епохи», ТД ПРНК, 1967; О. М. Рот «Особенности взаимин мов та діалектів південнокарпатського ареалу та роль українських елементів у їх розвитку», ж. М-во, 1967, № 6; Т. В. Николаєвської «О русско-болгарских и украинско-болгарских языковых контактах (на материале лексики восточнофракийских говоров болгарского языка, расположенных на территории УССР)», ВЛ, 1969; В. П. Дроздовського «Болгаризми в українських говорах південнобессарабського примор'я (характеристика окремих лексико-семантичних груп)», ТД ІV СК, 1962.

Сербо-хорватська мова на Україні вивчалась недостатньо. Сербська мова у зв'язках зі східнослов'янськими мовами розглядалась у статті Л. А. Булаховського «Исторические связи русского и сербского языков», ж. «Славяне», 1954, № 11; у брошурі І. К. Білодіда «Вук Караджич в історії українсько-сербських зв'язків», К., 1965.

З. Г. Розова опублікувала ряд статей з питань структури сербської мови: «К вопросу об устойчивости основного словарного фонда сербского языка» ДП ЛДУ, вип. 3, ч. I, 1952; «Значение сербского языка при изучении исторической грамматики русского языка», ВСЯ, кн. 4, 1955; «Колебания в склонении личных и собственных мужского рода на -о и на -е в сербо-хорватском языке, сравнительно с русским», А Д, I вив, 195 ; «Колебания в склонении личных и собственных имен мужского рода на -о и на -е- в сербо-хорватском языке, сравнительно с русским», ВРЯ, кн. 3, 1960; «Значения окончательных общего рода в сербо-хорватском языке, сравнительно с русским», ВРЯ, кн. 4, 1960; «Продуктивность древнего склонения окончаний (-о, -ы) среднего рода в современном сербо-хорватском языке и ее причины (сравнительно с русским)», ДП ЛДУ, вып. 9, ч. I, 1961; «Заимствованные слова, их оформление и склонение в сербском языке», ПС, 1962; «Взаимодействие именительного и звательного падежа в сербо-хорватском языке», Сл. м во, т. IV, 1962.

З питань інтонації сербо-хорватської мови надрукував статтю В. Г. Склярєнко «Прасербська двоскладова інтонація», СРСМ, 1967. Деякі питання наголосу у східнослов'янських і сербо-хорватських мовах порушує В. Ю Франчук у статті «Праці О. О. Поєоні з акцентології», ж. М во, 1971, № 3. Статистичний метод при аналізі структури сербо-хорватського складу застосовує В. Ф. Тимченко у статті «Спроба статистично-імовірнісно виділення класу (за матеріалом сербо-хорватської мови)», ММЛС, 1970.

Питання сербо-хорватської мови досліджував також І. М. Железняк. Він опублікував ряд змістовних праць, здебільшого про антропоніми: «Типы сербо-хорватских антропонимических композитов XII—XV ст.», СЗ, 1963 і «К истории сербо-хорватских патронимических форм XII—XV вв.», ДМ вип. 2, 1963; «Очерк сербо-хорватского антропонимического словообразования. Суффиксальная система сербо-хорватской антропонимии XII—XV веков», К., 1969; «Прасловянське *goj- і сербо-хорватський антропонімікон», ж. М-во, 1969, № 3; «Антропоніми з усіченим другим компонентом композита в сербо-хорватській мові», ж. М во, 1971, № 1; «Ареальне вивчення слов'янських антропонімів з усіченим другим компонентом композита», ж. М-во, 1972, № 2; «К семантической интерпретации антропонимических композитов со вторым компонентом -тузв в сербо-хорватском языке». — В сб.: Исследование по сербо-хорватскому языку, М., 1972; «До семантичної характеристики сербо-хорватської антропонімії XII—XV ст.», ДМ, 1962; «Давні сербо-хорватські відетнонімічні антропоніми», — У зб.: «Територіальні діалекти і власні назви», К., 1965; «Семантична еволюція другого компонента антропонімічних композитів -slav- у сербо-хорватській мові», УДО, 1964; «Мотивированность соединительного -i- в славянских композитных антропонимах», СРСМ, 1967; «М. Козачинський і літературна мова сербів другої половини XVIII ст.». У зб.: «З історії української та інших слов'янських мов», К., 1965; «Становлення літературної мови в Далмації у XVII—XVIII ст.» ТД VI УСК, 1964.

Порівняльну характеристику утворень з суфіксом -к-а у сербо-хорватській та російській мовах подає А. К. Смольська у доповіді «Словообразовательные возможности суффикса -к- в русском и сербо-хорватском языках», ПССМ, 1969.

В українській славистиці недостатньо вивчаються словенська та македонська мови. Можна назвати лише праці Л. А. Булаховського «Об одном частном условии грамматической индукции», Изв. АН СССР ОЛЯ, т. 19, вип. 2, 1960; і «Сравнительно-исторические заметки к македонскому ударению», Труды Узб. ун-та. Новая серия, № 92, Самарканд, 1958; С. Урбанчика «Словенська мовна культура і новий словник

словенської літературної мови», УС, вип. 5, 1971 та Ф. Безлая «Незворотний процес у словенській мові», ПУОК 4, 1967.

Цей бібліографічний огляд праць українських радянських славістів свідчить про значну роботу наших дослідників у галузі лінгвістичної славістики.

Дослідження слов'янських мов проводились як у синхронному, так і в діахронному планах, застосовувався переважно описовий метод, рідше порівняльно-історичний та порівняльно-типологічний.

Чимало уваги приділяли українські славісти вивченню структури чеської, польської і сербо-лужицьких мов, менше досліджувались мови болгарська, сербо-хорватська, словацька та словенська.

У найближчому майбутньому українським славістам необхідно поширити проблематику української мовознавчої славістики, використовувати перспективні методи дослідження усіх слов'янських мов.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АДД — Автореферат докторської дисертації.
АКД — Автореферат кандидатської дисертації.
АН — Академія наук.
ВЛ — «Вопросы лексикологии», Днепропетровск, 1969.
ВЛДУ — «Вісник Львівського державного університету»
В ЛенУ СІЯЛ — Вестник Ленинградского университета. Серия истории, языка и литературы.
ВРЯ — зб. «Вопросы русского языкознания», Львів.
ВСЯ — зб. «Вопросы славянского языкознания», Львів.
ДЛЛ — зб. «Дослідження з лексикології та лексикографії», К., 1965.
ДМ — зб. «Дослідження з мовознавства», К.
ДМУМ — зб. «Дослідження і матеріали з української мови», К.
ДП — Доповіді та повідомлення.
ж М во — ж «Мовознавство».
ЖПІ — Житомирський педагогічний інститут.
Зб. РА — «Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів» Львів 1963.
Зб. РАФ — «Збірник робіт аспірантів кафедр філологічних наук», вид. ЛДУ 1960.
Зб. ФФ — Збірник філологічного факультету.
ЗІУСМ — зб. «З історії української та інших слов'янських мов», К., 1965.
ЗХІНО — «Записки Харківського інституту народної освіти».
И в. РЯС АН СССР — «Известия по русскому языку и словесности АН СССР»
ИПЯ — зб. «Исследования по польскому языку», М., 1969
ИСЯ — зб. «Исследования по славянскому языку нанию». Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна». М., 1971.
ИЧЯ — зб. «Исследования по чешскому языку», М., 1963.
КДУ — Київський державний університет.
КСИС — «Краткие сообщения института славяноведения АН СССР»
ЛБ — «Лексикографічний бюлетень».
ЛДУ — Львівський державний університет.
ЛЛ — зб. «Лексикология та лексикография».
ЛС — Лингвистическая секция.
М-во — зб. «Мовознавство».
ММЛС — «Матеріали Міжвузівського лінгвістичного семінару», Донецьк, 1970
МНК — Матеріали наукової конференції.
МС РМКУ — «Мовознавчі студії. Реферативні матеріали конференції молодих учених». К. 1968.
НЕ — Научный ежегодник.
НЗ — Наукові записки.
НК — Наукова конференція.
ОДУ — Одеський державний університет.
ОЛЯ — Отделение литературы и языка.
ОПІ — Одеський педагогічний інститут.
ПІКС — зб. «Питання історії та культури слов'ян», ч. I, II, К., 1963.
ПЛМ — зб. «Питання літературознавства та мовознавства. Із збірника доповідей та повідомлень Республіканської наукової конференції (травень, 1967)», Харків, 1967
ПОДУ — «Праці Одеського державного університету».

- ПССС — зб. «О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики», Х, 1962.
 ПС — зб. «Питання слов'янознавства», Львів, 1962.
 ПСМ — зб. «Питання слов'янського мовознавства», Львів.
 ПССМ — «Питання словотвору східнослов'янських мов. Матеріали Міжвузівської Республіканської наукової конференції», К., 1969.
 ПСФ — зб. «Питання слов'янської філології», Львів, 1960.
 ПТД ВСК — Всесоюзная славистическая конференция. Программа и тезисы докладов, Л., 1962.
 ПУОК — зб. «Повідомлення української ономастичної комісії», К.
 РДН XII — Праці XII Республіканської діалектологічної наради, К., 1971.
 РДН XIII — Праці XIII Республіканської діалектологічної наради, К., 1970.
 СЗ — «Славистичний збірник», К., 1963.
 СІФ — Серія історико-філологічна.
 Ст. М-во — зб. «Слов'янське мовознавство». К.
 СРММД — «Структурні рівні мови і методи їх дослідження», К., 1971.
 СРСМ — зб. «Структура і розвиток слов'янських мов», К., 1967.
 СФ — Серія філологічна.
 СФЖ — Серія філології та журналістики.
 ТД — Тези доповідей (Тезиси докладов).
 ТДПРНК — Тези доповідей та повідомлень Республіканської наукової конференції.
 ТД РДН XII—XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей, К., 1965, 1969.
 ТД IV СК — «Тези доповідей IV Міжвузівської Республіканської славистичної конференції 12—14 жовтня 1961 р.», Одеса 1961.
 ТД V СК — «Тези доповідей V Міжвузівської Республіканської славистичної конференції 25—30 вересня 1962 р.», Ужгород, 1962.
 ТД VI УСК — «Тези доповідей VI Української славистичної конференції 13—18 жовтня 1964 р.», Чернівці, 1964.
 ТД VIII УСК — «Тези доповідей сьомої Української славистичної конференції. Велика Жовтнева соціалістична революція і культура слов'янських народів, 30 вересня 3 жовтня», Дніпропетровськ, 1966.
 ТД VIII УСК — «Українська культура в її інтернаціональних зв'язках. Тези доповідей і повідомлень восьмої Української славистичної конференції 21—24 жовтня 1971 р.», К., 1971.
 УДО — зб. «Українська діалектологія та ономастика», К., 1964.
 УЖДУ — Ужгородський державний університет.
 УЗ — Учені записки (Ученые записки).
 УС — ж. «Українське слов'янознавство».
 ФЖ — Філологія і журналістика.
 ФЗ — «Філологічний збірник».
 Ф Ін Ж — Філологія, Іноземні мови, Журналістика.
 ХНДКМ — Харківська науково-дослідна кафедра мовознавства.
 ЧГУ — Черновицкий государственный университет.

И. И. КОВАЛИК

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАПАДНО- И ЮЖНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ В УКРАИНСКОЙ ССР

Резюме

В данном библиографическом обзоре украинской западно- и южнославянской лингвистической славистики дается характеристика исследований структуры западно-славянских (польского, чешского, словацкого, верхне- и нижнелужицкого) и южно-славянских (болгарского, сербского, словенского, македонского) языков.

СУЧАСНІ ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОЛЬСЬКУ МОВУ

Перші польські переклади поезій Тараса Шевченка появились на початку 60-х років XIX ст. На сьогодні перекладено понад двісті Шевченкових творів на польську мову, чимало з них по декілька разів. Особливого поширення набули твори Т. Шевченка в умовах Народної Польщі, про що найкраще свідчать нові їх переклади¹. Вони викликали зацікавлення як польських, так і українських літературознавців. Д. Ломачевська в рецензії на польський переклад Шевченкового «Щоденника» висловила декілька корисних думок про значення цього твору для вивчення життя і творчості українського поета та про необхідність кваліфікованого коментаря при творах, що їх перекладено з інших літератур на польську мову². Молода українська дослідниця Катерина Криворучко написала статтю «Сучасні польські перекладачі творів Т. Г. Шевченка»³. Крім загальної інформації про сучасних польських перекладачів Шевченка, вона детально проаналізувала переклади Е. Ястшембца-Козловського і Я. Івашкевича, які вперше були опубліковані в 1935 р. Однак К. Криворучко залишила поза увагою сучасні польські переклади поезій Шевченка, надруковані у варшавському українському журналі «Наша культура» та в інших виданнях.

Таким чином, сучасні переклади творів Т. Шевченка на польську мову ще не стали предметом всебічних досліджень. У даній статті розглядаємо поезії Шевченка у найновіших польських перекладах, звертаючи увагу на їх адекватність щодо оригіналу та на деякі питання поетики.

Серйозним кроком у поширенні творів Т. Шевченка польською мовою стала збірка його поезій «*Utwory wybrane*», видана у Варшаві 1955 р. зі вступним словом поета В. Слободніка та післямовою і коментарем професора М. Якубца. Збірка охоплює 86 творів Шевченка: поеми, балади і ліричні поезії. Упорядник В. Слободнік звернув увагу на переклади, що, на його думку, «найкраще передають характер творчості Шевченка». Багато місця відведено в збірці сучасним перекладам В. Слободніка, М. Пехаля, Т. Хрусцелевського, С. Струмф-Войткевича, Б. Жираніка, Є. Житомирського, Л. Пастернака, Л. Левіна, З. Брауде, Я. Чарни, Е. Слободнікової і А. Каменської.

Влодзімеж Слободнік, який народився 1900 р. на Україні, відомий не тільки своїми оригінальними поетичними творами, але і як перекладач поезій О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Лермонтова і В. Маяковського. До збірки 1955 р. Слободнік переклав такі твори Т. Шевченка, як бала-

¹ T. Szewczenko. Pamiętnik. Z języka rosyjskiego tłumaczyła H. Mankiewicz-Szaniawska, wiersze w tłumaczeniu W. Boruńskiego. Warszawa, 1952, T. Szewczenko. Utwory wybrane. Redaktor i słowo wstępne — W. Slobodnik. Posłowiem i przypisaniami opatrzył M. Jakóbiec PIW., 1955; T. Szewczenko. Przejazdźka z przyjemnością i nie bez morału. Tłumaczenie i posłowie J. Jędrze'ewicza, PIW., 1960; T. Szewczenko. Poezje wybrane. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Warszawa, 1972.

² Ломачевська Д. Б. Польське видання «Щоденника Шевченка». — «Наша культура», 1961, № 4, с. 5—6.

³ Голос Шевченка над світом. Вид-во Київського ун-ту, 1964, с. 95—108.

да «Утоплена», поеми «Варнак» і «Юродивий» та ліричні поезії «Ой я свого чоловіка», «У тієї Катерини», «У перетику ходила», «Утоптала стежечку», «Муза», «Слава», «Плач Ярославни». У 1959—1961 рр. були опубліковані переклади поезій «Думи мої, думи мрії», «Якби зострілися ми знову», «Не гріє сонце на чужині» і «Ой чого ти почорніло»⁴.

У вступному слові до цієї збірки Слободнік писав: «Деколи поезія в перекладі перестає бути поезією. Деколи невдало перекладений вірш виглядає як відтворення гарної постаті в кривому дзеркалі»⁵. Переклади поезій Шевченка викликають особливі труднощі тому, що їх «народний український струмисько важкий для перекладу». Він вважав, що перекладачам Шевченка необхідно спиратися на твори польських поетів «української школи», на вірші Б. Залеського і А. Мальчевського та поезії А. Міцкевича і Ю. Словацького на українські теми. Крім цього бажано наслідувати стилістичну манеру кращих польських перекладачів Шевченка, зокрема найбільш досвідченого з них Е. Ястшембца-Козловського. Слободнік виступав проти буквалізму в художньому перекладі. Він, посилаючись на польського поета Міріана-Пшесмицького, був за те, щоб не перекладати «з мови на мову, а з поезії на поезію». Усі переклади поезій Шевченка, що їх виконав Слободнік, вірно передають оригінал, ритмічна структура якого збережена. Епічні твори українського поета не викликали у Слободніка труднощів. Ось який початок балади «Утоплена» в його перекладі у порівнянні з оригіналом:

У Шевченка:

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває;
Прокинься — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу... Хто се?..
Хто се, хто се? по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се? тихесенько
Спитає — повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє»⁶

У Слободніка:

Nocą wiatr nie hula w gaju —
Spi, zanim zaświta,
Gdy się zbudzi — cichuteńko
Osiki zapyta:
Kto to, kto to chesze warkocz
Na tym brzegu strugi?..
Kto to na przeciwnym brzegu
Szarpie warkocz długi?..
Kto to, kto to? — cichuteńko
zapyta, powieje,
Potem zdrzemnie się, nim nieba
Brzeg zaczerwienieje?⁷

Перекладач точно передав зображену Шевченком картину. Його ритміка: 8-складовий і 6-складовий вірш відповідає оригіналові, перехресне римування також збережене. Зміни перекладача мінімальні. Подібний підхід виявляємо і в перекладах поем «Варнак» і «Юродивий».

Схвалення заслуговують також ліричні поезії, що їх переклав Слободнік. Він глибоко вникнув у їх зміст, вдало передав виражені в них почуття. Для прикладу наводимо уривок з «Плачу Ярославни» у Шевченка (I) та в перекладі Слободніка (II):

I

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі граді Ярославна.
І каже: — Дужий і старий.
Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скали.

II

Płacze, zawodzi wczesnym rankiem
W Putywlu gradz'e Jarosławna
I woła: «Mocny, osiwiwały,
Szeroki Dnieprze! Fałą, pienną
Przebiłeś niei gięte skały.

⁴ «Наша культура», 1959. № 2, с. 4; 1961, № 2, с. 6.

⁵ Пор.: Szewczenko. Utwory, 1955, s. 9.

⁶ Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 10-ти т., т. I. К., 1951, с. 164; далі в статті наводимо цитати за цим же виданням, зазначаючи в дужках римською цифрою том, арабською сторінку.

⁷ Szewczenko. Utwory, 1965, s. 77; якщо далі цитуємо за цим виданням, зазначаємо після тексту в дужках цифрою сторінку.

О мій, Словутицю, преславний!
 Мое ти ладо принеси,
 Щоб я постіль весела слала,
 У море сліз не посилала,
 Сльозами моря не долить.
 (II, 317—318).

O mój, Sławuto! Rzeko sławna!
 Wróć, Dnieprze, mi mojego ładę.
 Ażebym łożę mu posłała,
 Ku morzu łez nie posyłała,
 Bo łzami nie zalejesz morza»
 (272).

Хоч Слободнік дещо змінив (наприклад: у п'ятому рядку епіте-тові «не малий» відповідає фраза «fałą рієппą», чого немає у Шевченка, з восьмого рядка пропущено вираз «весела», що оживляє ситуацію), образ Ярославни-патріотки, яка вимагає від природи повернення Ігоря з полону, не змінюється.

Успішно переклав Слободнік й інші ліричні поезії Шевченка. Роздуми Кобзаря, викликані його власною долею як поета («Муза», «Слава»), а також мініатюри особистого життя його співвітчизників («У тієї Катерини», «Ой я свого чоловіка», «У перетику ходила») передані в перекладі точно, хоч і в них є деякі зміни. Ця закономірність найчастіше зумовлена законами польської ритміки, про що писав Слободнік у статті «Праця над перекладами віршів Шевченка на польську мову».⁸

Цінний вклад у Шевченкіану Народної Польщі вніс відомий польський поет і літературний критик Мар'ян Пехаль (1905 р. народження). У збірку «Utwory wubrane» Т. Шевченка увійшло 13 його перекладів: «Рече та стогне Дніпр широкий» (12 початкових рядків), «Заворожи мені, волхве», «Гоголю», «Не завидуй багатому», «Сонце заходить, гори чорніють», «Неофіти», «Подражаніє Едуарду Сові», «Колись-то ще во время оно», «Над Дніпровою сагою», «І Архімед, і Галілей», «О люди, люди небораки!», «Тече вода з-під явора» і «Якось то йдучи уночі».

М. Пехаль, як і його сучасник В. Слободнік, перекладаючи твори Шевченка, йде за оригіналом. Характерно, що найбільш вірним є його переклад поеми «Неофіти». Ось уривок з цієї поеми в оригіналі Шевченка (I) і у перекладі Пехалю (II):

Трохи одпочила
 Стара мати недобита.
 Живущою силу
 Сила ночі оживила.
 Встала, походила
 Коло замкнутої брами
 Та щось шепотала.
 Чи не кесаря святого
 Нишком проклинала?
 (II, 262—263)

Wnet się przebudziła
 Stara matka ledwie żywa
 Drzemiące jej siły
 Siła nocy ożywiła.
 Wstała, pochodziła
 Opodał zamkniętej bramy
 I coś tam — szeptała.
 Czyż nie cesarza świętego
 Skrycie przeklinała?
 (249)

Зміст оригіналу не змінюється. Перекладач не вдавався до буквалізму, вдумливо використав засоби компенсації («wnet się przebudziła» — «трохи одпочила», «ledwie żywa» «недобита», «drzemiące jej siły» — «живущою силу». «skrycie» — «нишком»). У перекладі поеми чітко змальовані головні персонажі (Алкід, Нерон, мати) та злочиння римського царства у відношенні до неофітів.

Пехаль доносить до читача і почуття та роздуми Шевченка-лірика. Чудово переклав Пехаль ліричну мініатюру «Не завидуй багатому». Порівняймо початок і кінець цієї поезії за оригіналом та перекладом:

У Шевченка:

Не завидуй багатому:
 Багатий не знає
 Ні приятні, ні любові —
 Він все те наймає.

У Пехалю:

Nie zazdroście bogatemu:
 Bogaty nie czuje
 Ni miłości, ni przyjaźni —
 On nimi handluje.

⁸ «Наша культура», 1959, № 2, с. 3—4.

Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.
(I, 260).

Nie zazdroście wy nikomu,
Spójrzcie wkoło siebie:
Nie widać na ziemi raju
Nie ma go i w niebie
(104).

Переклад вдалиий. Таке ж враження поезії Шевченка «Тече вода з-під явора», «І Архімед, і Галілей» і «Заворожи мсні, волхве» у перекладах Пехалія. Однак перекладач не завжди потрапляє майстерно відтворити зображені Шевченком картини. Це показують переклади поезій «Колись-то ще во время оно», «О люди, люди небораки!», «Подражаніє Едуарду Сові» і «Сонце заходить, гори чорніють», хоч у цілому зміст оригіналу не змінюється в них. Для ілюстрації наводимо уривок поезії «Сонце заходить, гори чорніють» в оригіналі (I) та в перекладі Пехалія (II):

I
Сонце заходить, гори чорніють,
Ітгашечка тиче, поле німіє,
Радіють люди, що одлочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
(II, 16).

II
Słońce zachodzi, góry czernieją,
Zasypia płactwo, pola niemieja,
Ludzie swe grzbiety prostują w krzyżę
A ja ulatam, myślami płynę
W ogród cienisty, na Ukrainę.
Mknę do niej snami, w snach ją pozdrawiam,
W snach odpoczywam — siły odnawiam
(163).

Пехаль передав картину заходу сонця та думки Шевченка, але у Шевченка більше справжньої поетичності, у Пехалія помітна деяка штучність, окремі заміни не завжди відповідають оригіналові, вони затирають Шевченкову образність. Це спостерігаємо гакож у перекладі балади «Причинна»:

Ryczy i jęczy Dniepr szeroki,
Wiatr wyje pędząc chmury w dal.
Ku ziemi wierzby gnie wysokie
I wzdyma gory groźnych fal (18).

Перекладач відтворив образ Дніпра. Однак чудове Шевченкове порівняння «Горами хвилі підійма» передав фразою, яка не відповідає українському текстові («I wzdyma góry groźnych fal»), міняє зміст і позбавляє переклад деякої поетичності.

У збірці 1955 р. вміщені також переклади сучасних польських поетів: Євгеніуша Житомирського («Ще як були ми козаками», «У бога за дверми лежала сокира», «Мені однаково, чи буду я жить на Україні»), Тадеуша Хрусцелєвського («Сова», «Чи не покинуть нам, небого», «Русалка»), а також прозаїка Станіслава Струмф-Войткевича («Кавказ», «Царі», «Мій боже милий, знову лихо»). Хоч Є. Житомирський, Т. Хрусцелєвський і С. Струмф-Войткевич намагаються вірно подати у перекладах картини, образи і думки Шевченка, їх успіхи не завжди однакові.

Найкраще враження залишають у читача переклади поезій «У бога за дверми лежала сокира» Житомирського і «Сова» Хрусцелєвського.

Житомирський точно відтворив розповідь Шевченка, зберіг його ритміку, тропи (епітети і персоніфікацію) та використав вдалі засоби компенсації («oszczędzone» «покинута»):

у Шевченка:
Одним-єдине при долині
В степу, край дороги
Стоїть дерево високе,
Покинута богом.
Покинута сокирою,
Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині
(II, 58).

у Житомирського:
Jedno jedyne przy dolinie
W stepie, obok drogi,
Drzewo chwieje się wysokie,
Wzgardzone przez boga.
Oszczędzone przez siekiere,
Ogniem nie spalone,
Wraz z doliną o godzinie
Szepce przeminionej
(192).

Переклад поеми «Сова» Хрущелевського один із кращих у збірці. Ось фрагмент цієї поеми в оригіналі (I) та в перекладі (II):

I	II
Тече вода і на гору Багатому в хату. А вбогому в яру треба Криницю копати. У багатих ростуть діти – Верби при долині; А у вдови одним одно, Та й те, як билина	Bogatemu i na górze Zdrój przed progiem dudni, A ubogi i w parowie Musi kopać studnie. U bogacza dzieci rosna Podobne wierzbinie, A to jedno dziecko wdowy Jak źdźbło przy drożynie
(I, 232).	(94).

У Струмф-Войткевича помітна тенденція до поширення, в перекладі губиться стислість і образність Шевченка, дещо прямо переказується. Йому інколи не вистає поетичної точності Шевченка. Ось який початок поеми «Кавказ» у перекладі Струмф-Войткевича:

Za górami góry chmurami zasłane,
Ludzką, krwią, omyte, niedolą, zasiane.
Prometeusz tam od wieków
Przykuty do skały,
Orzeł co dnia pierś mu szarpie,
Serce rwie w kawały.
Szarpie, ale życiodajnej
Krwii mu nie wypije,
Znów i znów się serce śmieje
I uparcie żyje.
I w nas także duch nie zginie
I nie słabnie wola
Nie uprawi chciwa ręka
Na dnie morskim pola

(128).

Все ж у Струмф-Войткевича зберігається зміст оригіналу та окремі засоби поетики. Подібний характер мають Шевченкові твори «Царі» та «Мій боже милий, знову лихо!» в його перекладах. С. Струмф-Войткевич зумів донести до польського читача ідейне звучання творів Шевченка.

Добре зарекомендували себе і ті сучасні польські поети, які переклали тільки по одному твору Шевченка до збірки 1955 р.: Леон Пастернак («Заповіт»), Зигмунт Брауде («І мертвим, і живим, і ненародженим»), Ян Чарни («Ой одна я, одна»), Елеонора Слободнікова («Ой три шляхи широкії») та Анна Каменська («І виріс я на чужині»). Серед названих перекладачів виділяється відомий поет Л. Пастернак, його переклад «Заповіту» дуже близький до оригіналу:

Kiedy umre, to na wzgórze
Wzniescie mi mogile,
Posrod stepu szerokiego,
Ukrainy milej.

Mnie zaś w wielkiej już rodzinie
W kraju wolnym, nowym,
Pamiętajcie wspomnieć czasem
Dobrym, cichym słowem (149).

З. Брауде при перекладі поеми «І мертвим, і живим, і ненародженим» використав українізми («lichem», «hreczkosieja», «Дніпро», «гра-wnuki rohanep» та ін.) і вдало підібрав засоби компенсації («ślepi, zakłamanie» — «оглухли, не чують», «z was pasy drą» — «з вас деруть ремінь» та ін.), що сприяло вірній передачі твору Шевченка. Як зауважує М. Кагарлицький, Брауде краще переклав поему «І мертвим, і живим...», ніж його попередники (Е. Ястшембец-Козловський і Ю. Ло-

бодовський⁹. Добре сприймаються Шевченкові поезії «Ой одна я, одна» та «І виріс я на чужині» у перекладі Я. Чарни і А. Каменської, їх зміст відповідає оригіналові, зберігаються художні засоби і ритміка українського тексту. Збірка 1955 р. «Utwory wybrane» відіграла безсумнівну роль в ознайомленні масового польського читача з творами Т. Шевченка. Шкода, що у ній не знайшлося місця для такої важливої поеми Шевченка, як «Сон» («У всякого своя доля»), а також для кращих перекладачів Шевченкових творів ХІХ ст.: П. Свенціцького, Ст. Грудзінського, М. Грушецької та ін.

У 1961 р. виступили два нові перекладачі Шевченка: М. Яструн та А. Цесарж. Мечислав Яструн, видатний сучасний польський поет і прозаїк, переклав два вірші Шевченка: «Пророк» і «Мені однаково»¹⁰. Переклади Яструна поетичні. Наводимо невеликий уривок з вірша «Пророк» в його перекладі (II) у зіставленні з оригіналом (I):

I	II
Неначе наш Дніпро широкий, Слова його лились, текли, І в серце падали глибоко: Огнем невидимим пекли Замерзли душі. Полюбили Того пророка, скрізь ходили За ним і сльози, знай, лили	Jako nasz Dniepr falą szeroką, Tak słowa jego rwąc gwałtownie W serce wdzieraty się głęboko, Paliły niewidzialnym ogniem Zmarznięte dusze. Pokochali Jego proroka onej chwili I łzy — wiedź — idąc za nim lali ¹¹ .
(II, 98).	

М. Яструн художніми якостями перевищив К. Блаховського, С. Твердохліба та К. Думанського, що попередньо вже перекладали ці вірші на польську мову. Треба сподіватися, що М. Яструн засвоїть більше поезій Шевченка для польської літератури.

Слід відзначити і Анджея Цесаржа як перекладача Шевченкових віршів «Не женися на багатій» і «Ой три шляхи широкії»¹². Особливо приємне враження викликає переклад першої поезії, в якому Цесарж передав лаконічність стилю Шевченка:

В оригіналі:	У перекладі:
Не женися на багатій. Бо вижене з хати, Не женися на убогій Бо не будеш спати	Nie z bogatą: wszystko jedno Z chaty cię wygoni, Ale nie żen się i z biedną. Troska sen przesłoni.
(I, 261).	

Вірш «Не женися на багатій» досі ще не був перекладений на польську мову.

Великий досвід перекладацької роботи має Богдан Жиранік. До його кращих перекладів з Шевченка («Кавказ», «Якби ви знали, панічч», «Тим неситим очам» і «Садок вишневий коло хати»), що походять з початку 20-х років, приєднався ще й вірш «Гоголю»¹³. З метою виявлення художніх якостей останнього перекладу Жираніка, порівнюємо декілька його рядків (II) з оригіналом (I) і перекладом Пехалля (III), складеним у 1955 р.:

I
За думою дума роєм вилітає; Одна давить серце, друга роздирає, А третя тихо, тихесенько плаче У самому серці, може й бог не бачить.

⁹ Кагарлицький М. Поема «І мертвим, і живим» у польських перекладах. — У зб.: Голос Шевченка над світом. К., 1961, с. 84—94.

¹⁰ «Наша культура», 1961, № 2, с. 6.

¹¹ Там же, с. 6.

¹² Там же, № 2, с. 6.

¹³ Там же, № 3, с. 2.

Кому ж її покажу я,
І хто твою мову
Привітає, угадає
Велике слово?
(I, 259)

II

Za myślą myśl, jak rój wylatuje!
Ta serce już dławi, a tamta je truże,
A trzecia zaś cicho-cichutko wciąż płacze
Tu w sercu mym-może i bóg nie zobaczy.

Komuż tedy ją odsłonię?
I któż, mo ja mowo,
Powiła cię i odczyta
Kiedyś wielkie słowo¹⁴.

III

Biegnie myśl za myślą. leci, ulatuje;
Jedna dławi serce, druga torturuje,
A trzecia cichutko płacze o swej krzywdzie
W głębi mego serca — nie widać jej nigdzie!

Komuż ja tę myśl wyjawię
I czy znajdę kogo,
Kto by pojął i powiła,
Moje wielkie słowo (103).

Цитовані співставлення підтверджують, що Жиранік ближче підійшов до оригіналу, ніж Пехаль. Це важлива риса художнього перекладу. Шкода, що Б. Жиранік не збагатив польської літератури більшою кількістю перекладів з «Кобзаря» Т. Шевченка.

Відомий ще з 30-х років популяризатор української поезії Казімеж-Анджей Яворський, після перекладеного ним у 1934 р. «Заповіту», знову вступив у ряди перекладачів Шевченка. Він у 1961 р. переклав його поезії «Не гріє сонце на чужині», «Ой гляну я, подивлюся» і «Ми заспівали, розійшлись»¹⁵. Характерними рисами цих перекладів є точність у відношенні до оригіналу і поетичність. Цитуємо кінцеву частину перекладу з вірша «Ми заспівали, розійшлись» та оригіналу:

У Шевченка:

І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все таки якось жилось,
Прина[й]мні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий
І молодее тее горе!..
І молодий той гршній рай!
(II, 211).

У Яворського:

I tu i tam smutnie się śpiewało,
Bo nie wesoło tutaj było, jakos,
Ale się przecież żyło,
Przynajmniej wspólna była żalność
Gdy wspominaliśmy nasz kraj
I Dniepr w urwistych brzegów cieniach,
I młode nasze tam zmarłwienią,
I młody ten i grzeszny raj!¹⁶.

Популяризаторами поезій Шевченка в Народній Польщі стали також українські поети, які там проживають. К. Кузик і Є. Лапський переклали в 1964 р. на польську мову декілька віршів Шевченка. Але у К. Кузика поетика перекладу Шевченкового «Заповіту»¹⁷ викликає окремі зауваження. Він пропускає такий чудовий епітет, як «широкополі» (лани), епітет «синього» (моря) замінює виразом «zimnego» (morza). Крім того, рядок: «Як реве ревучий» передано двома рядками: «I jak Dniepr spieniony szumi Słuchać było zbliska». Виразові «воля» від-

¹⁴ «Наша культура». 1961, № 2, с. 2.

¹⁵ «Наша культура», 1961, № 4, с. 8.

¹⁶ Там же, с. 8.

¹⁷ «Український календар». 1964, с. 107.

повідает фраза «wolność na majdanach» необхідна для збереження перекладу рими. Переклад К. Кузика не належить до кращих зразків.

У 1964 р. були надруковані переклади Євстахія Лапського: «І небо невмите, і заспані хвилі», «Минули літа молодії» і «Осії. Глава XIV (подражаніє)»¹⁸. Наводимо переклад вірша «І небо невмите, і заспані хвилі» у порівнянні з оригінальним текстом:

У Шевченка:

І нео невмите і заспані хвилі
І понад берегом геть геть
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим никчемним морем
Нудити сльозом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати
(II, 105).

У Лапського:

Zbrukane niebo i fale senne
I ponad brzegiem po bezkresną dał
Trzcina, niby pijana się kołysze
Bez wiatru, sama się kołysze. I żal
Ogromny rośnie we mnie...
Czy długo jeszcze, boże święty,
W więzieniu moim niezamkniętym,
Nad morzem martwym, oniemiały —
Czy długo będę za światem płakał?
Milczy! Milczą i chwiałą się jak żywe
Na stepie trawy żółtozrywe,
Powiedzieć prawdy nie chcą, nie
A więcej nikt nie powie.
Mijają dnie..¹⁹.

Перекладач вірно відтворив картини Шевченка та його роздуми, але в окремих випадках відійшов від оригіналу. Зайвим є доданий Лапським рядок: «I żal ogromny rośnie we mnie», який не має паралельної фрази в оригіналі та не вносить нічого нового. У Лапського немає інколи Шевченкової безпосередності. Незважаючи на незначні відхилення від оригіналу, переклади Лапського мають достоїнства: вони добре відтворюють зміст і форму оригіналу.

Останнім часом глибоко зацікавився творчістю Шевченка польський письменник Єжи Єнджеєвич, автор повісті «Nocie ukraińskie» (про Шевченка), яка вийшла вже трьома виданнями (перше у 1966 р.). Є. Єнджеєвич відомий знавець української літератури. Він переклав також чимало прозових творів українських класиків на польську мову. У 1971 р. опубліковано його переклади поезій Шевченка: «Заповіт», «Холодний яр» і «Стоїть в селі Суботові»²⁰.

«Заповіт» польською мовою Є. Єнджеєвича належить до кращих зразків перекладацької літератури. Єнджеєвич добре знає українську мову, що допомогло йому вірно передати вірш Шевченка польською мовою. Ось початок і кінець перекладу Єнджеєвича:

Kiedy umrę, prochy moje
Złóżcie do mogiły,
Pośród stepu szerckiego,
W Ukrainie milej.

I w potężnym gronie braci,
W gronie wolnym, nowym,
Wspominajcie mnie czasami
Dobrym, cichym słowem²¹.

Єнджеєвич зберіг зміст, поетику і ритміку оригіналу. Таким же методом намагався він перекласти епічні твори Шевченка «Холодний Яр» і «Стоїть в селі Суботові», хоч в окремих випадках вдавався до поширення, не зумівши знайти стислих висловів для передачі стилю Шевченка. Приклад з віршованого оповідання «Холодний Яр», в якому український поет схвально висловився про коліївщину:

¹⁸ Український календар, 1964, с. 108—110.

¹⁹ Там же, с. 108.

²⁰ «Literatura na świecie» 1971, № 5, п. 131—135.

²¹ Там же, с. 131.

У Шевченка:

В яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали
Ратища стругачи.
У Яр тоїді сходилися,
Мов із хреста зняті
Батько з сином і брат з братом —
Одностаїне стати
На ворога лукавого
(I, 337).

У Єнджеєвича:

W Jarze ongiś hajdamacy
Tabor zalozyli,
Opatrzyli samopaly,
Spisy wyostzyli
I do Jaru jeli dazyć
Jakby z krzyża zdjęci.
Ojciec z synem i brat z bratem,
Pełni krwawej chęci,
Zeby zbroją hurma ruszyć
Na bój sprawiedliwy
Z wrogiem chytrym i podstępny²².

Із цитованого співставлення видно, що Єнджеєвич, уважно йдучи за оригіналом, точно відтворив та зберіг, в міру можливості, засоби Шевченкової поетики, навіть при поширенні оригінального тексту. Переклади Єнджеєвича дають читачеві повне уявлення про зміст і художні якості поезій Шевченка.

Розглянуті переклади Є. Єнджеєвича увійшли до виданої ним у 1972 р. збірки «Вибрані поезії Т. Шевченка»²³. До неї увійшли і такі переклади Шевченкових поезій, як «Розрита могила», «Чигирине, Чигирине», «Думи мої, думи мої», «Ще як були ми козаками», «У неділеньку у святую», «Ой виострю товариша», «Осії. Глава XIV» та «Бували війни й військовій свари». Варшавський україніст А. Верба, повідомляючи про вихід у світ нової збірки творів Шевченка в польському перекладі, заявив, що Єнджеєвич «поставив перед собою почесне завдання наблизити поезію Шевченка польською мовою якомога ближче до оригіналу»²⁴. Чи справді так, важко сказати, бо збірка Єнджеєвича відсутня у львівських бібліотеках. Однак немає сумніву, що Єнджеєвич, мабуть, і в цих найновіших своїх перекладах не відступав від тих принципів, якими керувався раніше, що дало право сказати А. Вербі про близькість перекладів Єнджеєвича до оригінального тексту творів Шевченка. Незаперечною заслугою Єнджеєвича є не тільки популяризація поезії Шевченка серед сьогоднішніх польських читачів, але й те, що серед його перекладів є такі, що вперше появились польською мовою («Учодний Яр», «У неділеньку у святую...», «Бували війни й військовій свари»).

Охарактеризовані сучасні переклади поезій Т. Шевченка на польську мову є цінним надбанням польської Шевченкіани, щирим виявом дружби польського і українського народів та їх культурного єднання.

Т. И. ПАЧЕВСКИЙ

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕРЕВОДЫ ПОЭЗИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО НА ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК

Резюме

В статье анализируются переводы произведений Тараса Шевченко на польский язык. Рассмотрены переводы, выполненные современными польскими поэтами, такими как Мечислав Яструн, Владзимеж Слободник, Казимеж Яворский и другие.

²² «Literatura na świecie» 1971, № 5, s. 132.

²³ Poezje wybrane, Warszawa, 1972.

²⁴ Верба А. З любові до Тарасової музи. — «Наше слово», 1972, № 44. с. 5.

ПРО ТВОРЧІСТЬ ЕДУАРДА БАССА В ПОЛЬЩІ

Цікавим явищем у чеській прозі є ще досі недостатньо оцінена творчість видатного чеського прозаїка Едуарда Басса. Чудовий феєлстоніст, який нагадує часом Карела Чапека, спостережливий театральний критик, співробітник літературного кабаре «*Servená sedma*», гумористичних періодичних видань та ряду журналів, Е. Басс мав надзвичайний дар спостережливості, поєднаний із свосереднім почуттям гумору. Він дуже тошко, гуманно і рівночасно влучно та без претензій висміював слабості та дрібні вади маленької людини. Його почуття гумору є поблажливим і не раз нагадує «сміх крізь сльози» Яга Неруди. Праці Басса відрізняються своєю літературною та мовною культурою, чудовим стилем, хоч немає, мабуть, іншого чеського літератора, який так добре знав би жаргон людей з середовища цирку та вар'єте.

Європейську славу здобула його книга для молоді, яку охоче читали навіть люди похилого віку «*Klapzubová jedenáctka*». А повість «*Cirkus Humberto*», що визначається чудовим знанням описаного середовища і виражає глибоку віру в значення праці, без якої немає повного задоволення і сенсу людського життя, належить до значних явищ у чеській літературі середини нашого століття.

Твори Е. Басса почали перекладатися на польську мову лиш в післявоєнний період. До перших чеських повістей, перекладених на польську мову належить «*Klapzubová jedenáctka*», яка за короткий час стала винятково популярною. Вперше вона з'явилась в Катові в 1947 р. під назвою «*Klub jedenastu*». Через два роки вона була видана в Познані, а в 1959 р. — у Варшаві. Автором дуже доброго перекладу був знавець чеської та словацької літератури Здзіслав Гієровський, який зумів зберегти атмосферу і специфіку чеського оригіналу. Влучним є його переклад слова «*Klapzuba*» словом «*Klapacz*».

Відомий англіст, професор Варшавського університету Станіслав Гельштинський, захоплюється специфічним гумором Басса, підкреслюючи, що власне ця повість на спортивну тематику мала б сильний успіх на англійському та американському ґрунті¹. Краківський літератор Тадеуш Квятковський, учень славіста Тадеуша-Станіслава Грабовського, підкреслює, що книга ця читається одним духом і порушує в дуже цікавий і разом з тим забавний спосіб справу аматорства в спорті². Переклад Гієровського він справедливо визнає перекладом найвищого класу.

¹ Stanisław Helsztyński. Czeskie przeswojenia Hierowskiego. — «Nowiny Literackie», 1947, Nr. 35, s. 8.

² Tadeusz Kwiatkowski. Brawo Klapacze. — «Dziennik Literacki», 1947, Nr. 1, s. 8.

Романіст та публіцист Євгеніуш Паукшта вважає «Klub jedenastu» досконалою книгою для читання³. Басс м'яко, але помітно в моральному плані піднімає основну проблему повісті — питання професіоналізму та аматорства у спорті. Цікавим є представлення головних діючих осіб — героя індивідуального (батька) і героя збірного (його синів), які лише разом створюють чітку індивідуальність.

Влучним є зауваження літературного критика Яніни Прегер, яка називає «Klub jedenastu» книгою для дорослих і для молоді⁴. Вона підкреслює чудовий гумор, спосіб моралізування через дотеп. Рационалістично соціальний критицизм цієї повісті підказує автору рецензії порівняння дещо перебільшене — з Дідро і навіть з Вольтером. Книга Басса вчить молодого читача, що спорт це добрий відпочинок, але не зміст життя.

Інші короткі, проте дуже позитивні статті з'явилися на сторінках «Ogniwa»⁵ та «Odry»⁶.

Рідко траплялось, щоб польська критика так винятково доброзичливо прийняла новий переклад, одногolosно підкреслюючи його художню та ідейну вартість. Шкода, що Едуард Басс не дожив до польського видання своєї книги (Здзіслав Гієровський у 1948 р. опублікував на сторінках «Magazynu Tygodniowego» фрагмент повісті «Cirkus Humberto» під назвою «List do Włodzimierza Smetany») ⁷. Повністю повість у перекладі Гієровського з'явилася у Варшаві 1950 р. під назвою «Cyrk Humberto». Вона була зустрінуто в Польщі з таким ентузіазмом, якого цілком заслуговувала.

В 1957 р. З. Гієровський видав в «Expresie Ilustrowanym», а також в «Panogamie» переклад одного оповідання зі збірки «Lidé z maringotek» — спогадів важкоатлета («Podotknutí místra těžké váhy») ⁸. Ціла збірка оповідань, яка немов виникає на «Cirkus Humbertů» і так само відзначається незвичайністю розповіді і детальним знанням середовища, видана в перекладі Гієровського у Варшаві 1960 р. під назвою «Przyjęcie u hrabiego d'Ascensons». Дуже позитивну рецензію на тему цієї літературної роботи опублікував Цезарій Ровінський в «Nowej Kulturze» ⁹, підкреслюючи чудову літературну палітру чеського автора, а також досконале знання описуваного середовища цирку. Цікавою є стисла стаття Гієровського про переклад «Lidé z maringotek». Власне в цій книзі вміщено «Vurgávěni hráče na xylofon», де наводиться епізод з театру собак у Катовіце, про який згадує старий циркач Ганс Рейман. Старий вольтижер в оповіданні «Příběh vysloužilého voltižera» згадує своє турне аж до Любліна. А польського борця Циганевича згадано в оповіданні під назвою «Podotknutí místra těžké váhy». Як видно з вище сказаного, найважливіші праці Басса зробив доступними польським читачам З. Гієровський, один з найкращих перекладачів чеської прози в післявоєнний час. Цей факт у великій мірі сприяв сердечному сприйманню цього письменника в широкому колі польських читачів, бо найкраща повість у поганому перекладі тільки шкодить авторові оригіналу. З. Гієровський, який дуже похвально писав про творчість Басса в своїй книзі під назвою «Literatura czeska i słowacka w Polsce ludowej 1945—1964» ¹⁰, не був єдиним перекладачем Едуарда

³ Eugeniusz Paukszta. Pierwsze tłumaczenia z czeskiego. — «Dziś i Jutro», 1948, Nr. 1, s. 4.

⁴ Janina Preger. Wydawnictwa dla młodzieży. — «Odrodzenie», 1948, Nr. 5, s. 4.

⁵ Przekłady powieści czeskich. — «Ogniwa», 1947, Nr. 44, s. 5.

⁶ (Bibliografia). — «Odra», 1949, Nr. 8, s. 4.

⁷ «Magazyn Tygodniowy». 1948, Nr. 3, s. 19.

⁸ «Express Ilustrowany», 1957, Nr. 180, s. 8; «Panorama», 1957, Nr. 29, s. 30.

⁹ Cezary Rowiński. Poeta cyrku. — «Nowa Kultura», 1961, Nr. 4, s. 10.

¹⁰ Katowice, 1966, s. 61—62.

Басса на польську мову. Оповідання під назвою «Metoda» переклала добре відома і в Чехословаччині сатирик Стефанія Гродзенська¹¹. Значно слабшими є переклади Р. Янічка «Dziwna przygoda Karoliny Testowej»¹² і «Prawo strugla»¹³, а також автора, який криється під літерами С. Д., — «Szalone oczy»¹⁴.

Ще до виходу польського перекладу «Klabzubové jedenáctky» прізвище Едуарда Басса з'явилося на сторінках польських газет. Це сталося в 1946 р., коли в «Dzienniku Polskim»¹⁵ надруковано великий некролог на смерть Едуарда Басса, автором якого була Анета Гечкова. Вона подає найважливіші біо- та бібліографічні дані про померлого письменника, звертаючи особливу увагу на його журналістську діяльність. На сторінках «Kamenu» коротко пригадує померлого її редактор, перекладач чеської та словацької поезії Казімеж-Анджей Яворський¹⁶. Вісімдесяту річницю від дня народження Басса, до якої він не дожив, відзначав автор цієї статті в «Polském přehledě»¹⁷.

Е. Басс був прийнятий в Польщі в післявоєнні роки з великою сердечністю, і до сьогоднішнього дня його постать викликає зацікавленість.

ЕЖИ СЛИЗИНСКИЙ

О ТВОРЧЕСТВЕ ЭДУАРДА БАССА В ПОЛЬШЕ

Резюме

В статье рассматривается судьба литературного наследия чешского прозаика реалиста Эдуарда Басса в польской литературной критике XX века. Работа содержит также оценку тех или иных высказываний о чешском писателе разными авторами и критиками в разные годы.

¹¹ Metoda. — «Szpilki», 1957, Nr. 6, s. 7.

¹² Dziwna przygoda Karoliny Testowej (Historia z myszką). — «Przyjaciółka» 1965, Nr. 16, s. 6.

¹³ Prawo strugla. — «Przyjaciółka», 1965, Nr. 12, s. 6.

¹⁴ Szalone oczy. — «Ekran», 1958, Nr. 21, s. 12—13.

¹⁵ Anetta Heczkowa. Zgon czeskiego dziennikarza. — «Dziennik Polski», 19 6 Nr. 294, s. 6.

¹⁶ -kaj- (Kronika Słowiańska). — «Kamena», 1946, Nr. 1—3, s. 37.

¹⁷ Jerzy Słiziński. Dito Eduarda Basse v Polsku. — «Polský přehled», 19 8 Nr. 1.

**ПРО НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ
МАЛИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ФОРМ
У ПОЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ 60—70-х РОКІВ ХІХ ст.
(Постановка проблеми)**

Один з засновників польської журналістики К. Естрейхер писав у 1859 р. про пресу: «Чим більше вимагає наша країна цієї поживи для розуму, чим ця пожива стає витонченішою, тим сміливіше можемо говорити про удосконалення смаків суспільства»¹. Разом з тим у Естрейхера далі з'являється тривога з приводу того, що газети й журнали в кінці 50-х років ХІХ ст. перетворювалися в джерело наживи капіталістів².

Із сказаного видно, що аналіз преси названого періоду можна проводити в двох аспектах. З одного боку, треба дослідити зусилля прогресивної польської інтелігенції (попередників і представників позитивізму), спрямовані на піднесення ідейного і художнього рівня журналів та виховної ролі літератури. З другого боку, предметом дослідження може стати масова безладна продукція, що заповнювала сторінки журналів і приносила видавцям великі прибутки, літераторам-поденникам — хліб насущний, а невимогливого обивателю — щоденне читиво.

Дослідники найчастіше зверталися і звертаються до першого аспекту аналізу³. Однак у зв'язку з підвищенням інтересу до соціолого-

¹ Цит. по: Bartłomiej Gółka. Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX w. Warszawa, 1969, s. 44.

² Останнім часом з'явилося чимало праць, присвячених польській пресі: Т. Сієślak. Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej, Е. Томашевський. Proces komercjalizacji codziennej prasy warszawskiej. — У кн.: Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej, т. 1—2. Warszawa, 1967—1968); Zarys historii prasy polskiej, Warszawa, 1959; Z. Кмієчик. Zarys historii prasy polskiej w Królestwie Polskim w latach 1864—1904. Warszawa, 1972. W. Giełżyński. Prasa Warszawska 1861—1914. Warszawa, 1962; Т. Буцькевич. Komercjalizacja prasy warszawskiej w latach sześćdziesiątych XIX wieku. — «Kwartalnik Prasoznawczy», 1958, Nr. 4, s. 33—50; М. Тыровіч. Rola redaktora naczelnego i grona redakcyjnego w prasie polskiej. I. poł. XIX w. — «Rocznik Historyczny Czasopism Polskich», т. 7, z. 2; А. Гарліцка. Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (cz. I, do roku 1939). — «Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego», т. I, 1962; J. Зуравська. Stan badań nad czasopiśmiennictwem polskim (do r. 1939). — «Prasa Polska», 1952, Nr. 10—11; Bibliografia prasy polskiej 1832—1864. Opracował Bolesław Korczak. Warszawa, 1968; С. Гутры. Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism. Wrocław, 1953; В. Голька. Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku. Warszawa, 1969; J. Kulczycka-Saloni. Życie literackie Warszawy w latach 1864—1892. Warszawa, 1970.

Роботу по вивченню польської преси провадить варшавський центр — Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN — під керівництвом професора Ю. Схшипека.

Центр видає «Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa». Як повідомляє у вище названій праці З. Кмієчик, авторський колектив готує підручник «Нарис історії польської преси». Окремі частини цього підручника вже надруковано як матеріали для дискусії.

В польській науковій літературі з'явилися монографії, присвячені вивченню окремих журналів, наприклад: В. Закрзевський. Tygodnik Literacki. Warszawa, 1961; Z. Кмієчик. Kraj. Warszawa, 1969.

³ Вже сучасники позитивістів цікавилися цими проблемами, наприклад, П. Хмельовський (див. статті у виданні: P. Chmielowski. Pisnia krytyczno-literackie.

літературних та психолого-соціологічних досліджень⁴ в останній час почали все частіше звертатися до аналізу другорядної періодичної літератури.

Літературознавців цікавлять такі проблеми, як соціологія літературного середовища, роль письменника в суспільстві, соціологія професії літератора, функціонування літератури в суспільстві, соціальна типологія читача та пов'язана з цим типологія сприйняття мистецтва, соціологічні дослідження культури. Факт наявності мистецтва, адресованого певним соціальним групам або створеного для певних історичних ситуацій, примусив дослідників звернутися до соціології мистецтва⁵.

Для соціолога мистецтва, на нашу думку, цікавими можуть бути не тільки твори, які стають згодом класичними, але й та масова продукція, яка часто є плодом ремісників від літератури і яка могла існувати лише через невибагливі смаки міщанського читача.

Незважаючи на те, що в 2-й половині XIX ст. існувала вже позитивістська публіцистика, яка керувалася ідеями про завдання літератури як засобу виховного впливу на суспільство, літературний ринок наводнювався низькопробними опусами, які були далекі від справжнього мистецтва.

За спостереженнями дослідників історії польської літератури 2-ї половини XIX ст., саме в цей період розвиваються різні види малої форми. Теорія малої форми в польському літературознавстві того часу ще не була розроблена. Позитивісти керувалися німецькою теорією новели.

Як відзначила Е. Лох, в польській літературі того часу новелістична творчість «налічує чимало творів, які є зразком класичної новели. В більшості ж випадків виникали твори скороминучі, які свідчать про те, що письменники не стільки рахувалися з вимогами поетики жанру, скільки з публіцистичними і дидактичними завданнями, тісно пов'язаними з проблемами сучасного життя»⁶. Істориків і теоретиків літератури цікавить передусім розвиток малої форми в творчості видатних представників критичного реалізму⁷. Тільки нечисленні дослідники сміливо зверталися до творчості письменників другого плану, які порушували в своїх творах важливі проблеми сучасності⁸.

А про що свідчить потік третьосортної літератури? На наш погляд, аналіз і таких творів допоможе історикам літератури і соціологам мистецтва відповісти на ряд важливих питань. Справедливо згодом скаже З. Петкевич: «Почала домінувати заразлива новелістична форма. Страшно подумати, скільки паперу втрачається на солоденькі, безбарвні оповідання, які після виходу в світ наступного номера газети вивірювалися назавжди з пам'яті читача»⁹.

Opracował H. Markiewicz, t. 1, Warszawa, 1961); E. Sawgumowicz, T. Wojenski. Publicystyka pozytywizmu. Warszawa, 1948; J. Baculewski, J. Kulczycka. Historiografia polskiego pozytywizmu. Pozytywizm, cz. 2. Warszawa, 1950—1951; J. Kulczycka-Saloni, St. Frybes. Wstęp do wydania Polska krytyka literacka (1800—1918), t. 3. Warszawa, 1959; J. Kulczycka-Saloni. Pozytywizm, Warszawa, 1971; H. Sybienko. Koncepcja powieści tendencyjnej w polskiej krytyce 60—70 lat XIX w. «Przegląd Humanistyczny», 1969, Nr. 6.

⁴ Давыдов Ю. Н. Искусство как социологический феномен. М., 1968.

⁵ Там же, с. 19.

⁶ E. Loch. Twórczość nowelistyczna Ignacego Maciejewskiego-Sewera. Warszawa—Wrocław—Kraków—Gdańsk, 1971, s. 97.

⁷ A. Brodzka. O nowelach Marii Konopnickiej. Warszawa, 1958; T. Bujnicki. Pierwszy okres twórczości Henryka Sienkiewicza. Kraków, 1968; O. Scherer-Virski. Technika nowelistyczna Marii Konopnickiej. Warszawa, 1960; T. Nowacka. Opowiadania J. I. Kraszewskiego. Wrocław, 1972.

⁸ E. Loch. Назв. тв. s. 66.

⁹ Цит. за: M. Jakóbiec. Pozytywizm, t. 1, s. 317.

На поставлене питання може відповісти аналіз тематики малих форм з точки зору її відповідності смакам масового читача¹⁰. Цікаво було б також з'ясувати, чим пояснюється наявність або відсутність тої чи іншої теми в творах такого роду. Важливо знати й те, в якій мірі навіть у цій літературі відбилася програма позитивістів.

Літературознавців, без сумніву, зацікавить проблема становлення та еволюції жанру і зв'язана з цим різноманітність у назвах малої форми, які пропонувалися самими авторами¹¹, зацікавлять і назви самих творів¹², сюжетні схеми, мова, типологія героя.

Для соціолога, на нашу думку, важливо з'ясувати, які сторони дійсності характеризуються в тих творах. Корисно встановити, хто поповнював ряди авторів подібних творів, як професіоналізація письменницької праці впливала на їх літературну продукцію, яка встановлювалася залежність між письменником і видавцем, з одного боку, та між письменником і читачем, з другого. Г. Маркевич, наприклад, говорить, що письменник перетворювався у «поденника, який весь час поспішав, щоб писати багато і швидко, часто без внутрішньої потреби, а лише для заробітку. Тому він повторювався, використовував нашвидкоруч засвоєні шаблонні сюжети і стилістичні прийоми»¹³.

Відомо, що навіть великі майстри інколи були змушені задля заробітку і на догоду читачеві поступатися своїми естетичними принципами. Т. Тишкевич в праці про Пруса висловлює здогад, що цей письменник був змушений під час друкування «Анелки» у «Варшавському кур'єрі» внести happy end (що не повторювалося в жодному з наступних видань), бо видавець боявся відстрашити читачів трагічною розв'язкою»¹⁴.

¹⁰ Переглянутий нами літературний матеріал ряду журналів того часу («Przebieg Tygodniowy», «Tygodnik Pustrowany», «Opiekun domowy», «Wędrowiec», «Kłosa», «Kronika Rodzinna» «Bluszcz», «Tygodnik Romansow i Powieści», «Mucha», «Biesiada Literacka», «Ateneum», «Kwiaty», «Wieniec», «Kolce», «Kurier Codzienny», «Dziennik Warszawski», «Kurier Polski», «Kurier Warszawski», «Kurier Święteczny») свідчить про наявність сюжетних схем, що часто повторюються, про перевагу тематики, близької світосприйманню середнього міщанського читача (наприклад, мрія шевця одружитися з власницею кам'яниці; авантюри судового чиновника, міщанського Дон-Жуана; мрія міщанина знайти скарби, щоб одружитися з коханою, розважливості холодної кокетки, що тримала в резерві 12 років закоханого в неї мужчину; безперспективне стремління до щастя убогої швачки; вагання бідного чиновника, який боїться одружитися поки не одержить посади секретаря; страждання бідного закоханого студента, що вмирає з незабудками на грудях; спритність авантюриста, який оволодів вином без одруження). Характерною була також тематика, яка відводила читача від буденної дійсності в недоступний йому світ аристократії (наприклад: неввічлива любов до дами, з якою герой познайомився на курорті; вірна любов красуні-аристократки до бідняка; доля сестри милосердя, що виявилася дочкою графині; Поруч з тим траплялася невибаглива, убога гумористика (про те, як був покараний шинкар за пихливе стремління прославитися знавцем вина і т. п.).

¹¹ Наприклад: opowiadanie (іноді супроводжується конкретним визначенням, напр.: opowiadanie myśliwskie), nowela, szkic (szkic z życia, szkic z natury, szkic do powieści, szkic kwaczeni), obrazek (obrazek z bruku, obrazek z życia, obrazek współczesny, obrazek powieściowy, obrazek kolorowy, obrazek wiejski, obrazek zimowy), powiastka (maleńka powiastka, powiastka prawdziwa), rama, humoreska, obraz (obraz z...), fraszka, legenda, fotografia (fotografia z natury), historyjka, kartka z podróży, sceny z życia, ze wspomnień, fragment, sielanka.

¹² Наприклад: geniusze, Scena małżeńska, To ona!, Pająk, Przekłęte miasto, Szlachetna zemsta, Czarny pierścionek, Trzej w jednej, Dzieci sarni, Skrzydełko pulardy, Smentarz wiejski, Tajemnicze bóstwo, Zemsta kobiety, Pod rozkwitłą jabłonią, Sietne widoki pani Marcinowej, Z rozpacy, Morderca, Tajemniczy dom, Parasolka i parasol, Niebieska chustka, Opowiadanie wskrzeszonego, Tajemnicza księga, List zabójczy, Po północy, Pieniacze zaściankowi, Książka w złotej okładce, Żółty wujaszek, Przygody krótkowidza, Co się stało w małym miasteczku, Zgubiony pierścionek, Swaty, Bajka nie bajka.

¹³ H. Markiewicz. Literatura okresu pozytywizmu w perspektywie polskiej i światowej. — «Pamiętnik Literacki», 1962, z. 3, s. 189.

¹⁴ T. Tyшкевич. Bolesław Prus. Warszawa, 1971, c. 41.

Беручи до уваги твори справжнього мистецтва, Ю. Н. Давидов пише про взаємозалежність читача і письменника: «Відповідний тип соціальної комунікації, що складається з приводу художніх творів, активно впливає на процес художнього виробництва, викликаючи до життя відповідні йому твори мистецтва. Таким чином, соціальне відношення тих чи інших категорій публіки до мистецтва як би «овнутрішнюється» художником, а потім «об'єктивізується» у творі; відбувається те, що ми могли б назвати «проекцією» відповідного типу соціальної комунікації «всередину» процесу мистецького виробництва», «всередину» процесу естетичної творчості, що індивідуально звершується кожним митцем»¹⁵.

Нарешті, слід вказати на ще один напрямок дослідження: як каламутний потік літературної дрібноти може характеризувати постановку видавничої справи, яка в XIX ст. все більше перетворювалася в комерцію?

Умови існування преси і деякі аспекти соціології видавничої справи до певної міри відбиті в ряді архівних документів, що стосуються видання варшавських газет і журналів¹⁶. Привертає увагу, наприклад, такий факт. Царський уряд уважно слідкував за змістом найдешевших видань, бо боявся поширення серед широких мас прогресивних ідей. Царських чиновників повністю задовольняло, коли зміст журналу був «мілкий, сухий і позбавлений життя»¹⁷.

Таким чином, можливо, слід пояснювати здрібнення тематики періодичних видань не тільки комерційними причинами, але й тиском царської цензури, яку задовольняла безідейна низькопробна література, а також політична благонадійність редакторів і видавців¹⁸.

Такі, на наш погляд, деякі напрямки досліджень літературної частини польської періодичної преси 60—70-х років XIX ст., які дозволяють відповісти на ряд питань, що цікавлять літературознавців і соціологів культури.

М П ЛЕМБЕРГ

**О НАПРАВЛЕНИЯХ ИССЛЕДОВАНИЙ МАЛЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ФОРМ
В ПОЛЬСКОЙ ПРЕССЕ 60—70-х ГОДОВ XIX в.
(Постановка проблемы).**

Резюме

В статье намечаются некоторые пути и проблемы исследования малых форм на страницах польской печати 60—70-х годов XIX в. Обращается внимание на важность изучения образцов второсортной и третьесортной литературы. Для социологии искусства такие исследования представляют значительный интерес.

¹⁵ Давидов Ю. Н. Назв. тв., с. 24.

¹⁶ Нами були проглянуті справи, які стосувалися періодики: «Przegląd Tygodniowy», «Tygodnik Ilustrowany», «Opiekun Domowy», «Wędrowiec», «Kłosa», «Kronika Rodzinna», «Bluszcz», «Tygodnik Romansów i Powieści», «Mucha», «Biesiada Literacka». «Ateneum», «Wieniec», «Kolce», «Kurier Codzienny», «Dziennik Warszawski», «Kurier Polski», «Kurier Warszawski», «Kurier Świąteczny». Всі названі справи з ідентичною назвою «Дело по изданию журнала (или газеты)...» зберігаються у фонді 776 ЦДІАЛ.

¹⁷ Так писав у своїй записці від 6 березня 1868 р. на ім'я міністра внутрішніх справ таємний радник Похвистнев. ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 4, № 158, арк. 38 об.

¹⁸ Однак не всі редактори відповідали цим вимогам царської цензури. Багато з них брали участь у повстанні 1863 р. і після повернення до Варшави були занесені в списки неблагонадійних. В переписці царських чиновників (Фукса, Похвистнева) зустрічаємо, наприклад, позначки проти прізвищ окремих редакторів про те, що вони знаходились «під секретним наглядом», «під секретним доглядом», «під суворим секретним наглядом», «під звичайним поліцейським наглядом», «під поліцейським наглядом». ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 4, № 95, арк. 5 об, 6 об, 7 об, 9 об. Трудношам у виданні преси в 60-ті роки присвячений, зокрема, розділ книги Я. Кульчицької-Салоні («Życie literackie Warszawy w latach 1864—1892»), де наводиться також велика бібліографія з цього питання.

ПОВІДОМЛЕННЯ

В. А. ЧАБАНЕНКО

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Зв'язки української мови та її діалектів із мовами південнослов'янськими на лексичному, словотворчому і граматичному рівнях висвітлюються у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених¹. А наукових праць, присвячених українсько-південнослов'янським мовним контактам на рівні стилістичному, поки що бракує. Дана стаття є першою спробою дослідження експресивно-стилістичних функцій південнослов'янств в українській мові.

В словниковому складі сучасної української літературної мови є поодинокі лексеми південнослов'янського, зокрема сербохорватського, походження, позначені інгерентною, тобто внутрішньою, експресивністю², напр.: *вампір*³ (у значенні *кровопивця, жорстока людина*), *вовкулак* або *вовкулака*⁴ (в значенні *великий вовк або відлюдько*), *побратим*⁵, *посестра*⁶.

Вважається, що слово *вампір* було запозичене з сербохорватської спершу західноєвропейськими мовами⁷, а вже звідти в XVIII ст. потрапило у мову російську⁸. Коли і як воно засвоїлося українською мовою, сказати важко; словник Б. Грінченка його не фіксує, а в творах художньої літератури воно зустрічається, починаючи з кінця XIX ст. як синонім до *упир*. Це слово особливо виразне в порівняннях: «Ти хочеш виссати мене, всю мою кров, як той *вампір*» (М. Коцюбинський). У переносному значенні (*кровопивця, кат*) воно вживається з експресією зневаги гніву й обурення: «Од наших рук *вампір* загине...» (В. Сосюра).

Слова *вовкулак (-а)*, *побратим* і *посестра* засвоєні українською мовою давно, бо їх знаходимо не тільки в творах письменників-класиків, але й у фольклорі⁹. Експресивних якостей вони набули вже на ук-

¹ Докладніше про це див.: Кобилянський Б. Лексичні паралелізми в говорах української і південнослов'янських мов. — В кн.: «Праці XII республіканської діалектологічної наради». К., «Наукова думка», 1971, с. 429–440.

² А х м а н о в а А. С. Словарь лингвистических терминов. М., «Советская энциклопедия», 1966, с. 523.

³ Этимологический словарь русского языка, т. 1, вып. 3, Изд-во Московского ун-та, 1968, с. 16.

⁴ Там же, с. 216.

⁵ Ф а с м е р М. Этимологический словарь русского языка, т. III. М., «Прогресс», 1971.

⁶ Дацюк І. І Польські та сербські мовні елементи у творах Лесі Українки. — У зб.: Українська культура в її інтернаціональних зв'язках. Тези доповідей і повідомлень Восьмої української славистичної конференції. К., «Наукова думка», 1971, с. 67.

⁷ «Fremdwörterbuch». VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig, 1962, s. 660–661.

⁸ Этимологический словарь русского языка, т. I. Вып. 3. Изд-во Московского ун-та, 1968 с. 16.

⁹ Див. Словарь української мови. За ред. Б. Грінченка. К., фотомехан. видня АН УРСР, 1958—1959 (т. 1, с. 245; т. 3, с. 205 і 359).

раїнському мовному ґрунті. Так, форма *вовкулак* (-а) за аналогією до утворень із афективним суфіксом -ак, частиною українських мовців сприймалася як еквівалент до *вовчище*. Так, у Глібова маємо: «Регочуться, плигають і кричать (про ягнят. — В. Ч.), неначебто бояться *вовкулаки*». Дуже виразною стала ця лексема, коли почала вживатися як зневажлива назва відлюдкуватої особи: «—Хіба мислимо без нього?.. Отак, як ви тут, *вовкулаками*?.. Кожний у свій куток глипає» (О. Гончар). Південнослов'янізми *побратим* і *посестра* в результаті суспільно-історичної актуалізації понять, що ними позначаються, а також через творчу практику видатних письменників (поема «Віла-посестра» Лесі Українки) перетворилися на високостильові синоніми до слів *друг, товариш, подруга, товаришка* і вживаються здебільшого в поезії та публіцистиці. Для прикладу можна взяти досить ефектну в лінгвостилістичному відношенні назву-ремінісценцію статті І. Глинського «*Посестри*» (про Лесю Українку і М. Конопницьку, «Всесвіт», 1971, № 2) або назву статті в «Радянській Україні» (за 1. IX 1972 р.) на тему грузинсько-української дружби «Почесне звання — українським *побратимом*». До цього ж приклад із поезії: «Як хотів би я тебе зустріти! Де ти, старший друже, *побратим*?» (О. Ющенко).

Інгерентно експресивні слова південнослов'янського походження зустрічаються і в українських діалектах, напр. болгаризми: *каб'а неміцний, гухлявий, кволий* (про людину) і *парал'їя* — *багатій* у говірках південнобессарабського Примор'я¹⁰. Мабуть, болгаризмом є і слово *болá* (лайл. *болячка, біда*), зафіксоване в говірці с. Писарівки Одеської області¹¹ (порівн. болг. *болка* — *біль, страждання, забота*¹²). Словник Б. Грінченка (т. 1, с. 442) без посилання на джерело подає слово *дріпи* (або *дріп'я*) в значенні *ганчір'я, лахміття*, яке походить, безперечно, з болгарського (порівн. болг. літ. *дрипи* — *ганчірка, дрипи* — *лахміття*¹³ і болг. діал. *дрипи* — *старий, порваний одяг*; останнє побутує у болгарських переселенських говірках Одеської області¹⁴. Окремі внутрішньоекспресивні болгаризми потрапили в українські діалекти через інші мови. Так, через румунську або угорську мову гуцульські говори засвоїли болгаризм *сарáка* (із *сирак* — *бідолаха, нещасний*).

За різних соціально-історичних обставин експресивним змістом наповнилися деякі південнослов'янські топоніми й антропоніми, а саме: *Софія, Плевен, Сопот, Шипка, Балкан, Родопи, Белград, Загреб, Морава, Ядран; Димитров, Ботев, Левський, Коларов, Тіто, Дундич, Андрич, Караджич* та ін. Ці власні назви увиразнюють український вистів, надають йому глибокої значимості, небуденності: «Сади Болгарії не тільки труд, //А й вільний люд, що вирвався із пут. //Це славний Плевен, Шипка героїчна, //Слов'янської це дружби пам'ять вічна» (М Рильський); «Белград і Загреб, Сава й Морава, //Далі блакитні Ядран розкриває, //І всюди Слов'янина невмируща //Просто до серця мені промвляє» (С. Крижанівський); «В погоду і грозу з братами поруч ми, //Ми разом проти всіх устоїмо ударів. //Наш — Левський, Ботев — наш, і славні між людьми //Герої вільності — Димит-

¹⁰ Дроздовський В. П. Болгаризми в українських говірках південнобессарабського Примор'я. — У зб.: Тези доповідей ІV міжвузійської республіканської славістичної конференції. Одеса, 1961, с. 60.

¹¹ Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). — У кн.: «Лексикографічний бюлетень». Вип. 2, К., Вид-во АН УРСР. 1952, с. 73.

¹² Болгарско-руський словарь. М., «Советская энциклопедия», 1966, с. 43.

¹³ Там же, с. 134.

¹⁴ Буніна І. К. Лексический состав говора ольшанских болгар. — В кн.: Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. Вып. 3, М., Изд-во АН СССР, 1953, с. 41.

ров і Коларов» (М. Рильський); «Дундич і Андрич, воли й хмарочоси, //Нить автостради до небокраю... //Я тут уперше, я тут одвіку, //Я тебе, //Славіє, знаю й не знаю» (С. Крижанівський).

Згадувані південнослов'янські антропоніми особливо виразнюються, коли виступають у майстерних, близьких до поетичних етимологій, звукових зіткненнях: «В славі часові мужньому //Там пройти я готов. Я читав, як по-дружньому //Був у Тіто — Титов» (Т. Масенко).

Емоційно-експресивні якості згадуваних топонімів — південнослов'янізмів посилюються, коли вони: а) виступають пагетичними звертаннями — «Ти пронесла крізь чорний сон століть //Свічу свободи й вірності, Софіє,» (М. Рильський); б) означаються метафоричними прикладками — «Їх слухали люди в Родопах-титанах, //В безкраїм цвітінні трояндних долин» (П. Воронько); в) служать основою для метонімічних побудов — «Сто десять днів ти вів скажений допит, //Живого місця в тілі не лишив. //А що узнав? Нічого. Може, Сопот //Твоїх собак сю ніч передувив» (П. Воронько). Експресивних якостей можуть набувати й інші південнослов'янські топоніми при перифрастичному вживанні: «Кам'яна ріка в країні Марици //Рветься крізь барв похмілля» (Р. Братунь).

Тут доречно сказати, що й окремі звичайні південнослов'янські особові назви можуть залучатися в царину української лінгвостилістики, служачи джерелом естетично направлених асоціацій та матеріалом для поетичного етимологізування: «Милиця, Радонька, Блага — //Ніжні які імена! В вас моя добра наснага, //В вас моя згадка ясна; Радила Радка, що краще, //Хоч і в бору не була. //Милицю хлопець просив: //«Милая, змиє мені скроні...» //Благо моя світлочоло, //Діткам даруй благодать» (П. Воронько).

В українській радянській поезії, зокрема в творах, присвячених темі дружби між народами, південнослов'янізми, що не ввійшли до словникового складу української мови, також вживаються з експресивно-стилістичним навантаженням, створюючи піднесено урочистий тон: «Поринув я у світ могутніх юнаків, //Крилатих коней їх, мечів їх огнецвітніх, //Вино я з ними пив і на планинах жив //Під сосон довгий шум, посеред скель блакитних» (М. Рильський); «Я від українського братнього народу //Вам уклін, болгари, всім передаю... //Бережіть щастя! Бережіть свободу! Многоплідну землю, землю свою!» (П. Тичина).

Особливої теплоти й невимушеності українському виразові надають болгаризми *другар* і *другарка*, що стали на Україні загальновідомими і вживаються при звертаннях до представників братнього народу або просто при їх називанні: Я кажу: «*Другарко*, //Вип'єм заодно... //Іскристо і жарко //Світиться вино»; «І плакав так, як плачуть друзі //Над свіжим горбиком в степу, //Коли у полі чи на лузі //Другар зустріне смерть сліпу» (П. Воронько). Ще виразнішими стають ці слова у пестливо-зменшувальній формі: «Слухай же, *другарочко*, //Слухай про мир!» (П. Тичина).

В українському усному мовленні чи тексті певної експресії набуває будь-яке стилістично нейтральне слово або словосполучення південнослов'янського походження при умові, якщо воно виділяється своїм звуковим складом і формою, тобто не перекладається, а в тексті не транслітерується: «Так само прошу Міку вибачить, що не писала йому *отговор*» на його листочок...»; «Не треба «Народові» моїх грошей, дайте їх на «Поступ» — *толкозъ ми по добре*» (із листів Лесі Українки); «Танцювали там болгари — //І дорослі, і «младеж», — //Танцювали росіяни, //З ними й українці теж» (П. Тичина). Такий південнослов'янізм може стати емоційно-експресивним центром висловлення, якщо він сприймається з відтінком іронії: «А то таки тій «Троянді» особ-

ливо не ведеться, от і з друку ніяк не «излезе», а се таки й шкода, бо, може б, хто її поставив, якби вона була доступніша...» (Л е с я У к р а ї н к а).

Експресивно-стилістичну функцію часто виконують закличні й вітальні вислови південнослов'янського походження на зразок: болг. *Добро дошли!* (*Ласкаво просимо!*) або (сербохорв. *Живео!* (*Хай живе!*)), що вміщуються в газетах і журналах без перекладу; а також крилаті вирази з творів художньої літератури: «*Під ігом*» (І. В а з о в); «*Хто впав за волю, той не вмирає*» (Х. Б о т е в). Останні в українській літературі зустрічаються у вигляді епіграфів (див. епіграф до поеми П. Воронька «Поєдинок»), ремінісценції (*Горе! Під ігом Вітчизна, під ігом...* — з поезії П. Тичини «Вазов в Одесі») і цитат («...як гімн, луна сьогодні: «*Хто впав за волю, той не вмире*» — П. В о р о н ь к о).

У ролі експресивного засобу інколи використовується і південнослов'янський наголос. Саме завдяки наголосу так урочисто звучать рядки із поезії П. Тичини «Наш союз священний...»: «Голоси лунають, аж дзвенить все місто: *Болгарський* народе, іще дужчим стань!»

Говорячи про збагачення експресивних засобів української мови за рахунок південнослов'янських мовних елементів, не можна поминути перекладів сербохорватських народних пісень українськими письменниками Я. Головацьким, М. Старицьким, І. Франком, М. Рильським та ін. Вони творчо засвоювали лексико-стилістичне розмаїття оригіналів, розширили виражально-зображальні можливості рідної мови. Наприклад, М. Старицький, шукаючи відповідників до окремих слів із сербських пісень, вжив яскраві індивідуальні неологізми *смеріодавець*, *бойний* (*бойовий*), *незрада*¹⁵, а М. Рильський використав слово-неологізм *смертоносець*¹⁶.

Із усього сказаного можна зробити такі висновки: 1) українська мова контактує із південнослов'янськими не лише на лексичному, словотворчому і граматичному рівнях, а й на рівні стилістичному; 2) південнослов'янські мовні елементи в ролі експресивних засобів української мови вживаються здавна, але за останні десятиліття вони особливо активізувалися з позалінгвістичних причин; 3) із південнослов'янських мов у арсенал експресивних засобів української мови потрапляє головним чином лексика; 4) окремі південнослов'янські набули виразових якостей на українському мовному ґрунті; 5) південнослов'янські мовні елементи, що вживаються в ролі експресивних засобів української мови, не порушують її національної специфіки, а лише збагачують, роблять гнучкішою та різнобарвнішою її стилістичну систему.

В. А. ЧАГАНЕНКО

ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЮЖНОСЛАВЯНИЗМОВ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье характеризуются экспрессивно-стилистические функции заимствованных нарицательных слов «вампір», «вовкулака», «побратим», «посестра», «другар», «другарка», топонимов и антропонимов (София, Шипка, Белград, Караджич и др.) в украинском литературном языке и его территориальных диалектах.

¹⁵ Див. Коптілов В. В. Відображення стилістичних особливостей мови сербського фольклору в перекладах М. П. Старицького. — У кн.: Славістичний збірник. К., Вид во АН УРСР, 1963. с. 184–185.

¹⁶ Там же.

ГАБРІЄЛЯ ЗАПОЛЬСЬКА В ОЦІНЦІ КРИТИКИ

Габрієлю Запольську (1857—1921) Іван Франко назвав талановитою письменницею та артисткою. Прозаїк, драматург, публіцист та громадський діяч, вона своїми кращими творами продовжила реалістичні традиції польської та світової культури.

Про реалізм прози Г. Запольської, на сьогодні ще мало досліджений, критика заговорила зразу ж після виходу у світ її першого твору. Це було оповідання «Один день з життя троянди» (1881), що увійшло у збірку «Акварелі» (1885). Польський белетрист Ю. І. Крашевський схвально відгукнувся про цей томик дебютантки. «Всі ці маленькі оповідки, мрії, нариси чудові, писав він, — але «Один день з життя троянди» — це рішуче малий шедевр...»¹. Отже, уже перший прозовий том оповідань письменниці привернув увагу літературної громадськості перш за все своїм реалістичним напрямком, що виявлявся як у життєвому матеріалі, так і в методі його художнього вирішення.

Про повість «Малашка», написану у Львові (1883), газета «Кур'єр львовскі» писала, що в ній змальовано певний реалістичний тип сільської жінки і що твір справді говорить про талант авторки².

Звичайно, критика вказувала на деякі недовершеності, такі природні в перших починаннях письменниці в жанрі прози. Але водночас підкреслювала талановитість авторки «Малашки» в схопленні реальних подій дійсності, пластичність і сміливу переконаність у змальованні типів з народу.

Уже з появою першого томика творів Г. Запольської серед критиків, що належали до різних суспільно-громадських «платформ», розгорнулася дискусія навколо окремих аспектів творчого методу польської письменниці. Так, В. Загурський, зокрема, закидав Г. Запольській, що вона бачить світ «червоно», що в повісті «Малашка», мовляв, відсутня правда, що письменниця зневажила «вищі сфери»³. Таким чином, навіть в оцінках конкретної творчості буржуазна критика досить чітко виявила ідейні устремління, виступаючи проти прогресивних явищ у польській літературі кінця XIX ст.

Творчість Г. Запольської дала багатий матеріал для тих критиків, які намагалися зорієнтуватись у тодішніх ідейно-художніх тенденціях розвитку польської літератури. Невипадково розгорнулася жвава полеміка між носіями різних тенденцій у критиці навколо проблем реалізму польської літератури. Той же В. Загурський, виявляючи ідейні позиції буржуазного крила критики, недвозначно заявляв, що Г. Запольська є представником «погано зрозумілого реалізму»⁴.

¹ J. I. Kraszewski. Listy. — «Kłosy», 1885, t. 41, Nr. 1050, s. 89.

² J. Czachowska. Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna. Kraków. 1966, s. 29.

³ Там же, с. 37.

⁴ Там же, с. 38.

Відомий історик літератури П. Хмельовський, на відміну від інших, вважав, що творчий метод І. Запольської у повісті «Малашка» не має нічого спільного з натуралізмом. Від себе додамо, що цю слушну думку слід віднести в цілому до всієї творчості письменниці, яскравой представниці критичного реалізму в польській літературі кінця ХІХ—початку ХХ ст. П. Хмельовський відзначав, що змальована в «Малашці» історія людського життя відображає типові події. Письменниця, закінчує свою думку критик, описала справи і ситуації, відомі їй не з власних спостережень, а скоріше з розповіді⁵.

Із свого боку поставимо питання: хіба цей момент знижує реалістичну цінність твору? Звичайно, ні. Важливо інше: яким творчим методом письменник користується, кладучи в основу свого твору певний життєвий матеріал? Щодо Г. Запольської, то це був метод критичного реалізму. І хоч П. Хмельовський, говорячи про «Малашку», не вживає даного терміну, все ж він схиляється до думки, що письменниця в згаданій повісті виступає як реалістка. Думка ця справедлива, незважаючи на окремі неточності критика і літературознавця. І з нею слід погодитись.

З роками, коли з'являються чергові викривальні прозові твори Г. Запольської, буржуазна критика все прискіпливіше оцінює їх, всілякими способами намагаючись «знешкодити» їх критичне лезо. Критики прогресивного табору прагнули бачити в сучасній їм літературі гостро викривальні твори, які несли демократичні ідеали польському читачеві, котрий чекав об'єктивного, правдивого зображення свого побуту, своїх заповітних прагнень тощо. І він знаходив у творах Г. Запольської чимало співзвучного собі. Це в першу чергу стосувалось великих прозових творів — «Каська Каріатида» (1885) і «На порозі цекла» (1889). Відомий польський письменник А. Дигасінський зараховував роман «Каська-Каріатида» до вдалих суспільних творів⁶. Огже, тим самим він висловив цінну думку про суспільний резонанс роману, адресованого передусім демократичним колам читачів.

Складність літературного процесу кінця ХІХ—початку ХХ ст., яка виявлялася в переплетінні різних суспільно-політичних тенденцій, а на полі літератури й, зокрема, літературної критики — нерідко в суперечливих твердженнях, викликала непослідовні, на перший погляд, нічим не вмотивовані виступи. Показові щодо цього критичні оцінки В. Стебельського, який у віршах-сатирах викривав пороки тодішнього суспільства, однак у своїх критичних виступах не завжди дотримувався властивих сатиричній діяльності засад. Разом з Т. Еске-Хоїнським, запеклим противником творчості Г. Запольської взагалі, він не приймав гостро викривального спрямування роману «Каська-Каріатида», не намагався вдумливо зрозуміти творчий метод письменниці⁷. Очевидно, це нерозуміння зумовлювалося не тільки відсутністю ґрунтовної теоретичної підготовки, але й світоглядною нечіткістю, класовим обмеженням тощо.

Не викликає сумніву, що Г. Запольська, будучи демократично настроєною, відповідно й шукала тем для своїх нових творів. На це свого часу слушно вказувала критика. На відміну від В. Стебельського та Т. Еске-Хоїнського, поміркований критик Е. Пшевуський, підкреслюючи вдалий вибір героїні роману «Каська-Каріатида» — представниці знедолених й експлуатованих, вказував на посилення уваги письменниці до суспільної проблематики, до гострих соціальних конфліктів⁸. Та-

⁵ P. Chmielowski. Nasi powieściopisarze. Seria II. Warszawa, 1895, s. 470.

⁶ A. Dygasiński. «Echo muzyczne, teatralne i artystyczne», 1887, Nr 222, s. 619

⁷ [W. Stebeliski]. Stb O «Kaŝkę». — «Kurier Codzienny», 1887, Nr. 332, s. 1-2.

⁸ [E. Przewoŝki]. Zyzma. Naturalizm w naszej literaturze — «Przegąd Literacki», 1888, Nr 36, s. 3.

ким чином, Г. Запольська. виходець із панівних класів, в силу свого художнього обдарування, певної світоглядної «націленості», зуміла створити роман з явним співчуттям до трудящих людей, пригнічених соціальною дійсністю.

Нищівна критика тогочасної дійсності становить один із головних ідейних напрямків всієї творчості Г. Запольської, що зв'язувало її з представниками демократичного табору польських письменників. Літературна критика намагалася пояснити цю властивість таланту письменниці. Наприклад, відомий польський літературознавець К. Іжиковський висловив припущення, що, очевидно, для реаліста вже не так важливо робити наголос на боротьбі класів, якщо показати внутрішнє розшарування в одному класі чи соціальному прошарку. Для підтвердження свого припущення він послався на «Каську-Каріатицу», влучно підмітивши, що в романі звабником бідної служниці виступає не «золотий юнак», а звичайнісінький двірник представник того ж соціального прошарку, що й героїня⁹.

До такого розуміння дійсності письменниця змогла підійти, впевнившись, що й в середовищі трудящих немає миру, що й там відбуваються свої трагедії, події та процеси, які в цілому відбивають становище всього буржуазного суспільства. Такий ракурс бачення можливий, звичайно, при глибокому засвоєнні незаперечної істини про класовий розподіл усього буржуазного суспільства, його загачивання й відмирання.

Глибокий погляд польської письменниці на тогочасну буржуазну дійсність «по діагоналі» тематично збагатив її творчість. Так, Г. Запольська звернулася до проблеми виховання підростаючого покоління, взявши за основу твору «На порозі пекла» життєвий матеріал з одного пансіону для благородних дівчиць. Матеріал цей був їй добре знайомий, бо ж сама починала освіту у Львові саме в такому пансіоні. Г. Запольська розвинула систему буржуазного виховання; вона реалістично відтворила містично-релігійну атмосферу, що панувала у стінах цього навчального закладу. Твір спрямований проти облудності католицької церкви та панівних класів, і тому офіційна критика звинуватила авторку в грубій тенденційності, гостро виступала та принижувала його художні цінності¹⁰.

Лише Еліза Ожешко по-справжньому оцінила твір своєї літературної посестри. Вона писала: «Вчора закінчила читати «На порозі пекла». Великий, чудовий, енергійний талант. Надзвичайна пластичність і образність, багато розуму, (твір) насичений чудово окресленими епізодами». І, висловивши кілька критичних зауважень, що стосувалися головним чином майстерності молодшої письменниці, свій відгук закінчила словами захоплення: «На порозі пекла» ... є надзвичайним твором великого й небувалого таланту»¹¹.

Прогресивна критика не могла не звернути уваги на генезис таланту, письменницьких інтересів Г. Запольської, тобто на ті традиції й джерела, що живили його животворними соками. Мимоволі приходить думка про певний вплив зарубіжних реалістів, зокрема французьких, з творчістю яких вона була обізнана.

Г. Запольська свої прозові твори намагалась наповнити живим, повнокровним темпераментом, гранями життя своїх сучасників. Девізом її творчості була боротьба з фальшивою моральністю, з гнилою та шкідливою облудою¹². Саме в цій тематиці критика знаходила певну

⁹ K. Irzykowski. Literatura i socjalizm. — «Robotnik». 1928, Nr. 71, s. 3.

¹⁰ [J. Złasnowska]. Abnegat Z tygodnia. «Dziennik Łódzki», 1889, Nr 86, s. 1.

¹¹ J. Czachowska. Gabriela Zapolska. Krakow, 1966, s. 80.

¹² T. Weiss. O twórczości Gabrieli Zapolskiej. Szkic. G. Zapolska. Dzieła wybrane. t. 16. Kraków. 1958, s. 317.

схожість викривальних тенденцій Г. Запольської з творчістю Г. Мопасана і Е. Золя. Разом з тим підкреслювалась своєрідність підходу польської письменниці до життєвого матеріалу. Так, в оцінці збірки новел «Вони» (1889) зазначено, що письменниця поступово позбавлялась впливу творчості Е. Золя і ставала «сама собою», засвідчуючи «самобутній талант, який шукав собі власних шляхів»¹³.

Не раз польські критики порушують питання впливу і «навчання» польської письменниці в західноєвропейських маістрів слова. Так, згодом, коли йшло жваве обговорення всіх аспектів творчості Г. Запольської, зокрема визначення її місця серед таких письменників, як А. Дигасінський та А. Сеґетинський, коли історик польської літератури В. Фельдман зачисляв її до письменників-натуралістів, зробивши наголос на фіксуванні нею еротичних моментів у людських відносинах, зосередженні уваги на статевих проблемах тощо¹⁴. Саме ці думки й спостереження викликали активне заперечення П. Хмельовського. Він правильно твердив, що Г. Запольська вчилася у французьких реалістів, зокрема в натуралістів, проте «не засвоїла собі навіть видимого об'єктивізму і аж надто часто потрапляла в старий, але віджилий мелодрама-тизм»¹⁵.

Як видно, думки критики навіть у цьому «вузькому» питанні розходилися. Оцінюючи повість «Шматок життя» (1890) критик-демократ А. Потоцький прийшов до справедливого, на нашу думку, висновку, що ракурс бачення світу і його зображення Г. Запольською дають підстави не відносити її до натуралістів¹⁶. Цю ж думку продовжив Т. Єске-Хоїнський. «Авторка «Малашки», писав він, — не є ані натуралістом, ані ідеалістом, але має здатність до наслідування...»¹⁷.

Якраз наслідуванням французьких імпресіоністів позначені такі її речі, як «Шматок життя» (1890), «У крові» (1891), «Янка» (1893), «Заводій» (1895), збірка новел «Людський звіринець» (1893), тобто твори, написані здебільшого в паризький період життя і творчості Г. Запольської. І саме на цей час припадають як прямі наслідування, так і творче, критичне сприйняття польською письменницею надбань французької літератури кінця XIX ст. Критика, власне кажучи, й підкреслювала ці два моменти, характеризуючи згадані твори. На це досить переконливо вказують відгуки Т. Єске-Хоїнського на твір «У крові»¹⁸, Б. Хшановського та інших на «Людську менажерю»¹⁹. В той же час помічаємо посилені нападки консервативної критики на твори Г. Запольської, особливо на її викривальні повісті й новели. Звичайно, їх причиною було критичне зображення письменницею шляхетського середовища²⁰.

Західноєвропейський вплив на Г. Запольську позначився ще й відповідним трактуванням нею соціалістичних ідей. Треба підкреслити, що ці ідеї письменниця засвоїла досить поверхово. В романі «Зашумить ліс» (1899), змальовуючи польську соціалістичну еміграцію в Парижі, вона прагнула подати реалістичну картину лише одного з епізодів польського революційного руху, митарств її керівників тощо. На жаль, картина ця вийшла досить неточною, що зрештою визнала сама авторка. Орган краківських соціалістів «Narzęd» («Вперед») гостро критикував

¹³ W. Margene. Przeglądy literackie. «Przegląd Tygodniowy», 1889, Nr 47, s. 587.

¹⁴ W. Feldman. Piśmiennictwo polskie ostatnich lat dwudziestu. T. 1, Lwów, 1902, s. 231.

¹⁵ P. Chmielowski. Zarys najnowszej literatury polskiej. (1864—1897). Kraków—Petersburg, 1898, s. 277.

¹⁶ [J. Czachowska]. Gabriela Zapolska. Kraków, 1966, s. 93.

¹⁷ Там же, с. 93.

¹⁸ T. Jeske-Choiński. Przegląd literacki. «Wiek», 1893, Nr 249, s. 1.

¹⁹ B. Chrzanowski. Histeria w beletryście. — «Niwa», 1894, Nr 3, s. 60.

²⁰ [J. Czachowska]. Gabriela Zapolska. Kraków, 1966, s. 150—151.

роман, в якому виявилась необізнаність Г. Запольської з польським соціалістичним рухом, зокрема теорією соціалізму, а також з революційними зусиллями трудящих мас Польщі того часу. З. Дембіцький у статті «Викривлена ідея» висловив жаль, що письменниця надто поверхово торкнулася надзвичайно важливої проблеми²¹. Проте введення в художню творчість Г. Запольської деяких соціалістичних тенденцій в цілому було підтримане молодими критиками. Так, Б. Хшановський, діяч ППС і літературний критик, високо оцінював схильність письменниці до їдкої критики «всіх проявів морального та суспільного розкладу сучасної цивілізованої людськості», підкресливши, що твори Г. Запольської пройняті пристрасним протестом і відразою до певних суспільних явищ і форм²².

Звернення Г. Запольської до проблем, якими жили революційні кола тогочасної Польщі, відкрило в її творчості нову сторінку, яка, проте, була написана нижче можливостей письменниці. Про це, зрештою, писала одна з дослідниць твору «Каська-Каріатида» Е. Коженювська²³.

Дев'ятисоті роки принесли Г. Запольській чимало нових творів, у яких з великою силою розкрився її талант зображення жіночої психології, тих процесів, що визначають моральний зміст людини. Це, передусім, романи «Сезонне кохання» (1904), «Райська пташка» (1905), «Тусьчина донька» (1907), «Про що не говорять» (1909), «Про що навіть думатись не хоче» (1913) та ін. Критика надзвичайно високо оцінила названі твори. Так, С. Жевуський порівнював Г. Запольську з Жорж Санд, відзначав її талант, не менший від таланту Г. Сенкевича, висловлював побажання, щоб її твори перекладались на іноземні мови²⁴. «Сезонне кохання» та «Тусьчину доньку» називають «верховіттям таланту» Г. Запольської²⁵. Своім талантом, серцем митця слова, писала критика, Г. Запольська бореться за моральне здоров'я своїх героїв²⁶.

Цю думку можна поставити епіграфом до майже всіх творів Г. Запольської, яка свій талант віддала зображенню гострих соціальних проблем свого часу, а принципам реалізму залишилась вірна все життя. Прогресивна російська та вітчизняна критика належно оцінювала творчість Г. Запольської, вбачаючи в ній вдумливого, спостережливого художника, хронікера своєї доби, здатного піднести важливі суспільно-громадські й моральні проблеми на таку височінь, з якої було видно їх найширшим колам польського суспільства²⁷. Показова з цього погляду слухна думка критика-марксиста О. Дана. Йдеться про термін «дульщизна», інтерпретований ним не як літературна концепція, а як саме життя²⁸. Очевидно, що така висока оцінка творчості Г. Запольської, яку ввели в обіг прогресивні критики і публіцисти як характерне суспільне явище, підносить польську письменницю в розряд небуденних явищ в історії польської літератури. У той же час буржуазна критика не переставала нападати на її творчість, виявляючи свої вузько класові інтереси.

²¹ [Z. Dębicki] Z. D. Spaczona idea. «Przegląd Wszechpolski», 1899, Nr 9, s. 520.

²² B. Chrzanowski. Histeria w beletrystyce. — «Niwa», 1894, Nr 3, s. 60.

²³ E. Korzeniowska. Z badań nad ideologią Gabrieli Zapolskiej. — «Pamiętnik Literacki», Rocznik XLVI, Zesz. 2, 1955, s. 423, 426—428, 430.

²⁴ J. Czachowska. Gabriela Zapolska. Krakow, 1966, s. 233.

²⁵ Там же, с. 396.

²⁶ Там же, с. 417.

²⁷ Яцимирский А. И. Новейшая польская литература. От восстания 1863 года до наших дней. Т. 1. СПб, 1908, с. 307.

²⁸ «Література і мистецтво», 1941, № 2, с. 44—46.

Творчість Г. Запольської ґрунтовно досліджується в наш час. Досить згадати фундаментальну біо-бібліографічну монографію Ядвіги Чаховської «Габрієля Запольська» (1966), побудовану на великому фактичному матеріалі. Показові також есе К. Іжицького, І. Фіка, Г. Маркевича. До речі, останній доводить, що Г. Запольська в колі таких письменників, як Дигасінський, Грушецький і Недзвецький, поступово засвоювала досвід критичних реалістів вітчизняної літератури. Натуралізм був для неї лише перехідним етапом. Ця думка слухна і підтверджує нашу тезу, висловлену на початку статті²⁹.

Радянська критика об'єктивно оцінює самотню творчість Г. Запольської. Слід у першу чергу назвати працю лєнінградського полоніста В. Оболевича «История польской литературы» (1960). Правда, автор зовсім не аргументовано називає драму провідним жанром творчості письменниці. Таку ж думку висловила Н. Башинджагян-Арутюнова («История польской литературы». М., 1969). Це започаткували критики 20—30-х років. Лише польська письменниця І. Кшивіцька чи не вперше звернула увагу на прозу Г. Запольської³⁰. Навіть поверховий погляд на прозу письменниці доводить, що це аж ніяк не був другорядний жанр у її творчості. Те, що драматичні твори більше відомі, відіграв фактор її великої любові до Мельпомени, зрештою, вона була артисткою і, без сумніву, збагатила репертуар польського театру, драматургії. Але її проза не менш важлива і заслуговує на детальне дослідження.

Стислий огляд критичної літератури про Г. Запольську переконує в тому, що, по-перше, літературно-критична думка того часу не була однорідною з погляду ідейно-естетичних засад, що, зрештою, було властиве в цілому літературному процесові на зламі віку. По-друге, критичні відгуки на творчість Г. Запольської свідчать, що її проза письменниці, як і інші її жанри, займає помітне місце в польській літературі кінця ХІХ—початку ХХ ст. По-третє, ідейно-художня значимість прози Г. Запольської, як свідчать прогресивні тогочасні відгуки, заслуговує на більшу увагу сучасного дослідника творчості Г. Запольської, видатної представниці критичного реалізму в польській літературі.

в. п. кулик

ГАБРИЕЛЯ ЗАПОЛЬСКАЯ В ОЦЕНКЕ КРИТИКИ

Резюме

В статье рассматриваются отклики прогрессивной критики о творчестве выдающейся польской писательницы конца ХІХ—начала ХХ вв. Г. Запольской. Преимущественное внимание уделено критическим отзывам о прозе писательницы.

²⁹ D. Knysz-Rudzka. Od naturalizmu Zoli do prozy Zespołu «Przedmieście». (Z dziejów tradycji naturalistycznej w wieku ХХ) Wrocław Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972. s. 59, 176—177, 189.

³⁰ I. Krzywicka. Sekret kobiety. Warszawa, 1933 s. 199

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВИ НАСЛІДКУ В ЧЕСЬКІЙ МОВІ

Іменники, що означають наслідок дії, в залежності від ситуації можуть виступати і з абстрактним, і з конкретним значенням. Проте первісна семантика і функція абстрактних назв дії типу *odměna*, *odměnění* напевно зведилась до позначення процесу з рисами явного нахилу до його завершення, результату, а не реальних предметів. Початково у таких назв був відсутній фізично існуючий десигнат. А значимий елемент на ознаку одноразовості дії з нахилом до її завершення, закладений ще в основі дієслова від якого утворені досліджувані типи назв. Згадані семантичні риси дієслова — одноактність, одноразовість дії, — крім префіксальності, можна взяти за критерій при визначенні семантики і самих назв на означення наслідку чи завершення дії, що утворені від них. Про цю властивість дієслів, що послужили матеріалом для творення назв наслідку в російській мові, говорить у своїй роботі Н. Т. Шеліхова¹. Вона відзначає, що такі фактори як перехідність дієслів, можливість вираження ними динамічної дії, направленої на певний об'єкт, є вирішальними при виділенні назв наслідку з загального ареалу абстрактних віддієслівних іменників російської мови на *-ание*, *-ение*, *-тие* із значенням дії. Ці дієслова називаються результативними. В свою чергу, від нерезультативних дієслів, дія яких не змінює об'єкта, або ж не спрямована на суб'єкт, утворюються абстрактні назви, на означення стану, наприклад: *уныние*. Крім того, при встановленні семантики тут розрізняються: а) назви з первісною семантикою результативної дії: *вознесение*; б) назви з вторинною семантикою, що означають предмети: *вознесение* (*рел. свято*).

У даній статті розглядаються лише ті назви наслідку дії, головною ознакою яких є абстрактність і відсутність фізично існуючого десигнату. За словотворчою будовою і семантичними ознаками ці назви часто асоціюються з повнозначними абстрактними назвами на означення понять дії.

Назріла необхідність виділення відповідного словотворчого підрозряду абстрактних назв поруч чітко виявлених розрядів назв властивості і назв дії. Вона викликана й тим, що в науковій літературі відсутній чіткий термін, а з тим і єдиний погляд на іменники із значенням наслідку дії та їх чітке семантичне розмежування. Неясність в даному питанні поглиблюється тим, що одні дослідники відносять сюди лише слова, що означають конкретні реалії, які з'являються в результаті певного процесу або дії, наприклад: чеськ. *ohryzek* — *недогризок*; інші ж відносять до них ще й абстрактні назви на означення завершення процесу, дії, не говорячи вже про факт відсутності критерія для визначення семантики цих назв.

¹ Шеліхова Н. Т. Семантика отглагольных имен существительных в древнерусском языке. — «Филологические науки», 1967, № 2, с. 56.

Очевидно, що іменники типу: чеськ. *dobytek* — *худо́ба*, *ohryzek* — *недогризок*, *vyšivka* — *вишивка*, *zastávka* — *зупинка*, *roznání* — *визнання*; укр. *вишивка*, *задувка*, *заїзд*, *опис*, *заява*, *прокляття*; рос. *собрание*, *задувка*, *заезд*, *опись*, *заявление*, *вздутие* мають семантичні ознаки, змістом яких є доконаність, результат, завершення дії а також і певна реалія, що постала внаслідок цієї дії. Про цей тип іменників згадується в чеській, російській, українській, польській та інших граматиках слов'янських мов².

Фр. Травнічек підкреслює, що такі назви утворюються переважно від дієслівних основ і означають наслідок, продукт, результат якоїсь дії, хоча такого значення нерідко набувають самі абстрактні назви дії. Проте в центрі уваги автора залишаються тільки назви з формантами **-ек**, **-ка**, **-іпа**, які з моментом утворення мають ознаки наслідку і відносяться до конкретних іменників. У розділі граматики «Назви дії», знову повертаючись до теми «Назви наслідку дії», Травнічек відзначає, що деякі назви дії мають лише конкретне значення, оминаючи ствердження їх первинності чи вторинності. Ці конкретні назви він ділить за лексико-семантичним значенням на такі, що означають: а) засіб дії: *kolébka*; б) продукт дії: *sečka*; в) місце дії: *zastávka*.

Серед нових спеціальних розробок, присвячених темі назв наслідку, слід назвати роботу М. Роудного³. Тут подається дещо ширша теоретична база під багатий фактичний матеріал з сучасної чеської літературної мови. В дослідженні підкреслюється, що для систематичного розгляду взяті лише назви наслідку, що означають конкретні предмети. Проте при семантичній класифікації назв з формантами **-ек**, **-ка**, **-іпа**, крім значень наслідку дії, продукту, засобу дії, місця дії, вказується й паралельне абстрактне значення дії, чим мимохіть автор виходить за рамки поставленої мети.

Дещо інакше, повніше розкривається поняття назв наслідку в згаданій вже історичній граматиці польської мови. Це ті ж назви наслідку *potiina* асті віддієслівного походження, що перебувають в тісному зв'язку з іменниками *potiina actionis* на означення дії⁴. Підтверджується, що нерідко аналогічне слово може бути використане паралельно із значенням дії і зі значенням наслідку. Проте й тут більший акцент кладеться на назви з вторинним значенням наслідку дії з формантами **-ек**, **-іпа**, **-ка**, **-stwo**, **-ba**, **-Ø**, **-anie**, **-enie**, **-cie** у старопольській і сучасній польській мові.

Як бачимо, єдиної думки щодо терміна для назв наслідку або назв витвору не існує. Під цим терміном виступають назви з первісним конкретним значенням і первісним абстрактним значенням, або то з одним, то з другим в залежності від ситуації.

Утворення та вживання назв наслідку дії і назв витвору, зміни в їх семантиці констатуються від найдавніших часів історичного розвитку чеської мови. Абстрактні назви наслідку в чеській мові утворювалися як від префіксованих дієслівних основ, так і від непрефіксованих дієслів для позначення одноразової або одноактної дії. Твірним матеріалом для назв наслідку послужили перехідні дієслова.

Ще в XIII—на поч. XIV ст. потреби мовної практики в назвах наслідку з одної сторони забезпечувалися успадкованою лексикою з по-

² Фр. Trávniček. Mluvnice spisovné češtiny, I. Praha, 1948, s. 307; Галкіна Федорук Б. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык, I. М., 1957, с. 239; Курс сучасної української літературної мови, I, К., 1961, с. 360; Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawinski, S. Ubańczyk. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 1955, s. 212.

³ M. Roudný. Jména výsledků děje (Tvoření slov v češtině, 2). Praha, 1967, s. 266—280.

⁴ Z. Klemensiewicz. Назв. тв., s. 212

переднього періоду, а з другої й творенням нових виразів за старими моделями, переважно з допомогою формантів *-Ø*, *-a*, *-da*, *-ba*. Ці словотворчі засоби на той час помітно втратили давню гнучкість і продуктивність, а готові, давніші вирази нерідко виступали вже з вторинним значенням, що утруднювало правильне розуміння певних явищ. Це підтверджують факти з ряду найдавніших чеських письмових пам'яток як *Alexandreida*, *Rýmovaná Kronika česká t. ř. Dalinila* й інші.

Проте в деяких пам'ятках цього періоду вже спостерігається жива конкуренція в процесі словотвору нових назв наслідку таких словотворчих засобів як *-anie*, *-enie*, *-tie*, *-ek*, *-ství*. Нові назви появлялись як результат активного морфологічного і в меншій мірі семантичного словотвору.

Словотворча характеристика назв наслідку може вестися з використанням вже вжитого поняття і терміна «словотворчий тип». Це найзручніша схема, хоча словотворчим типам назв наслідку недостає одного важливого елемента спеціальних суфіксальних словотворчих засобів. Всі суфікси підрозряду назв наслідку входять в склад активних засобів словотвору абстрактних назв дії. Отже словотворчі типи назв наслідку мають недостатнє, неповне словотворче вираження.

До словотворчого підрозряду абстрактних назв наслідку дії відносяться словотворчі типи з суфіксами: *-Ø podvod* (Rozml. 51), *západ* (Anth. Naš. 47), *zplod* (Svar. 350), *-a záhuba* (Alex. 17), *przyrava* (Ř. B. 99), *-ek rozsudek* (Háj. 101), *šňatek* (Ž. Kl. 48), *-ka porážka* (Anth. Naš. 51), *přezdivka* (Soln. 260), *-ina červoločina* (Geb. Sl. I, 191), *chytročina* (Geb. Sl. I, 578), *-izna nepodobizna* (Dal. 146), *-ba vazba* (Přísp. 432), *klatba* (Háj. 365), *-Ø (-b) vypověď* (Č. zem. 176), *závěť* (Anth. Hr. 43), *-ství wytiezstwo* (Ř. b. 94), *proroctví* (Kat. 103), *-anie poznanie* (Ř. b. 13), *selhanie* (Chelč. 318), *-enie stvrzení* (Mil. 7), *pohoršení* (H. Sv. 26), *-tie pohnutie* (Mand. 160), *pobitie* (Mand. 166).

Важливим складовим елементом, що посилює значення завершення акту дії, в назвах наслідку є префікси, з яких найчастіше зустрічаються: *o- osiřeni* (Koll. 232), *při- přijdenie* (Rok. Post. 135), *od- odstúpení* (H. Sv. 8), *s- svazanie* (Vier. 33), *na- navrh* (Č. zem. 176), *vy- vyboj* (Sach. 486), *v- vrub* (Mil. 82), *pod- podvod* (Rozml. 51), *zá- základ* (Ž. Kl. 235), *ob- obchod* (Přísp. 431), *při- příkázanie* (Ž. Kl. 135), *pro- prokletie* (Kat. 111), *po- povolání* (Háj. 23), *přeprestúpení* (Chelč. 215), *u- učinek* (Ž. sv. o. 130), *roz- rozlomení* (Mand. 185), *ob- obtížení* (R. d. 401) та інші. Префікси стверджують загальне значення доконаності в даних іменниках, хоча кожен зокрема може передавати додаткові диференційовані лексико-семантичні відтінки.

В назвах наслідку майже неможливе виділення префіксальних морфем як самостійних словотворчих засобів, як це має місце з суфіксами. Префікси мають виразну побудову, проте в більшості випадків вони входять до складу вихідної словотворчої основи. Такий спосіб творення спостерігається особливо в хронологічно молодших назвах.

Відзначаються самостійністю словотворчі префіксальні морфеми, в найстаріших безсуфіксальних іменниках типу *od-jezd* (Háj. 48), *z-ka-za* (Alex. 16), *roz-vod* (Des. kaz. 299), *du-chod* (Anth. Mír. 173), вербальні морфеми яких лягли в основу іменників і дієслів.

Про такий порядок словотворчих процесів нагадує Травнічек, стверджуючи, що слова типу *spád*, *únos*, *úbor* не походять від дієслів, а виникли з аналогічних дієсловам основ, що назви дії і відповідні дієслова є словами етимологічно залежними⁵.

⁵ Fr. Trávníček Назв. тв., s. 311.

Безсуфіксальні утворення зустрічаються в найдавніших чеських письмових пам'ятках, в народно-розмовній мові та говірках.

Словотворчі типи з $-\emptyset$ суфікса поступово втрачають свою продуктивність; для вираження наслідку дії щораз частіше вживаються утворення з формантами **-ek**, **-anie**, **-enie**, **-tie**. Така еволюція зафіксована особливо в текстах публіцистичних, наукових, повчально-полемічних, починаючи від творів Т. Штітного, Я. Гуса, пізніше П. Хельчіцького, Я. Коменського. Аналогічні тенденції спостерігаються і пізніше в чеській літературній мові.

Абстрактні назви, що означають завершення дії, відрізняються від конкретних назв витвору дії граматичними ознаками, вони ще рідко творять відмінкові форми множини.

Назви наслідку щодо лексико-семантичних ознак та ступеня абстрактності займають місце між абстрактними назвами дії і назвами на позначення конкретних предметів. Нерідко одне і те ж слово за контекстом може означати: а) абстрактне поняття дії (*nomina actionis*), б) абстрактне поняття наслідку дії (*nomina acti*), в) конкретне поняття (*nomina rei*); наприклад: *pozdravení* — дія, завершений акт, козирок (діал.).

Внаслідок семантичного словотвору, пересуву значень появляются багатозначні слова, а внаслідок лексикалізації — однозначні абстрактні або конкретні назви. Процес змін значень в плані *nomina actionis* > *nomina acti* > *nomina rei* нерідко є шляхом утворювання конкретних назв від абстрактних. Очевидно подібним процесам підлягають й назви наслідку, що утворюються морфологічним способом, наприклад: *vbodeni* (Ř. b. 25), *provinění* (Ř. b. 37), *zkazenie* (D a l. 78), *rozsudek* (M a n d. 196), *vejdělek* (Ř. d. 432). Причому неоднаковий рівень абстрактності назв наслідку пояснюється фактами їх лексикалізації, наприклад: *oblečenie* (K a t. 52), *ozdoba* (Ř. b. 47), *zatočenie* (Ř. b. 48), *počieti* (V. R a d o s t i, 452), *zvolání* (H á j. 23), *wdiek* (B a w. 315), *odměna* (L u d v. 181). Ясно, що ці градації у передачі ступеня абстрактності з допомогою назв на означення завершеності, наслідку дії передбачають можливість їх лексико-семантичної диференціації.

У згаданій роботі М. Роудного⁶ всі назви наслідку за семантичними ознаками поділені на чотири основні групи, зокрема із значенням наслідку, засобу або інструменту дії, місця дії і самої дії. Очевидно, деякі з цих значень повторюються і в аналізованих тут абстрактних назвах завершеності дії. Проте таких семантичних відтінків можна виявити й більше, хоча кожний з цих випадків супроводжується постійним, закладеним в основі дієслова елементом дії, зокрема: 1) назви на означення субстантивовано вираженої завершеності дії з тотожним вихідній основі загальним значенням: *sjetí* (Č. zem. 235), *odjitie* (B a w. 285), *wesstie* (M a n d. 190), *vsnutie* (M a n d. 190), *osedlaní* (A l e x. 17), *vrub* (M i l. 82), *spád* (M a n d. 221), *odjezd* (H á j. 48), *rozkaz* (B o š. 408), *náprava* (B a w. 40); 2) назви для означення понять з галузі філософії, ідеології: *stvoření* (Ř. b. 15), *ustavenie* (Z. K l. 229), *vykúpenie* (Ř. d. 383), *zhúbenie* (B a w. 127), *vtielenie* (Z. K l. 275), *odstúpení* (H. S v. 8), *zablúzenie* (V. S p o r. 665), *poznanie* (Ř. b. 13), *chytrčina* (G e b. S l., I, 578), 3) назви на означення культових актів: *požehnanie* (Z. K l. 24), *klatba* (H á j. 365), *odpustky* (C h e l č. 50), *zaslibení* (H. S v. 14), *odpuštění* (D a l. 122), *vykúpenie* (Z. K l. 88); 4) назви, що означають акти порушення норм поведінки і суспільного буття: *odplata* (A l e x. 11), *pomsta* (H á j. 74), *provinění* (Ř. b. 37); 5) назви на означення професії, характеру заняття, діяльності: *povolání* (H á j. 23), *malování* (H á j. 300), *vydielanye* (Ř. b. 48), *prorocství* (K a t. 103); 6) назви на означен-

⁶ M. R o u n d ý Назв. тв., s. 274.

ня певних актів між двома діючими сторонами: *smlouva* (Baw. 194), *závazek* (Griem 225), *sňatek* (Z. Kl. 48), *závazanie* (Mil. 82), *vložení* (Ř. b. 17), *podvod* (Rozml. 51), *rozvod* (Baw. 265), 7) назви на означення завершення дії з переносним значенням про перехід до певного стану: *počítí* (V. Radosti, 452), *uleknutí* (Háj. 315), *skonanie* (Ř. b. 24), *zkazení* (Dal. 78), *zkaza* (Alex. 16), *zaroda* (Mand. 160); 8) назви наслідку на означення певних рішень: *dovolení* (Č. zem. 231), *povolení* (Mand. 179), *založení* (Háj. 18), *osvetu* (Leg. Pr. 367), *osudek* (R. d. 405), *odsudek* (Mand. 196), *přípověď* (Č. zem. 273); 9) назви на позначення розумової праці, наука, повчання: *naucení* (Č. zem. 224), *ustavení* (Ř. b. 81), *rozkaz* (Boš. 408), *návod* (Přísp. 433), *vy-pověď* (Č. zem. 176), *návěští* (Háj. 154); 10) назви наслідку з термінологічним ухилом, що означають поняття з галузі адміністративної та канцелярсько-ділової справи: *vysvědčení* (R. d. 391), *přestúpení* (Přísp. 432), *potvrzení* (Ř. b. 54), *zrzízení* (Ř. b. 47), *obsúzení* (Ř. b. 78), *přestúpení* (Chelč. 215), *výpis* (Poř. 73), *napsanie* (Ř. b. 31); 11) назви на означення фізичних та духовних травм: *úraz* (Ž. Pod. 42), *zhúbenie* (Baw. 127), *pohuba* (Alex. 72), *umučenie* (Kat. 125), *ublížení* (Č. zem. 201), *ponyzenie* (Com. 65), *zatracení* (Z. Kl. 154), *zabití* (Baw. 190), 12) назви на означення одноактних дій з виявом їх напрямку: *příjdení* (Rok. Post. 135), *odjetí* (Ev. Ol. 109), *vjití* (Mand. 26), *odjezd* (Háj. 48), *vbodení* (Ř. b. 25); 13) назви на означення природних явищ: *vzchod* (Kat. 57), *zhorzení* (Mand. 180), *spalení* (Mil. 33), *zkvetení* (Dal. 26); 14) назви з нахилом до позначення місця завершення дії: *jmětina* (Geb. Sl., I, 663), *zatočení* (Ř. b. 48), *příbytek* (H. Dc. 52), *dyedyna* (Geb. Sl., I, 218); 15) назви на означення завершених суспільно-значимих колективних дій: *vytíezstvo* (Z. Kl. 90), *propadení* (Mand. 163), *svítízení* (Mil. 4), *naprast* (Baw. 87), *pokoření* (Kuchm. 65). Очевидно такий поділ на лексико-семантичні групи назв наслідку умовний і аж ніяк не вичерпує тих різnorodних значень, які закладені в даних назвах.

На завершення можна додати, що абстрактні назви наслідку дії виступають в чеській мові від появи перших письмових пам'яток. Вони позначали, як і зараз, акт завершення дії. Проте поступово на місце прастарих моделей з формантами *-Ø*, *a*, *ba*, *da* появились більш продуктивні словотворчі типи з формантами *ání*, *-ení*, *-tí*, *-ek*, *-ství*.

Ці абстрактні назви виражають дію в момент її завершення, що є переважно їх первісною функцією. Вторинна функція появляється після зміщення семантики цих же назв та лексикалізації без будь-яких змін у їх словотворчій будові. Лексикалізовані назви, як правило, втрачають словотворчу форму внаслідок втрати зв'язку з вихідною словотворчою основою, наприклад: а) *sňatek* з первісним значенням завершення дії; б) *sňatek* — слово лексикалізоване, означає громадянський акт одруження.

Словотвір абстрактних назв наслідку дії сприяв збагаченню старо-чеської абстрактної лексики та її семантики.

ПОЯСНЕННЯ СКОРОЧЕНЬ

Alex.	—	Staročeské Alexandreidy rýmované. Vyd. Fr. X. Prusík, Praha, 1896.
Baw.	—	Sborník hraběte Baworowského. Upr. J. Loříš. Praha, 1903.
Boš.	—	Zavraždění pana Bošínskeho. CCM, Praha, 1863.
V. Vier.	—	Výklad viery. Mistra Jana Husi sebrané spisy české, d. I, Upr. K. J. Erben. Praha, 1865.
Háj.	—	Václava Hájka z Libočan Kronika česká z r. 1541. Praha, 1918
H. Dc.	—	Mistra Jana Husi sebrané spisy, sv. V, Dccrka Praha, b. p.
H. Sv.	—	M. J. Hus. O svatokupectví. Vyd. V. Novotný. Praha, 1907.

- Griem.** Pavla Griemillera z Třebeska, prubyře zemského kr. č. zpráva o minci v Cechach r. 1574. ČCM Praha, 1901.
- Geb. Sl. I** — J Gebauer. Slovník staročeský, d. I, Praha, 1903.
- Dal.** Rymovana Kronika česká t ř Dalimila. Praha, 1877.
- Ev. Ol.** — Evangeliař Olomoucký. Vyd Fr. Cerny. Praha, 1901.
- Z sv o.** Staroceske zivoty svatých otcuv. Přípr. E Smetanka. Praha, 1909.
- Z. Kl.** Zallař Klementinský. Vyd. A Patera. Praha, 1890.
- Z. Pod.** Zallař Poděbradsky. Vyd. A. Patera. Praha, 1892
- Kat.** Život sv Kateřiny (Legenda) Vyd. J. Pečírka. Praha, 1860.
- Koll.** Matouš Kollinus z Chotěřiny ČCM, Praha, 1922
- Com.** Petra Comestora Historia Scholastica, I, II, III. Praha 1910 1920.
- Kuchm** M Jana Husi sebrane spisy, sv. V. «Knizka proti kněži kuchmist rovi» Praha, 6. p.
- Ludv.** Ludvík z Perštyna. ČCM, Praha, 1894.
- Mand** Cestopis t. zv. Mandevilla. Vyd. Fr. Simek. Praha, 1911.
- Mil.** Marka Pavlova z Benátek Milion. Vyd. J. V. Prašek. Praha, 1902.
- Por** Pořad prava hrdelního. — ČCM, Praha, 1848.
- Přisp** J. C e l a k o v s k ý. Příspěvky k dějinám židů v době Jagellon-
ské. ČCM, Praha, 1898
- Rok. Post.** Zacátek Rokycanovy Postilly. L. f., Prana, 1895.
- Rozmí.** Rozmlouvaní Petra svateho se Panem o obyčejích a povahách
nynějšího lidu na svete (z r. 1585). Vyd. C. Zibrť. Praha, 1904.
- R. D.** Jan. Mensik. K českým překladum «Ráje duše». Sborník filo-
logický, sv. XII. Praha, 1940 1946.
- R b.** Besední řeči Tomáše ze Štítného. Vyd. M. Hattala. Praha, 1897.
- Soln.** — Puika Solnických s Janem Katovcem Ještěuckym a s přátely
jeho. — ČCM, Praha, 1848.
- Chelč.** Сочинения Петра Хельчицкого «Сеть веры». — Сб. ОРЯС, 55,
СПб, 1893.
- Č. zem.** J. Macurek, M. Rejnuš. České země a Slovensko ve století před
Bilou Horou, Přílohy. Praha, 1958.
- Šach** Kniežky o hře sachové. L. F., 29, Praha, 1902.

З хрестоматій

- Anth.** Anthologie z literatury české, sv. II. Sest. J. Jireček. Praha, 1881.
- Anth. Haš.** Jan Hacíštejnský z Lobkovic.
- Anth. Mír.** — Jan Mírotický.
- Anth. Hr.** Rehoř Hrubý z Jelení.
- V.** Vybor z české literatury od počátku po dobu Husovu. CSAV, Pra-
ha, 1957
- V. Des. kaz.** Desatero kazanie bozie
- V. Spor.** Spor duše s telem.
- V. Leg. Pr.** Legendu o svatem Prokopu.
- V. Radosti** Radosti panny Marie.
- V. Svar.** Svár vody s vínem

В П ИНДЕТ

К ВОПРОСУ О НАЗВАНИЯХ СЛЕДСТВИЯ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Рассматриваемые названия следствия по своему значению очень близки к наз-
ваниям действия, нередко употребляются в разговорной речи. Богатый материал
древнечешских письменных памятников свидетельствует о наличии в языке абстракт-
ных названий для выражения одноактного действия с одновременным его заверше-
нием. Выделение таких названий в отдельные словообразовательные подразряд моти-
вируется спецификой их семантики — завершенностью одноактного действия.

Названия следствия, как правило, образуются от префиксальных основ пере-
ходных глаголов, которые обычно также обозначают одноактное действие.

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА (Замітки на полях книги Д. Дюришина)

D. Durisin. Z DEJIN A TEORIE LITERARNEJ KOMPARATIVISTIKY. Bratislava, 1970.

Вивчення взаємозв'язків і взаємодії літератур — одна з актуальних проблем нашої науки. Дискусія 1960 року, присвячена цій проблемі, послужила стимулом для розгортання нових, значних за своїми результатами досліджень. Багато зроблено і в справі порівняльного вивчення слов'янських літератур. В процесі дослідницької праці виникає настійна потреба в теоретичних узагальненнях зібраного матеріалу, в його глибокому осмисленні. Відоме положення про зв'язок теорії і історії знаходить своє підтвердження і тут. Виникає потреба уважно стежити й за тим, як розвивається порівняльне вивчення літератур за рубежем, оцінюючи підсумки і перспективи зробленого з позицій марксистського вчення про єдність світового історичного процесу, про діалектику національного і інтернаціонального в розвитку літератур.

Книга словацького вченого Д. Дюришина, про яку піде мова в цих замітках, привертає увагу вже тим, що вона є спробою теоретичного осмислення закономірностей, які визначають взаємодію і взаємозв'язки літератур.

Одна з особливостей книги Дюришина — її концептуальність, насиченість теоретичними положеннями. Автор узагальнює величезний історико-літературний матеріал. Разом з тим праця побудована і на солідному бібліографічному фундаменті.

Природно, перед дослідником стояло питання про необхідність визначення мети і завдання порівняльного вивчення літератур. Він підкреслює, що головне полягає в тому, щоб пізнати типологічну сутність літературного явища в зв'язку з національним розвитком і світовим історико-літературним процесом. Звідси випливає, що предметом порівняльного дослідження є як міжлітературні, так і внутрішньолітературні зв'язки; в полі зору повинні постійно знаходитися закономірності світового історико-літературного процесу. Внутрішні і зовнішні зв'язки національної літератури розглядаються як складна і динамічна система, аналіз якої допомагає розкрити її особливості. Дюришин підкреслює, що порівняльне дослідження не можна ізолювати від інших розділів літературознавчої науки; воно не є окремою літературознавчою дисципліною. При порівняльному аналізі мова йде лише про своєрідний підхід до матеріалу, про певний методичний аспект. Це пов'язано з обґрунтуванням двох інших положень, які послідовно відстоює дослідник: про активність осіб учасників процесу взаємодії і про вибірковість, що виявляє себе в цьому процесі. Така постановка питання має велике значення саме тому, що вона пов'язана з увагою до національної специфіки літератур.

Дюришин розрізняє дві галузі порівняльного вивчення: по-перше, контактну або генетичну, яка виникає в результаті безпосереднього «зіткнення»; по-друге, типологічну або структурно-типологічну, обумовлену внутрішніми закономірностями розвитку художньої літератури. Такий поділ, за словами дослідника, впливає з визначення мети і завдань порівняльного літературознавства. Гадаємо, що тут слід внести деякі уточнення. Очевидно, потрібно спеціально виділити ті випадки, коли подібність досліджуваних явищ виникає як результат власне генетичної спорідненості, похо-

дження із спільного джерела. В такому випадку ми будемо мати не дві, а три галузі, порівняльного вивчення, про що дуже точно писав свого часу В. М. Жирмунський. Типологічну, контактну і генетичну¹. Д. Дюришин не бачить принципової різниці між літературними контактами і генетичними зв'язками.

Дослідник дає класифікацію літературних контактів. Він вважає, що необхідно розрізнити контакти зовнішні (первинні) і внутрішні (вторинні), прямі і опосередковані. Автор говорить про різні форми впливу відносно активні і пасивні, суттєві й випадкові, інтегруючі і диференціюючі. До інтегруючих він відносить ремінісценцію, імпульс, співпадіння, філіацію. Йдеться і про різні форми співпадіння (запозичення, наслідування, переробка, подібність). Дюришин підкреслює, що цей поділ має значення орієнтуру: різноманітність форм взаємодії невичерпна, і в кожному випадку потрібний творчий підхід дослідника. Більш докладно схема «Порівняльне вивчення літератур» розроблена була в попередній книзі Дюришина «Problème littéraire comparatistique» (1967).

Класифікація Дюришина є цікавою і перспективною. Він виходить з того розуміння порівняльного вивчення літератур, про яке говорилося вище. Важливою є думка про необхідність розглядати те, як результати взаємодії виявляють себе безпосередньо в структурі творів «приймаючої» літератури.

Проте у запропонованій класифікації є й спірні моменти. Навряд чи можна, наприклад, вважати імпульс і ремінісценцію особливими формами впливу (рôle pía). Можливий шлях від літературного імпульсу до різних форм взаємодії, в тому числі і до прямого впливу. Йдеться про вплив не як про механічне запозичення мотивів, образів, тем, а більш загальну і широку дію певного художнього твору². Імпульс може послужити основою і таких явищ, як творча полеміка, переосмислення то.о чи іншого образу або твору, імітація, стилізація. Очевидно, не можна в одній площині розглядати імпульс і ремінісценцію, з одного боку, і співпадіння, філіацію та їх похідні, з другого. Імпульс визначає лише початкову стадію творчого процесу. Що ж до ремінісценції, то, як відмічає і Дюришин, вона є свого роду сигналом, що свідчить про наявність взаємодії.

У класифікації Дюришина по суті ставиться знак рівності між поняттями контакт і вплив. З другого боку, не витримано єдність класифікації. В одних випадках мова йде про початкові стадії творчого процесу, в других — про його результати, в третіх — про свого роду сигнали, що говорять про наявність певного контакту.

Очевидно, не можна говорити про ремінісценцію як про форму рецепції інформації. Але плідною є спроба Дюришина розглянути її в плані взаємин між трансмісором і рецептором. Цікавими є міркування про ступінь проникнення ремінісценції в структуру твору. Варто було б сказати і про різні функції, які може виконувати ремінісценція, а також про форми, в яких вона входить у структуру приймаючого твору (наприклад, назва твору, епіграф, пряма цитата, алюзія і т. д.).

Ряд принципових положень висловлює Дюришин і про типологічний аспект. Особливу увагу дослідник приділяє типології літературних стилів. Він розглядає і питання про те, як в процесі типологічного вивчення поєднуються два плани — діахронний і синхронний, як пов'язані між собою історична поезика і генетика. Варто підкреслити такі моменти. Для того, щоб в основу типологічних зіставлень були покладені специфічно літературні і в той же час не локальні, а суттєві ознаки, необхідно звертатися до особливостей структурного характеру. Не випадкові зіставлення, не довільні паралелі між чужерідними явищами, а виявлення глибинних структурних основ процесу розвитку літератур складає суть типологічного вивчення³.

Д. Дюришин поділяє ту точку зору, що не можна механічно відділяти контактний метод від типологічного; типологічні сходження, звичайно, виступають передумовою контактних відносин. Тут варто було б посперитися на ті праці, в яких

¹ Див. Жирмунский В. М. Народный героический эпос. Сравнительно-исторические очерки. М.-Л., Гослитиздат. 1962, с. 76—77.

² Жирмунский В. М. Драма Александра Блока «Роза и крест». Литературные источники. Изд. во Ленинградского ун-та, 1964, с. 95.

³ Пор.: Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. М. «Советский писатель», 1970, с. 264.

ця думка дістала найбільш повне і глибоке обґрунтування, зокрема на доповідь, що її у 1967 році виголосив академік В. М. Жирмунський на V конгресі Міжнародної асоціації з порівняльного літературознавства⁴.

Відзначимо положення Д. Дюришина про твори з життя інших народів в даній національній літературі. Тут, як він показує, слід розрізняти два можливі випадки. твори, які не є безпосереднім результатом літературних контактів, і твори, в генезі яких певну роль відіграли літературні імпульси, що йшли ззовні. В кожному із цих випадків необхідно застосувати іншу методику. Про те якою важливою є постановка цього питання, свідчить книга відомого болгарського славіста Еміля Георгієва «Болгарські образи у слов'янських літературах»⁵. Тут перед нами розкривається новий аспект літературних контактів. Мова йде, зрештою, про те, як відбувається пізнання певного національного характеру, як література допомагає проникнути в його сутність.

Пафос книги Д. Дюришина полягає в тому, щоб обґрунтувати необхідність на дійної теоретичної бази для порівняльно-історичних досліджень. Це визначило й те, що навіть у розділах присвячених аналізу конкретних історико-літературних явищ (про Тургенева, про Ваянського), головним є теоретичний аспект і тут мова йде про активну вибірковість, про те, що ця категорія є по суті сполучною ланкою між двома різними сторонами порівняльного вивчення.

Категорія вибірковості визначається особливостями приймаючої літератури, її потребами. Проте, гадаємо, не можна твердити, як це робить Д. Дюришин, що саме вона повинна бути в центрі порівняльного вивчення. Обидва учасники процесу літературної взаємодії виявляють свою активність, бо, як слушно зазначив Г. Д. Вервес, «кожне національне письменство не байдуже до своєї ролі і значення за рубезем і завжди кордони і океани долає активно»⁶. В свою чергу, сприймаюча література не механічно «вбирає» будь-який вплив, будь який імпульс ззовні, а творчо засвоює і трансформує те, що відповідає її внутрішнім запитам, те, що необхідне для її плідного розвитку.

Розвиваючи свої думки про характер сприймаючої літератури, Дюришин говорить про єдність національного і інтернаціонального у світовому літературному процесі, виступаючи проти звуженого, механічного його розуміння. В цьому процесі кожна національна література виявляє свою самобутність. Значить, мова повинна йти про діалектичну єдність загального, типологічного та індивідуального.

Для глибокого розуміння категорії вибірковості, як і процесу літературної взаємодії взагалі, необхідно весь час здійснювати вихід за межі «літературного ряду», пам'ятаючи, що всякий літературний вплив є закономірним і соціально обумовленим⁷. Історичній і соціальній обумовленості процесу літературної взаємодії і її окремих проявів Дюришин приділяє мало уваги. І це, мабуть, є одним із суттєвих недоліків його концепції.

Велику увагу приділяє Д. Дюришин перекладу як прояву міжлітературних зв'язків, як одному із головних об'єктів порівняльного вивчення.

Розглядаючи питання художнього перекладу, дослідник говорить про зв'язки цієї форми сприйняття іншомовної літератури з іншими. Він пише, що завдання послідовного аналізу полягає в тому, щоб з'ясувати, про яку форму рецепції можна говорити в тому чи іншому конкретному випадку. Інакше кажучи, в якому випадку можна говорити про переклад, а в якому про оригінальний твір, що виник в результаті літературного імпульсу ззовні. Для багатьох слов'янських літератур прин-

⁴ Жирмунский В. М. Литературные течения как явление международное Л., «Наука», 1967, с. 3—5.

⁵ Е. Георгієв. Български образи в славянските литератури. София, «Наука и изкуство», 1969.

⁶ Вервес Г. Д. Про єдність національного і інтернаціонального (До теорії літературних зв'язків), «Радянське літературознавство», 1970, № 4, с. 48. Пор. Вервес Г. Д. Максим Рильський в колі слов'янських поетів. К., «Наукова думка», 1972, с. 9.

⁷ Див.: Жирмунский В. М. Проблемы сравнительно исторического изучения литератур — Известия ОЛЯ АН СССР, 1960, вип. 3, с. 183

ципово важливо відрізнити переклад від переспіву і варіації. Свого часу це на прикладі П. Грабовського показав академік О. Білецький⁸.

Д. Дюришин відмічає таку обставину: являючись формами і проявами літературних контактів, переклад і переспів в той же час торкаються і сфери типологічних сходжень і частково від неї залежать. Йдеться і про вибір об'єкту для перекладу або переспіву, і про відображення творчої індивідуальності перекладача.

З питанням про роль перекладу і його функції автор пов'язує розгляд проблеми літературного посередництва. Та про посередництво сам він говорить мало, відсилаючи читачів до статті П. Р. Заборова «Література — посередник в історії російсько-західних літературних зв'язків XVIII—XIX ст.»⁹. Проте в цій праці йдеться лише про ті випадки, коли посередництво виникає при відсутності прямих контактів між літературами. Але є чимало випадків, коли прямі контакти і зв'язки через посередника співіснують. Український романтик А. Метлинський перекладав сербські пісні, звертаючись безпосередньо до збірок Караджича. В той же час він переклав вірш Міцкевича «Морлак у Венеції», який мав підзаголовок: «З сербської». В свою чергу джерелом цього твору польського поета послужила одна з балад відомої збірки Проспера Меріме «Гюзла». Тут наявне багатоступеневе посередництво: південнослов'янський фольклор—збірка Меріме—вірш Міцкевича—переклад (точніше, переспів) українського поета. Перед нами, з одного боку, складний комплекс бінарних зв'язків, а, з другого, — поєднання прямих і непрямих контактів. Подібного роду факти приводять до думки, що поряд із звичайним підходом, коли вивчаються бінарні зв'язки, можливий і інший: **комплексний розгляд багатосторонніх зв'язків даної літератури**. Цей аспект ще недостатньо представлений в сучасних дослідженнях. Але вже нагромаджений чималий матеріал для подібного роду досліджень. Скажімо, назріла необхідність висвітлити багатосторонні слов'янські зв'язки російської та української літератур. Це в свою чергу вестиме до більш широкого синтезу.

В одному з розділів своєї праці («Літературна комунікація і компаративістика») Д. Дюришин зробив спробу застосувати загальні висновки теорії інформації до розв'язання деяких проблем порівняльного вивчення літератури. Відомо, що теорія інформації належить до числа тих галузей знання, які найбільш бурхливо розвиваються у наш час¹⁰. Вона проникає і в гуманітарні науки¹¹. Але при цьому не завжди враховується своєрідність художньої структури, особливості художньої творчості. Дюришин починає, як то кажуть, *in medias res*. Окремі його положення є важливими і перспективними. Але дещо викликає і запитання, і заперечення. По-перше, не зовсім ясно, який зміст вкладає автор в поняття літературної комунікації і як він розуміє саму інформацію, зокрема художню. А від цього залежить питання про сприйняття твору, яке сам Дюришин висуває як центральне.

Дослідник розглядає «ланцюг»: *автор—твір—сприймаючий*. Може, слід було зробити застереження, що ця формула не є повною і входить, як частина, в іншу: *дійсність—твір—сприймаючий—дійсність*. Бо ж серед усіх типів сприймаючих, як зазначає Дюришин, головне місце займає продуктивно-творчий тип як носій структурних властивостей літературного розвитку.

Дослідник виходить із розуміння важливості функціонального підходу до літератури. Він показує як в процесі літературних зв'язків відбувається зміна, «переключення» функцій. Останній член визначеної ним формули (сприймаючий) на наступному рівні може стати і часом стає першим у новому «ланцюгу», тобто творцем нової художньої структури. В такому випадку один твір знову ж таки відіграє

⁸ Див.: Білецький О. І. Про переклади і переспіви П. Грабовського. — У кн.: Білецький О. І. Письменник і епоха. Держлітвидав, К., 1963.

⁹ Див. Зб.: Международные связи русской литературы. Под редакцией академика М. П. Алексеева. Изд-во АН СССР, М.-Л., с. 64—85.

¹⁰ Див.: Урсул А. Д. Информ. ция. Методологические аспекты. М., «Наука», М., 1971.

¹¹ Див.: Русев П. Проблемът «Литература, изкуство и общество» от г. н. точка на кибернетиката и теорията информацията. — «Проблеми на изкуството», 1971, кн. 1, с. 38—43. Вже після виходу книги Д. Дюришина з'явилася цікава праця: Бирюков Б. В., Геллер Е. С. Кибернетика в гуманитарных науках. М., Наука, 1973.

роль свого роду імпульсу по відношенню до іншого. Інакше кажучи, в процесі літературних контактів сприйняття і творчість невіддільні одне від одного.

Питання «літературної комунікації» вимагало докладного висвітлення деяких аспектів психології творчості у зв'язку з проблемами взаємодії літератур. Але Дюришин відразу ж переходить до іншого питання — про зв'язок між порівняльно-історичним підходом до твору і його аналізом як замкненої художньої структури. Роль творчої індивідуальності в процесі літературної взаємодії є дуже важливою і доводиться пожалкувати, що в працях Д. Дюришина ми знаходимо лише окремі розрізнені зауваження з цього приводу.

Автор говорить про контексти і типи сприймаючого. Мова йде про контексти читача, літературної критики і літературознавства, перекладу і художньої літератури. Міркування Д. Дюришина про роль читача у розвитку літературних контактів заслуговують на серйозну увагу. Бо ж читач бере участь в створенні певного ґрунту для літературної рецепції, в оформленні літературної свідомості даної епохи. Без глибокого розв'язання проблеми читача неможливе історико функціональне вивчення літератури.

Кожному, хто так чи інакше стикається з вивченням літературної взаємодії, доводиться звертатися до матеріалів журналістики і журнальної критики. Їх роль у розвитку міжлітературних контактів є, дійсно, значною. Тому спроба Дюришина теоретично обґрунтувати положення про контекст критики, викликає великий інтерес. Проте матеріал показує, що це питання слід розв'язувати більш широко, беручи до уваги літературну критику як складову частину журналістики в цілому. Теорія міжлітературної комунікації не дає можливості побачити всі аспекти різносторонньої діяльності журналістики як інформатора і свого роду організатора літературних контактів.

З точки зору теорії комунікації Дюришин намагається дослідити основні напрями порівняльного вивчення літератур основні форми літературної взаємодії. Сам процес спілкування розглядається як творчий, як такий, що передбачає той чи інший ступінь трансформації досліджуваного матеріалу. Але автор недостатньо враховує те, що літературна взаємодія є частковим і специфічним проявом взаємодії культур, що дослідження літературних зв'язків близько стикається з дослідженням суспільної думки.

Дюришин вводить у розгляд процесу взаємодії поняття функції, системи виразних засобів, творчого характеру реценції іншомовних літератур. Перед ним постає питання про особливості ґрунту «художньої інформації» по різних каналах та про якісну її характеристику. Він, як вже зазначалося, характеризує результат комунікації головним чином з точки зору сприймаючого і його творчих здібностей. Але ж багато залежить і від того, по якому каналу рухається інформація інакше кажучи, від того, хто і яким шляхом передає її від трансмісора до рецептора. До речі, у схемі Дюришина не знайшлося місця для такої цікавої форми, як особисті контакти. І взагалі той клімат, та атмосфера, завдяки яким стале можливим здійснення літературних взаємодій, недостатньо враховані ним.

Дуже важливим є вивчення якісної характеристики художньої інформації та її змісту, це питання постає на кожному етапі порівняльного вивчення. Дюришин, розглядаючи його, говорить саме про якісну характеристику літературної рецепції про дослідження її наслідків в плані естетичної діючості твору і його художньої цінності.

Постановка питання про конкретні результати контактів є принципово важливою. Тут, як вірно зазначає автор, необхідно поєднувати глибоке дослідження історико літературного процесу з вивченням окремих творів. Йдеться про складну взаємодію художніх структур. При цьому дослідник наголошує на необхідності функціонального підходу до літературних явищ.

Можна погодитися з Дюришином, коли він говорить, що деякі важливі питання методики порівняльного дослідження художніх систем ще не розроблені. Недостатньо вивчений і сам механізм літературної взаємодії. Та навряд чи теорія літературної комунікації зможе допомогти у розв'язанні цих питань, якщо не підключити сюди й інші важливі аспекти дослідження. Ця теорія не враховує роль творчої інди-

відуальності художника в літературному процесі, а це призводить до формалізації, до збідненого розуміння літературних контактів і їх наслідків.

Дюришин говорить і про історію і сучасний етап порівняльного літературознавства. Необхідність створення праць, які б узагальнювали, скажімо, досвід порівняльного вивчення слов'янських літератур, давно назріла. Дослідник робить важливий крок у цьому напрямку. Спеціальний розділ своєї праці автор присвячує О. М. Веселовському. Праці цього вченого відзначаються прагненням створити таку систему, яка б дозволила поєднати історичний і теоретичний принципи вивчення літератури «Пояснення суті поезії з її історії»¹² — так формулював академік Веселовський одне з найважливіших положень своєї історичної поетики. Про те, як і наскільки вдалося вченому його реалізувати, і говорить Дюришин. Багато положень Веселовського являють інтерес і для сучасного порівняльного вивчення літератури, зокрема його теза про зустрічні течії та запити. Але Веселовському не вдалося завершити задуману ним грандіозну будову. І причини його невдачі є не менш повчальними, ніж ті позитивні результати, яких він досягнув. А результати ці, дійсно, є значними. Але щоб глибше дослідити їх, потрібно було звернутися не лише до праць з історичної поетики, а й розглянути багато інших досліджень вченого. Так, наприклад, в книзі про Жуковського чимало повчального щодо узагальненого, близького до типологічного опису літературного напрямку,¹³ Багато цінного матеріалу і теоретичних узагальнень міститься у працях Веселовського про слов'янські літератури і фольклор. Діяльність автора «Історичної поетики» слід розглядати в широкому контексті розвитку російського і зарубіжного літературознавства. Принципово важливим було те, що процес літературного розвитку розглядався О. М. Веселовським як частина більш широкого суспільно-історичного процесу. Як показав В. М. Жирмунський, «Поетика» Веселовського постулює *ідею єдності і закономірності світової літератури*, обумовлених, в свою чергу, єдністю і закономірністю всього історичного розвитку в цілому¹⁴.

В одному із розділів своєї книги Д. Дюришин розглядає «спроби порівняльного вивчення» у представників російської «Формальної школи». Тут: дуже багато дискусійних моментів.

Дослідник точно охарактеризував значення праць Ю. М. Тинянова, зокрема статей «Аргивяне», «Тютчев і Гейне», в яких обґрунтовується функціональний підхід до літератури. Вірно сказано і про книгу В. М. Жирмунського «Баїрон і Пушкін», про праці Б. В. Томашевського з історії російсько-французьких взаємозв'язків. Кожна з цих робіт була і залишається вагомим внеском у науку про літературу. Можна було б вказати і на те, який великий, різноманітний матеріал міститься в дослідженні В. М. Жирмунського з теорії вірша: «Композиция лирических стихотворений» (1921) «Рифма, ее теория и история» (1923), «Введение в метрику» (1925). Ці роботи зберігають своє значення і на сьогодні.

Вся справа в тому, що дослідників, про яких говорить Д. Дюришин, не можна об'єднувати поняттям єдиної формальної школи¹⁵. Згадаємо хоча б гострі виступи В. М. Жирмунського проти теоретиків опоза'у, проти їх основних положень. В цих виступах, до речі, ставилося питання про «граничі історичної поетики і про розмежування її завдань в межах більш широкої науки про літературу»¹⁶. З другого боку формалізм був течією складною і суперечливою. Без урахування цього, поза розглядом загальних методологічних настанов формальної школи не можна говорити про те, як вирішувала вона проблеми порівняльного вивчення літератур. Це вивчення неможливе в тому випадку, коли дослідник замикається в рамках «літературного ряду». Оскільки у літературних взаєминах виявляються загальні закономірності взаємодії культур, методологічні настанови формалістів не сприяли порівняльному вивченню

¹² Веселовский А. Н. Историческая поэтика, ГИХЛ, Л., 1940, с. 54.

¹³ Див.: Гудзий Н. К. Сравнительное изучение литератур в русской науке — «Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур». М., Изд во АН СССР 1961, с. 75-76.

¹⁴ Див.: Жирмунский В. М. Историческая поэтика А. Н. Веселовского. В кн.: Веселовский А. Н. Историческая поэтика. ГИХЛ, Л., 1940, с. 12.

¹⁵ Див.: Советское литературоведение за 50 лет. Л., «Наука», 1968, с. 372-373.

¹⁶ Жирмунский В. М. Вопросы теории литературы. Л., «Academ», 1962, с. 162.

літератури, не давали можливості розгорнути його як цілеспрямовану систему досліджень. В даному питанні виявилася загальна слабкість методології формалізму.

Два розділи книги Дюришина присвячені розвитку порівняльного вивчення літератур в словацькому літературознавстві. Вони насичені великим фактичним матеріалом і містять в собі цікаві теоретичні положення.

Книга Д. Дюришина, незважаючи на всі її дискусійні положення, є серйозним теоретичним дослідженням, узагальненням великого фактичного матеріалу. Вона стимулює творчу думку, побуджує до подальших пошуків у галузі порівняльного вивчення літератури. Без ясної, визначеної методологічної позиції, без продуманих теоретичних і методичних настанов неможлива подальша праця в цій галузі. Такий основний висновок, до якого Д. Дюришин підводить своїх читачів.

* *
*

Вже після того, як були написані ці замітки, з'явилася нова праця Д. Дюришина — «Vergleichende Literaturforschung»¹⁷. Ця книжка вимагає спеціального розгляду. Зараз відмітимо лише кілька моментів.

«Порівняльне дослідження літератури» є новою значно поширеною редакцією книги «Problémy literárnej komparatistiky». Автор уточнив і розвинув свою концепцію, доповнив її новими, принципово важливими положеннями. Якщо в попередніх працях явно недостатньо уваги дослідник приділяв соціальній обумовленості літературних контактів, то в новому дослідженні саме це питання є центральним. Велике значення має новий розділ «Про соціалістичний літературний синтез», в якому багато уваги приділено взаєминам між літературами країн соціалістичної співдружності.

Разом з тим нова книга Д. Дюришина свідчить про глибоке опанування дослідником марксистсько-ленінської методології. Позбавляючись помилкових тверджень, зв'язаних з некритичним сприйняттям деяких положень структуралістського літературознавства, автор приходить до цікавих висновків, враховує найновіші досягнення вчених соціалістичних країн. Разом з тим в книзі дано розгорнуту критику буржуазної компаративістики.

¹⁷ D. Durišin. Vergleichende Literaturforschung. Berlin, 1972.

М. Я. ГОЛЬБЕРГ

Пронічев В. П. СИНТАКСИС ОБРАЩЕНИЯ (на матеріалі російського і сербохорватського мов). Изд-во Ленинградского ун-та, 1971, 88 с.

За минулі роки появились цікаві дослідження, присвячені різним дискусійним питанням синтаксису, які вимагають дальшого вивчення¹. До публікацій цього типу належить і брошура В. П. Пронічева «Синтаксис обращения (на матеріалі російського і сербохорватського мов)».

¹ Див.: Крушельницькая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения. — ВЯ, 1956, № 5, с. 55—67; Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. — ВЯ, 1964, № 6, с. 77—93; Ваников Ю. В. Явление парцелиции в современном русском языке. АКД, М., 1965; Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка. М., «Наука», 1966, с. 128—205; Кучеренко І. К. Синтаксичні функції вокатива і так зване звертання. — Тези доповідей Міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Вид-во Львівського ун-ту, 1962, с. 27—30; Бевзенко С. До питання про синтаксичні функції вокатива в українській мові. — Там же, с. 31—33; Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. — У зб.: Проблеми синтаксису. Праці Міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Вид-во Львівського ун-ту, 1963, с. 64—73 й ін. Пор.: Мельничук О. С. Теоретичні основи граматики української мови — «Мовознавство», 1967 № 5, с. 39—46; Мельничук О. С. Про два синтаксичні рівні формування й опису словосполучень. — «Мовознавство», 1970, № 6, с. 10—16 й ін.

Керуючись матеріалістичним підходом до вивчення мови та врахувавши погляди багатьох вітчизняних і частково зарубіжних синтаксистів на звертання, В. П. Пронічев розкрив своє розуміння цього синтаксичного явища. Дослідження було б ґрунтовнішим, якби автор узяв до уваги ширше коло споріднених мов, у яких звертання дуже часто виражається формою вокатива². Погляди цих учених на лексико-граматичну природу, способи вираження звертання й синтаксичні та стилістичні функції вокатива в реченні також стали б у пригоді автору рецензованої праці.

У передмові В. П. Пронічев слушно відзначає, що «зважаючи на складність і різноманітність проблем, які виникають при дослідженні синтаксису звертання, ми мали на меті відповісти лише на деякі основні питання, що торкаються функціонування й ознак цієї синтаксичної одиниці». Проте, прийнявши без жодних застережень точку зору Г. П. Торсуєва й В. К. Кузьмичевої на звертання, при розгляді цього синтаксичного явища на матеріалі лише двох споріднених мов у всіх главах своєї праці він намагається доказати, що «звертання являє собою самостійний тип речення» (с. 5).

Така концепція зумовила наявність першої глави «Об'єктивний зміст іменних односкладних речень» (с. 7—18), в якій обґрунтовано доводиться, що «об'єктивний зміст односкладних речень також виражається у формі думки, відмінної за структурою від судження. Ця думка одночленна і дорівнює поняттю, зміст якого самостійно відображає той чи інший елемент дійсності» (с. 16). Цей висновок, підкріплений багатьма авторитетними висловленнями філософів та лінгвістів про односкладні речення, потрібний авторові для того, щоб «об'єктивний зміст звертання» (див. главу другу, с. 19—38) пріврівняти до «об'єктивного змісту іменних односкладних речень» і неодмінно знайти в них спільні особливості.

Успішно полемізуючи з іншими дослідниками звертання, зокрема з приводу його інтонаційно-виражальних та змістових можливостей, автор, замість протиставлення «*вокативні речення—звертання*», розрізняє «*вільні і залежні звертання*» (с. 21 і вивіска 8).

На думку багатьох дослідників, власні назви, що часто виступають у ролі головного члена звертання, різко відрізняються від апелятивів. В. П. Пронічев, слідом за досить численними представниками протилежного погляду на значення власних назв, приходить до цілком переконливого висновку, що «власна назва з таким же успіхом здатна виражати поняття, як і загальна» (с. 30), бо «матеріалістичне розуміння конотації передбачає обов'язкове попереднє пізнання самого предмета, тому природно, що здатність асоціації образу предмета з його ознаками визнається не тільки за апелятивами, але й за власними назвами» (с. 29).

Підсумовуючи свої спостереження, автор далі твердить: «...ми вправі констатувати однотипність об'єктивного змісту іменних односкладних речень і звертань: і ті й інші є мовним засобом вираження еднорелементної форми думки — поняття, яке в рамках даного одиничного акту мислення відображає певний предмет або явище дійсності, взяті ізольовано, без зв'язку з іншими предметами і явищами дійсності» (с. 33). Такий висновок особливо насторожує лінгвіста-синтаксиста: ознаками понятійно-логічного аспекту тільки зовні подібних синтаксичних явищ В. П. Пронічев намагається доказати, що будь-яке звертання є самостійним і незалежним односкладним реченням.

Розгляд різних сторін названого синтаксичного явища В. П. Пронічев часто обґрунтовує чіткими й переконливими філософсько-методологічними критеріями. Поряд з тим дослідник надто схильний до логіко-понятійного опису відповідних аспектів звертання й іменних односкладних речень, про що виразно свідчить загальний стиль викладу думок, прийоми їх аргументації та характер уживаної термінології. Інколи зустрічаються надмірно розтягнуті формулювання, в яких порівняно прості явища описуються в надумано-логічному плані (с. 35—36 і ін.).

² Див.: Шкляр Г. З. Звательная форма как средство выражения обращения в современном белорусском языке. — Уч. зап. (Костром. гос. пед. ин-т), вып. 7, 1960, с. 249—275; Тараненко І. Й. Из спостережень над кличною формою в українській мові. — У кн.: Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів (тези доповідей і повідомлень). К., «Наукова думка», 1972, с. 105—107 й ін.

Розглядаючи формально-граматичні засоби вираження звертання в російській та сербохорватській мовах, В. П. Пронічев надто перебільшує зовнішній момент — уживання номінатива в значенні вокатива — і не бере до уваги внутрішньо граматичних змін, що відбуваються в називному відмінкові, використаному в ролі звертання. Незважаючи на таку очевидну граматичну омонімію номінатива, особливо виразу в тих випадках, де поряд постійно функціонує або й переважає вокатив, В. П. Пронічев говорить: «Те, що в деяких непоширених звертаннях як є ним елемент синтаксису, так і в інших використовується форма номінатива імені, збігає з цим синтаксисом з непоширеними іменними односкладними реченнями» (с. 44). Тут же порадити читача з іменними різними односкладними реченнями, помилково фігурує невдалий приклад з твору М. Шолоха: «Пристривається *паразит!*», в якому, без сумніву, в кінці висловлення виступає приєднувальна відокремлена прикладка до еліпсованого підмета, що має граматичне значення третьої особи однини³.

Ю. Остафський лінгвіст М. Складаров, як і колись О. Потебня, вважає, що «вокатив і дієслівна форма відомінатива тільки значенням 2-ї особи» (див. с. 46). В. П. Пронічев у зв'язку з цим твердить: «Якщо ж прийняти, що іменник у номінативі, виступаючи в звертанні, набуває значення 2-ї особи, то слід визнати, що граматичних відмінностей між вокативом і номінативом у цій функції немає» (с. 46). Виникає законне питання: якщо немає граматичної різниці між вокативом і номінативом у ролі звертання, то чому ж дослідник не бачить очевидних внутрішньо-граматичних відмінностей між номінативом — звертанням і номінативом — головним членом іменного односкладного речення, де він, як і приєднувальна відокремлена прикладка, має граматичне значення 3-ї особи однини або множини?

У четвертій главі «Грамматичні ознаки звертання» дослідник намагається виявити ряд конструктивно-граматичних примет звертання (односкладність, розчленованість, предикативність, модальність особи, число), які, на його думку, повинні також підтвердити те, що всяке звертання — це самостійне односкладне речення.

Досить надуманим і штучно підкріпленим цитатою із праці О. М. Гвоздева є узагальнення, що стосується такої сумнівної ознаки звертання, як «розчленованість» (характерно, що цю «примету» звертання автор у підсумку до четвертої глави чомусь не згадує): «Здатність звертання поширювати свій склад включенням другорядних членів і залежних означальних конструкцій дозволяє стверджувати, що ця синтаксична одиниця має властивість розчленованості — обов'язкову ознаку речень, які виражають думки» (с. 57). Але ж у будь-якому реченні — двоскладному чи односкладному — потенціальну здатність «поширювати свій склад» за допомогою різних залежних компонентів і відповідно «розчленовуватись» мають головні й усі другорядні члени, однак це не є якоюсь вирішальною підставою для того, щоб такі поширені члени обов'язково вважати самостійними й незалежними реченнями. Виразних ознак відносно самостійних, хоч і контекстуально неповних висловлень можуть набути як поширені, так і нерозширені головні або другорядні члени речення внаслідок їх максимальної парцеляції, коли вони «зовсім відірвались від попереднього контексту та інтонаційно оформились як окремі закінчені речення»⁴.

Дослідник вважає, що звертанням властива своя предикативність — «співвіднесеність висловлюваного з дійсністю» (с. 59)⁵ — і що «звертання... мають спонукальну модальність», яка «пояснюється її комунікативними функціями — примусити адресата певним чином прореагувати на мовлення (відгукнутися, звернути увагу на повідомлення, відповісти дією на мовний сигнал і т. д.)» (с. 62). Однак він не бере до уваги риторичних звертань, які не викликають безпосередньої реакції адресата, а та-

³ Подібні невдачі або ж сумнівні ілюстрації трапляються подекуди й на інших сторінках рецензованої праці.

⁴ Коструба П. П. До питання про поняття і класифікацію неповних речень. — У зб.: Питання українського мовознавства, кн. 4. Вид-во Львівського університету, 1960, с. 64. Пор.: Петличний І. З. Приєднувальні-віддільні речення в українській літературній мові. — У зб.: Проблеми синтаксису. Праці міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Вид-во Львівського університету, 1963, с. 20—31.

⁵ Пор.: Коструба П. П. Поняття предикативності і проблема класифікації комунікативних одиниць мови. — У зб.: Проблеми синтаксису. Праці міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Вид-во Львівського університету, 1963, с. 3—9.

кож того, що модальність звертання — не самостійна ознака: вона невіддільна від модальності всього висловлення і є одним із яскравих доказів тісної змістової залежності звертання від речення та відповідного їх синтаксичного зв'язку.

В. П. Пронічев надто пер більшує інтонаційні властивості звертань і в своїх радикальних висновках про згальну природу цього синтаксичного явища нехоче його очевидними лінгвістами ніяк прикметити, як свідать про безсумнівний семантичний, формально-граматичний і функціонально-модальний зв'язок звертання з реченням⁶. Крім того, автор рецензованої праці не помічає впливів свереєлінних момен в уоменгрях і висновках В. К. Кузьмичевої та її диференціального підходу до характеристики окремих типів звертань⁷.

Маючи на увазі в першу чергу анулювати протиставлення *волати не речення — звертання*, В. П. Пронічев відлиив інтонаційні прикмети, спільні лише для двох різновидів звертання — вокативних речень і звертань, що виступають на початку висловлень, і на цій підставі зробив неправомірний висновок про те, що всяке звертання є самостійним іменним ускладненням речення. Далі автор стверджує, що значення *тільки теперішнього часу* звертання не буває на фоні всього висловлення. Цим він фактично аперечує його самостійність як неалежною від речення (див. с. 66—67).

В. П. Пронічев помічає «узгодження за значенням між двома особами в складі другого компонента із змістом звертання» (с. 68), але не робить з цього важливого спостереження належних висновків. А якби він ще порівняв аналізовані звертання з відповідними прикладковими сполученнями, то твердження про будьяке звертання як самостійне речення не були б такими категоричними⁸.

Аргументи В. П. Пронічева, висунуті проти погляду О. О. Потєбні та його послідовників на функцію вокатива й синонімію його з ним номінатива, вжитого в ролі звертання, не переконують. Він нехтує граматичною омонімією називного відмінка, здатного, особливо в російській мові, функціонувати з основним граматичним значенням 3-ї особи, а в звертанні — в ролі 2-ї особи.

В останній главі автор аналізує погляди вітчизняних учених на природу звертання — О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, О. Г. Рудьєва, В. І. Чернишова, Є. В. Кротевича, А. Т. Абрамової. Він приходить до висновку, що, «справді, іноді (?) звертання і дієслово присудок другого компонента виявляють співпадання (!?) в граматичних категоріях числа і особи» (с. 77), а «при певній ситуації мовлення у звертаннях і присудках другого компонента можуть співпадати (!?) й категорії роду...» (с. 78). Твердження про нібито випадковий збіг граматичних категорій числа, особи й роду в звертанні та в присудку речення має штучний, надуманий характер, і йому суперечать наведені автором ілюстрації. Отже, В. П. Пронічев безпідставно заперечує формально-граматичну взаємоорієнтацію звертання й відповідних членів речення: на підтвердження того, що «зовсім не всяке звертання може мати ті ж самі граматичні показники, що й дієслово присудок другого компонента» (с. 79), він наводить лише «вільні» («свободные») звертання, яких, очевидно, не слід було змішувати з тими, що мають повний або тільки частковий, але виразний граматичний зв'язок з присудком чи іншими членами речення.

Автор рецензованої праці заперечує не тільки можливість граматичного зв'язку між звертанням і реченням, але й контекстуальні зв'язки між реченнями, тобто контакти, що також «мають характерні граматичні ознаки»⁹. Останній «аргумент» тим більше непереконливий, що далі в праці В. П. Пронічева наводяться ілюстрації не з односкладними реченнями — компонентами складного, як помилково вважає дослідник,

⁶ Пор.: Манивская А. Я. Грамматические взаимосвязи сказуемого с подлежащим и обращением в украинском литературном языке. АҚД, Днепропетровск, 1973.

⁷ Див.: Кузьмичева В. К. Интонация обращения в современном русском литературном языке (на материале диалогической речи). АҚД, К., 1964, с. 14, 15—16 і ін.

⁸ Пор.: Аль-Кадими Т. Т. Обращение в современном русском языке. АҚД, Баку, 1968, с. 9—10 і ін.

⁹ Чередниченко І. Г. Контекстуальні зв'язки між реченнями в сучасній українській мові. — У зб.: Проблеми синтаксису. Праці Міжвузівської наукової конференції з питань синтаксису. Видво Львівського ун-ту, 1963, с. 40.

а з приєднаними, переважно в кінці простої фрази, узгодженими відокремленими прикладами, граматично зорієнтованими на пропущений у реченні підмет із значенням 3-ї особи (див. с. 82). Виходить, що дослідник цілком обов'язкову з погляду синтаксису й стилістики контекстуальну граматичну взаємоорієнтацію та наявний синтаксичний зв'язок між більш-менш віддаленими, але семантично співвіднесеними конструктивними одиницями безпідставно трактує як начебто випадковий збіг. Звичайно, синтаксис знає й певні збіги граматичних форм, синтаксичних функцій і т. п., але в даному разі — це конструктивно-граматична необхідність у взаємопогодженості між синтаксичними одиницями в межах вужчого або ширшого контексту.

У своїх судженнях і висновках про природу звертання й характер його зв'язку з різними реченнями В. П. Пронічев, на нашу думку, не мав підстав для такої надмірної категоричності, не взявши до уваги хоча б основних положень вітчизняного вчення про синтаксичні зв'язки й відношення, про прикладку й апозицію, про еліптичні речення й інше. Цим, очевидно, й пояснюється наявність у рецензованій праці не зовсім точних ілюстрацій та їх помилкове тлумачення (див. с. 44, 82, 86 й ін.). Дослідник синтаксису звертання інколи схильний ставити в якусь ілюзорну причину залежність зовсім нерелевантні ознаки синтаксичних явищ, внаслідок чого появляються суб'єктивні твердження й узагальнення (див. с. 36, 70, 78 й ін.).

Власне кажучи, вся суть рецензованого дослідження зводиться до такого мало переконливого кінцевого висновку: «...найбільш об'єктивним (?) і доцільним (?) трактуванням звертання як синтаксичної одиниці є, на наш погляд, зарахування його до іменних односкладних речень, а не до особливих членів речення... Звертання, як і всяке інше іменне односкладне речення, виконує у зв'язному мовленні дві синтаксичні функції: воно використовується як самостійне висловлювання (вільне звертання) і як незалежний (?) компонент, поєднаний інтонацією з іншими компонентами в одне складне синтаксичне утворення, яке можна розцінювати як безсполучникове складносурядне речення» (с. 88).

При всьому сказаному, необхідно відзначити в дослідженні чимало цікавих і свіжих спостережень. Особливу увагу привертає перша глава своїм кваліфікованим і добре аргументованим аналізом логічної структури односкладних речень; третя частина другої глави, де йдеться про семантичну й понятійну природу власних і загальних назв, часто вживаних у ролі звертання; поданий у другій частині третьої глави стилій екскурс в історію формування сучасних сербохорватських мовних норм щодо вживання вокатива й номінатива при вираженні звертання; розгляд (у четвертій главі) модальності звертання з використанням даних експериментально-фонетичних досліджень його інтонації й інше.

Праця В. П. Пронічева дає свіжий поштовх до дальших активних досліджень звертання, складна природа якого може бути задовільно з'ясована при врахуванні більшої кількості споріднених мов і всіх наукових здобутків у цій та суміжних ділянках синтаксису.

Б. Г. КЛЮЧКОВСЬКИЙ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮГОСЛАВСЬКОГО ВЧЕНОГО З ІСТОРІЇ СЕРБОХОРВАТСЬКОЇ МОВИ

Відомий югославський лінгвіст П. Івич у новій книзі «Сербський народ і його мова»¹ дає стислий огляд зовнішньої історії сербохорватської мови. Факти що стосуються внутрішньої історії сербохорватської мови, наводяться автором спорадично (в основному це приклади з історичної фонетики та морфології, діалектичні дані) як ілюстрації при характеристиці деяких процесів або етапів зовнішньої історії.

Книга відкривається великим нарисом «Наша етнічна історія і наша мова» (с. 7—90). Автор починає огляд історії предків теперішніх сербів і хорватів з найдав

¹ Павле Ивич. Српски народ и његов језик. Београд, 1971, 327 с.

ніших часів — моменту переселення слов'ян на Балканський півострів. Розглянувши в діхронічному плані найважливіші мовні відмінності південних слов'ян, він приходить до висновку, що останні ще напередодні руху на південь з загальнослов'янської прабатьківщини вже становили окрему групу з невеликим, але властивим тільки їм колом мовних особливостей. Простежуючи шлях слов'ян з прабатьківщини на Балкани, П. Івич висуває гіпотезу, що пояснює причини створення західнопівденнослов'янських і східнопівденнослов'янських груп мов на Балканах. У відповідності з нею формування відбулося в результаті того, що просування слов'ян з прабатьківщини (П. Івич вважає, що прабатьківщина слов'ян була на північ від Карпат)² на Балканський півострів проходило двома паралельними шляхами — через Паннонію і Дакію, причому вони вийшли на Візантійський кордон відповідно західніше і східніше Джердапа.

Дальшій диференціації між мовами західної і східної груп південних слов'ян, як припускає П. Івич, сприяла наявність своєрідного мовного тампона — області з неслов'янським (румунським, албанським) населенням, котре пізніше було витіснене або частково асимільоване. Ця гіпотеза викликає зацікавленість³, але очевидно і те, що багато її ланок потребують ще додаткових спеціальних досліджень і доказів.

Дальші розділи нарису присвячені вже безпосередньо сербохорватській мові. Автор описує створення кайкавського, чакавського і штокавського діалектів, визначає кордони їх гаданого початкового поширення, відтворює послідовність і основні на прямки міграцій носіїв найрізноманітніших діалектів. В цій частині нарису зроблена спроба реконструювати складну і не в усьому розкриту історію створення діалектної карти сучасної сербохорватської мови. Факти, наведені Івичем, в більшості прояснюють загальну картину, уточнюють деталі і сприяють вирішенню цієї великої проблеми. Про те, наскільки більш повними і вичерпними даними в цій області розраховує зараз славистика, свідчить порівняння рецензованої книги з працею того ж автора з діалектології сербохорватської мови, що вийшла в 1956 р., в котрій розділ «Значення переселень» займає всього 6 сторінок⁴.

В наступному невеликому нарисі «Наші діалекти і сучасна епоха» (с. 90—106) йдеться про поступове, але неминуче витіснення народних діалектів в різноманітних сферах комунікації і заміну їх літературною мовою. У зв'язку з цим автор формулює цілу програму діяльності діалектологів, зв'язаної з вивченням закономірностей цього процесу. Підкреслюючи важливість діалектів як незмінного документу історії мови, П. Івич вказує, що обов'язком вчених є своєчасно, «перш ніж діалекти згаснуть і почнеться зникнення їх окремих особливостей, записати і описати всі територіальні діалекти» (с. 103). Результати дослідження закономірностей взаємодії літературної мови і діалекту, одержані діалектологами, повинні бути використані, в свою чергу, для більш ефективного викладання літературної мови в школах.

Значну частину книги займає нарис «Доля нашої мови як знаряддя культури» (с. 107—237). В ньому докладно розглядаються історія писемності і літературних мов у сербів з часу появи перших пам'яток, написаних старослов'янською мовою в сербській редакції, до 1970 р.

Читач з зацікавленням прочитає думку автора з приводу суперечок, що розгорілися в ХІХ—ХХ ст. відносно того, чи є дубровницька література сербською або хорватською і якою мовою створювалися твори дубровницькими прозаїками і поетами.

Привертають увагу наведені в нарисі нові факти і підтвердження того положення, що в сербів традиція написання творів народною мовою була безперервною і не припинялася навіть у період панування в сербській літературі старослов'янської мови сербської і російської редакцій та слов'яносербської мови. Викладаючи історію

² Оцінку різних гіпотез про слов'янську прабатьківщину і про діалектне розчленування спільнослов'янської (праслов'янської) мови див.: Филлин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. М., «Наука», 1972, с. 6.

³ Існують, як відомо, й інші гіпотези, що відтворюють рух слов'ян на Балканський півострів та їх історію поділу на західну і східну групи. Див.: Иван Поповић Историја српскохрватског језика. Нови Сад, 1955, с. 9 16, 57 60 і ін.

⁴ Павле Ивић. Дијалектологија српскохрватског језика. Нови Сад, 1956 с. 44—50.

створення єдиної літературної сербохорватської мови, П. Івич підкреслює її переваги для сербів і хорватів, що виникли після прийняття реформи Вука Караджича. С. Советов у свій час відмічав, що при дослідженні історії створення сучасної літературної мови вчені звертають недостатню увагу на соціальні причини, що зумовили неоднорідність реформи. Автор рецензованої книжки спеціально зупиняється на соціальних факторах. Потрібно, однак, відзначити, що соціально-історична діяльність В. Караджича, і зокрема, і обумовленість погребом нового, буржуазного суспільства, що сформувалося в Сербії з новими класами і новим типом відносин між ними, розкриті в нарисі не досить чітко; характеристика причин, що лежать в основі історичного процесу (іришні історичні стислості) вдалася авторові краще.

П. Івич докладно розглядає питання про виток літературної сербохорватської мови на сучасному етапі. В результаті реформаторської діяльності В. Караджича і його прихильників в Хорватії була створена літературна мова, спільна для сербів, хорватів і чорногорців, єдина за звуковим складом, морфологією, синтаксисом і основним словниковим складом. Дальший розвиток її привів до формування двох різновидностей, які відображають поляризацію головних культурних центрів Сербії і Хорватії⁶. Відмінності між ними, як показує П. Івич, в основному лексичні та словотвірні і лише в деяких випадках знаходять підтвердження в різниці лексичних фондів народних говорів на сході і заході, що не дає підстав для інтерпретації їх як самостійних літературних мов. Будучи переконаним прихильником Новітського договору 1954 р і беручи на увагу єдність літературної сербохорватської мови, П. Івич аргументовано виступає за надання мові можливості вільного розвитку. Як і багато інших учених, він вважає, що такий розвиток в умовах соціалістичної Югославії приведує об'єктивно до ще більшого стирплення відмінностей між варіантами сербохорватської літературної мови⁷.

Заключний нарис «Про сербський словник Караджича 1818 р.» (с. 238–329) являє собою скорочений варіант публікації до фототипного видання словника 1966 р (Сабрана дела Вука Караджича. Изд. «Просвета», кн. друга, Београд, 1966). Словник Караджича в цьому нарисі піддано глибокому і кваліфікованому аналізу. Автор детально досліджує питання про місце цієї книги в історії сербохорватської мови та культури сербів та хорватів і приходить до висновку, що з усіх творів В. Караджича перше видання словника за своїм значенням в історії є найважливішим. Говорячи про історію створення словника, про різні етапи реформи сербохорватської літературної мови і писемності, Івич підкреслює не тільки заслуги В. Караджича, але об'єктивно оцінює його попередників і помічників, розкриває причини, що привели до того, що словник, схвально прийнятий і відзначений в інших країнах, на батьківщині в той же час став предметом численних нарікань. В нарисі докладно аналізується передмова до словника, текст доданої до нього граматики (в порівнянні з грама-

⁵ Советов С. С. К вопросу об изучении Вука Караджича. — Сборник работ студентов-выдвиженцев, аспирантов и научных работников. [Ленинградский историко-лингвистический институт], Л., 1931, с. 158–174. Див. також: Филин Ф. П. Юбилей Вука Караджича в Югославии. — «Известия АН СССР», Серия литературы и языка, 1964, т. 22, вып. 4, с. 369.

⁶ Про варіанти сербохорватської мови в літературі російською мовою див.: Гудков А. П. О различиях между двумя вариантами сербохорватского языка. — «Советское славяноведение», 1965, № 3. Спроби обґрунтувати існування особливого чорногорського варіанту зустріли аргументовану критику. Див.: Младенович А. Нека ненаучна тумачења о народном језику предњегошевске књижевности. — «Језик», књ. XV, св. 5, 1969; књ. XVII, св. 5, 1970.

⁷ Така думка повністю відповідає марксистсько-ленінському розумінню сутності мовної дивергенції і конвергенції в різні епохи. Відомо, що «для більш пізніх етапів розвитку суспільства, особливо починаючи з епохи капіталізму, класики марксизму-ленінізму підкреслюють посилення в мовах ролі усякого роду децентрованих процесів, обумовлених як економічною, так і політичною концентрацією». Климов Г. А. Вопросы компаративистики в трудах Ф. Энгельса. — В кн.: Энгельс и языкознание. М., 1972, с. 270. Переконливі факти, що свідчать про зближення варіантів сербохорватської мови в наш час наводить М. Стеванович. Див.: М. Стеванович. Створення язичкого јединства Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства. — «Наш језик», књ. XVIII, св. 1–2, Београд, 1970, с. 61 й ін. Див. також: М. Пешкан. Наш књижевни језик на сто година послје Вука. Београд, 1970, с. 18.

тикою 1814 р.), алфавіт і орфографія, система акцентних знаків і сама акцентуаційна система мови. Автор нарисом досліджує слова з точки зору їх походження, оцінює використані Караджичем і Копітаром способи розкриття і пояснення значення слова; словник вивчається з точки зору визначення діалектної приналежності слова до одних його вокабул, особлива увага приділяється порівнянню його з словником народних говорів Тршича і Дробняка, із словником мови фольклору і т. д. П. Івич робить висновок, що Вук Караджич поклав в основу сербохорватської літературної мови свою рідну тршицьку говірку.

Водночас, що в питанні про основу сербохорватської літературної мови йдуть інші точки зору. Багато фактів говорять на користь того, що В. Караджич ввів в літературу конне, на якому були складені записані ним пісні і казки, які він опрацював у відповідності з нормами своєї рідної говірки і здійснив синтез живої народної мови і мови фольклору. Такий погляд на основу сербохорватської мови (деякими модифікаціями) висловлювався неодноразово⁸, проте не мав такого фундаментального обґрунтування, яке дав у своєму дослідженні П. Івич.

Однак при визначенні основи літературної сербохорватської мови, крім фактів і міркувань, вказаних в рецензованому дослідженні П. Івича, необхідно враховувати і такі моменти. Лексичний фонд мови фольклору і мови тршицької говірки в значній мірі був спільним. Про це свідчить хоча б той факт, що В. Караджич в словнику при поясненні значення слів найчастіше наводить приклади з народних пісень. Такі (спільні) слова Караджич не супроводжував жодними гознаками. Більшість їх продовжує жити в сучасній мові (с. 06). Чи можемо ми судити, чому вона живить то у, що були властиві тршицькі говірці або народній мові фольклору?

Крім слів спільних з тршицькою говіркою, пости не конне мало і специфічні слова, котрі В. Караджич супроводжував поначкою «стајаће речи». Очевидно, історія цих слів не може розглядатися як критерій (с. 315) при оцінці ролі, яку вдіграла мова фольклору в становленні сербохорватської літературної мови. Ці слова вже в час Вука Караджича були специфічно фольклорними, і кількість їх в літературній мові поступово скорочувалася. Скорочення кількості специфічних фольклорних слів не може надійно свідчити про основу літературної мови. Вирішальною, очевидно, є історія слів неспецифічних, спільних як для тршицької говірки, так і для фольклору, і належність яких В. Караджич ніяк не помічав.

Сам В. Караджич неодноразово вказував, що мову народних пісень і казок потрібно розглядати як зразок нової літературної мови⁹.

Перше видання словника не могло мати великого впливу на формування літературної мови, оскільки він, як пише П. Івич (с. 267), у сербів ніколи не був загальноновизнаним довідником.

Вирішальний вплив на формування основи літературної сербохорватської мови зробили пізні твори В. Караджича, в тому числі переклад «Нового завіту», історичні, етнографічні і граматичні дослідження, друге видання словника і т. д., котрі зберегли принципиальні нововведення, декларовані в словнику 1818 р., але в більшій мірі враховували мовні особливості й інших областей сербохорватського ареалу.

В зразках фольклорних записів П. Івич відмічає багато відступів від граматичних норм, встановлених В. Караджичем (с. 309—312). Але Вук Караджич міг орієнтуватися на ту частину фольклорних творів, в яких фонетичні і граматичні явища були більш однотипними, в значній мірі були вже нормованими і відповідали нормам його говірки. В усякому разі, Т. Маретич, кодифікуючи норми сербохорватської літературної мови, широко використав не тільки твори В. Караджича, Джури Дачича, але й твори усної народної творчості.

⁸ У радянській славистичній науці див. Толстой Н. И. Виступ на з'їзді славистів. У кн.: «Славянська філологія», т. I, Софія, 1963, с. 45; Виноградов В. В. Различия между закономерностями развития славянских языков в донациональную и национальную эпохи. — В кн.: V Международный съезд славистов. М., 1963, с. 22—23; Дмитриев П. И. И. Срезневский и Вук Караджич. В сб.: Взаимосвязи славянских литератур. Л., 1966, с. 72—74.

⁹ Вук Караџић. Српске народне приповiјетке. У Бечу, 1853. Предговор. с. IV. Див. також: «М. Павловић. Стил Вука Караџића». — «Јужнословенски филолог». књ. XXVI, св. 1—2. Београд, 1963—1964, с. 13.

Книга П. Івича завершується докладними картами, котрі наочно показують шлях заселення слов'янами Балканського півострова (якими вони уявляються авторові), головні напрямки міграцій сербського населення в XV—XVIII ст. і розміщення діалектів зараз.

Нова книга П. Івича свідчить про широку ерудованість автора і демонструє високий клас дослідження як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних проблем, що мають важливе значення.

П. А. ДМИТРИЄВ

Jan Petr. NÁSTIN POLITICKÝCH A KULTURNÍCH DÉJIN LUŽICKÝCH SRBU. SPN, Praha, 1972, s. 342.

Петр Ян. НАРИСИ З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ЛУЖИЦЬКИХ СЕРБІВ. СПН, Прага, 1972, с. 342.

Книга Я. Петра вийшла як навчальний посібник для студентів. Враховуючи те, що досі нема марксистського дослідження історії лужицького народу від найдавніших часів до наших днів, слід високо оцінити новаторську працю Яна Петра.

Для читача нашої рецензії, який мало ознайомлений з проблемами сорабістики, коротко перекажемо зміст вступної частини, яка лаконічно подає основні відомості про лужицьких сербів.

100 000 лужицьких сербів, що проживають в областях Дрезден і Котбус у Німецькій Демократичній Республіці, є рівноправними громадянами нової німецької держави робітників і селян. Їх права спеціально застережені в Конституції НДР. Особливі умови історичного розвитку лужичан спричинили те, що літературна і розмовна мова має два варіанти: верхньолужицький і нижньолужицький. Так само існує дві версії лужицької літератури. Найкраще зберегли національні риси лужицькі серби в області Дрезден. Місто Будишин (по-німецьки Бауцен) стало політичним і культурним центром лужицьких сербів.

В період феодалізму Лужиця була дуже розчленована: більші і менші частини входили в численні маркграфства, графства, області тощо.

Заселення Лужиці було спільною справою серболужицьких автохтонів і німецьких колоністів, що з'явилися пізніше. Лужичани є потомками старих західнослов'янських племен, які займали великі простори аж на захід від річки Ельби (Лабі).

В середні віки серболужицькі і німецькі хлібороби були класом експлуатованим. Разом з німецькими трудящими боролися лужицькі робітники проти капіталістів і юнкерів у період капіталізму.

В наш час лужицькі серби, як і всі громадяни НДР, будують у своїй країні соціалізм. На основі пролетарського інтернаціоналізму і на базі соціалістичної власності на засоби виробництва лужичани здобули після 1945 року повну рівноправність в усіх галузях суспільного життя. Соціалістична організація лужичан «Домовина» домоглася великих успіхів у зміцненні першої німецької держави робітників і селян, у розвитку нової серболужицької культури, рідної слов'янської мови.

Невірно інколи вказується, що збереження серболужицької національності завдячується консерватизмові лужицьких селян. Безкомпромісна боротьба експлуатованих мас з феодалами і капіталістами була рушійною силою історичного розвитку народу і разом з тим засобом для збереження серболужицької етнічної субстанції. Її постійне зменшування було наслідком насильної германізації і соціального гніту, а не природної асиміляції.

Історію лужицьких сербів слід розглядати як боротьбу селян, ремісників, робітників і демократично настроєної інтелігенції проти національного і соціального гніту. Ця боротьба — складова частина історії німецького народу¹.

Ян Петр у своїй новій праці в доступній формі подає та інтерпретує багату інформацію, скеровуючи читача на докладніше ознайомлення з тими чи іншими фактами як літератури минулого, так і найновіших досліджень. В посиланнях знаходимо назви праць відомих славістів і сорабістів А. Муки, Л. Нідерле, Я. Бранкачка, А. Фрінти, Ф. Метшка, В. Богуславського і М. Горника, Й. Пати, Р. Єнча і ін., а також менше відомих авторів.

Три розділи, в яких викладається історія лужичан докапіталістичного суспільства, дають повне уявлення про економічну структуру села, соціальне розмежування населення, про роль народних мас у боротьбі за соціальні і національні права. Значна увага приділена культурному життю Лужиці, добре представлені початки лужицької літератури та літературної мови.

На наш погляд, не досить чітко висвітлений стан шкільництва і його роль в суспільному житті лужицьких сербів. Наводиться, наприклад, факт про дозвіл (він, до речі, використаний не був) Максиміліана II на заснування серболужицьких шкіл, є згадка про те, що лужицькі серби вчилися в деяких латинських школах. Після кількох таких розкиданих по різних місцях роботи нотаток на с. 89 читаємо, що на основі наказу прусського володаря та інших органів влади «сербська мова вилучалася зі шкіл...». А коли вона запроваджувалася, ми не поінформовані. Тільки у XVIII ст., пише автор «Нарисів», було засновано декілька шкіл з німецькою мовою навчання, де серболужицька вживалася як допоміжна. Ян Петр слушно зауважує, що шкільництво сприяло германізації і не мало такого виховного значення, як у сусідніх країнах.

В роботі недостатньо висвітлені об'єктивні класові інтереси діячів пієтизму в поширенні лужицької культури. У читача може скластися неправильне уявлення, що нібито підтримка лужицького культурного зростання була тільки наслідком доброго особистого ставлення до лужичан з боку німців-пієтистів.

Ян Петр розвінчує поширену в літературі думку, що лужичани зберегли свою національну самобутність в значній мірі завдяки тому, що Лужиця протягом 262 років (Верхня Лужиця навіть протягом 326 років) була під пануванням чеських королів. Докладно зупинившись на цьому питанні, він робить висновок: «Думати, однак, що панування чеських володарів у Лужиці прямо підтримувало розвиток або утримання сербської народності, було б романтичним антиісторичним твердженням, яке не відповідає дійсності» (с. 78).

Епоха капіталізму в монографії Яна Петра викладена дуже докладно. Оскільки цей період включає виникнення і розвиток лужицького відродження, Ян Петр приділяє значну увагу культурному будівництву, громадським організаціям, шкільництву, розвитку літературної мови тощо. Це не значить, що економіка, політика, класова боротьба відійшла в «Нарисах» на задній план. В монографії належне відображення знайшли революційні 1848—1849 рр., бурхливий розвиток капіталізму в Німеччині, особливості німецького імперіалізму, економічна криза 1929—1933 рр. Окремим розділом виділена боротьба Комуністичної партії Німеччини за права лужицьких сербів в двадцятих роках. Автор описує боротьбу лужичан з фашизмом. Це відносно великий розділ, документований цікавими архівними матеріалами.

Після другої світової війни було опубліковано багато статей і декілька монографій, в яких окремі періоди історії лужицьких сербів вперше описуються з марксистсько-ленінських позицій. Ян Петр мав у своєму розпорядженні чимало попередньо опрацьованого матеріалу. Це не значить, що він не вніс нічого нового в свою працю, навпаки, йому вдалося ввести в обіг забуті і маловідомі факти. Для прикладу можна навести посилання на факт брехливої заяви Гебельса про відсутність

¹ Ян Петр у вступі та в інших розділах роботи по новому інтерпретує причини феноменального збереження національної самосвідомості маленького слов'янського народу, що жив серед німецької стихії наперекір шовіністичним правлячим колам старої Німеччини. Ян Петр спирається на праці сучасних лужицьких сториків, які тільки в наш час оволоділи методологією марксистсько-ленінської історичної науки

переслідувань лужичан у Німеччині, біографічні дані лужицьких політичних і культурних діячів і ін. Багато власних спостережень автор наводить у розділі «Період після другої світової війни». Результатом самостійного дослідження є також розділ про післявоєнну серболужицьку літературу.

В останньому розділі висвітлюється роль Радянського Союзу у вирішенні питання про долю лужицьких сербів після війни. Ян Петр бачить сучасний розквіт лужицької науки, культури, економічний добробут лужицьких трудящих як результат політики СЕПН і Уряду НДР. Єдино вірне вирішення національного питання з позицій марксизму-ленінізму дозволило лужицьким сербам піднятися до небаченого досі рівня економічного і культурного розвитку.

Автор показує роль лужицької масової організації «Домовіна», яка перетворилася в НДР в соціалістичну організацію, що згуртовує лужицьких сербів на вирішення не тільки вузько культурних національних справ, але й найважливішого завдання громадян НДР — побудови соціалізму.

Після другої світової війни з'явилися науково-популярні праці про історичну долю лужицьких сербів, напр. В. Коханського, Т. Главана, М. Семиряги й ін.² Проте кожній з них бракує якоїсь важливої якості, чи то науковості, повноти, документальної достовірності, чи нового підходу до явищ. З'явилися і важливі монографії, які зосереджують увагу на окремих питаннях (праці М. Каспера, В. Цайля, Г. Цвара, Ф. Метшка, Я. Шолти й ін.). Синтетичної ж роботи до цього часу не було.

Рецензована праця чехословацького вченого є поки що єдиною монографією в якій історія найменшого слов'янського народу — лужицьких сербів — викладається від найдавніших часів аж до наших днів з позицій марксистсько-ленінської історіографічної методології. Читачеві, який цікавиться питанням політичної історії лужичан, економічних перетворень, питаннями культури, відчині можна рекомендувати надійну працю Яна Петра.

К. К. ТРОФИМОВИЧ

² Ян Петр подає список тільки тієї літератури, якою він користувався при написанні своєї праці. Ми вважаємо, що бібліографію слід було б значно розширити і подати найважливішу літературу з предмета замість 22 назв у список літератури включити, принаймні, в три чотири рази більше праць. Це не тільки відіслало б зацікавлених читачів до іншої літератури але й показало б, в яких напрямках розвивається сучасна саробістика.

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ

В 1971 р. Краківське відділення Польської Академії наук випустило працю Станіслава Гродзиського¹, яка представляє великий інтерес не лише для польської, але й для української історичної та історико-правової науки. Хоча це дослідження стосується минулих століть, воно й сьогодні є актуальним і потрібним.

В історії Галичини за часів австрійського панування виділяються два періоди: від першого поділу Польщі 1772 р. і до буржуазно демократичної революції в Австрії 1848 р.; від революції 1848 р. до розпаду Австро Угорщини в 1918 р. Проблеми державноправового розвитку Галичини з кінця XVIII і до середини XIX ст. ще недосліджені. Тому голява рецензованої книги заповнює існуючу прогалину в історичній науці.

Автор використав численні публікації джерел, спеціальну літературу та мемуаристику. Хоча подекуди відсутній конкретно історичний класовий підхід в аналізі та оцінці окремих державноправових явищ, у книзі зроблено ряд нових аргументованих висновків та узагальнень.

¹ Stanisław Grodziski. Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772—1848. Wrocław Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1971. 303 s.

План роботи логічно продуманий, не викликає заперечень. Характеристиці історичного фону в книзі відведено приблизно одну третину, решта присвячена висвітленню державноправових питань. Цінними є інформація про архівні матеріали, що зберігаються у Відні, Кракові і Львові², а також бібліографія. Однак автор робить неправильний висновок, що внаслідок першого поділу Польщі до Австрії відійшли лише етнічні польські землі. Насправді з корінними польськими землями Австрія загарбала й українські, які штучно було об'єднано в один адміністративний край з центром у Львові.

З загарбанням Галичини Австрією майже не змінилися суспільні відносини. Кріпосне селянство перебувало в повній залежності від поміщиків і було об'єктом жорстокої експлуатації. Патентом від 16 червня 1786 р. в Галичині було врегульовано розмір панщини та інших феодальних повинностей, які рідтак ліквідувала революція 1848 року.

Характеризуючи суспільний лад Галичини, автор проаналізував чимало нормативних актів, які регулювали правове становище окремих соціальних груп, але чомусь не поєднав теоретичного розкриття з економічним аналізом фактичного матеріалу. Тут треба було використати уже опубліковані архівні документи, що яскраво ілюструють класову боротьбу в містах і селах Галичини. Водночас в розділі про суспільний лад навряд чи була потреба говорити про міське управління, сільське та єврейське самоврядування.

На території Галичини була поширена чинність австрійського законодавства, хоча деякий час дозволялося застосування окремих норм польського права. На жаль в книзі дається лише формальна характеристика пам'яток австрійського права, не підкреслюється їх класова суть. Цивільний процес, наприклад, характеризувався надзвичайною повільністю, тяганиною та дорожнечою суду і тому був фактично недоступний для трудящих. Австрійський цивільний кодекс 1811 року являв собою компроміс буржуазного і феодального права. З деякими змінами він продовжував діяти на території Галичини і після її включення за Ризьким мирним договором 1921 року до складу буржуазно поміщицької Польщі.

Змістовним є розділ про формування політичного апарату місцевого управління. Фактичним керівником краю був губернатор, який призначався австрійським імператором. З 1772 по 1849 рр. у Галичині змінилося 14 губернаторів (пізніше вони йменувалися навісниками). З 60-х років XIX ст. політика германізації змінилася політикою колонізації. Повну політичну, економічну і культурну перевагу було надано польським поміщикам і буржуазії, які постійно лякали Відень російською небезпекою. Важливу роль відігравали окружні старости, до компетенції яких відносились адміністративні і поліцейські справи, нагляд за торгівлею та промисловістю призов в армію і т. п. Крім того, вони контролювали роботу органів міст, самоуправління яких було значно обмежено, а пізніше ліквідовано. На керівні посади призначалися люди, які не тільки належали до заможних класів, але й пройшли школу в австрійському державному апараті та звикли до тяганини і хабарів. Тут були б доречні хоча б два-три приклади, це зробило б виклад більш цікавим і переконливим, адже архівні документи яскраво свідчать про стиль роботи і моральне обличчя австрійських чиновників.

Багато місця в книзі відведено організації суду в Галичині. Проте при викладі її судоустрою часто повторюються нормативні акти; сама діяльність судів залишилась поза увагою автора, що є серйозним упущенням. Адже використання та аналіз судової практики дали б можливість більш чітко показати, що суд був знаряддям соціально-економічного і політичного гноблення в руках пануючого класу.

Окремий розділ книги присвячено фінансовому устрою. Автор розглядає види податків, митну політику, грошову систему. Весь нагляд за фінансовими справами в Галичині покладено на створену в 1775 р. у Львові так звану фіскал ну, об'єднану фінансову колегію.

В заключному розділі книги подається стисла характеристика сучасного розвитку політичної думки в Галичині. Питання освіти регулює

² Archeion t. 28 і 33 — Warszawa, 1958, 1960

ментом 1774 р., який в 1805 р. був замінений новим. Останній діяв аж до 1875 р. В 1784 р. відновив свою роботу Львівський університет, але в 1805 р. уряд його закрав і перевів до Кракова. В 1817 р. Львівський університет знову розпочав свою роботу відповідно до зобов'язань, які взяла на себе Австрія на Віденському конгресі 1815 р., але його кафедри комплектувалися головним чином австрійськими вченими.

Під впливом національно-визвольного повстання в Польщі 1830—1831 рр. дещо активізувалося суспільно-політичне життя Галичини. В галузі політичної думки автор виділяє декілька течій — від консервативних поглядів поміщиків до ідеології революційних демократів (Е. Дембовський, Ю. Госляр та ін.). Істотним недоліком цього розділу є майже повна відсутність даних про суспільно-політичний рух галицьких українців, який особливо посилювався в середині XIX ст. Автору слід було більш ретельно підкреслити, що вже в той час окремі прогресивні як польські, так і українські діячі сіяли зерна дружби, інтернаціоналізму. Передові представники українського народу брали активну участь у польських революційних гуртках і організаціях, які виникали в 30—40-х роках XIX ст., виступали проти соціального і національного гніту. Особливо велику роль в українсько-галицькому відродженні відіграли діячі «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), які були прихильниками співробітництва з прогресивними діячами польської культури.

В книзі трапляються окремі неточності. Так, у виносці на с. 21 говориться, що Ян Добжанський з 1809 р. був професором Львівського університету. Насправді ж в 1805 р. Львівський університет був персвідений до Кракова, а гому Добжанський в 1809 р. міг бути лише професором Львівського ліцею, що існував у 1805—1817 рр. Говорячи про так званих мандаторів, автор широко характеризує їх повноваження і діяльність (с. 166), натомість надто скупо сказано про юстиціаріїв, що відігравали важливу роль в системі поміщицької адміністрації. На с. 275 книги є прямо сенсаційне твердження про те, що Ю. Госляр вийшов із «Загальної Конфедерації Польської Нації», однак цієї відповідальної заяви автор не підкріпив жодним джерелом. У львівських архівних джерелах про «Конфедерацію» Ю. Госляр не згадується.

Найвні недоліки не знижують високої наукової вартості книги, яка вносить істотний вклад в справу вивчення поставленої проблеми. Її з інтересом прочитають не лише фахівці, але й усі, хто цікавиться історією держави і права Польщі та України.

В. О. ГОРИС, В. С. КУЛЬЧИЦЬКИЙ

БОЛГАРСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНА ПОЕЗІЯ¹

Болгарська поезія має свої славні традиції. Етап революційного романтизму в її розвитку тісно пов'язаний з діяльністю та поетичною творчістю Петко Славейкова, Георгія Раковського, безсмертного Христо Ботева.

Аналізові пролетарської поезії 30—40-х років присвячена книга української балканістки Вікторії Захаржевської, автора багатьох досліджень болгарської літератури, а також видань, присвячених типологічному співставленню поетичних творів слов'янських літератур². На прикладі творчості окремих болгарських митців-революціонерів автор знайомить радянського читача з основними тенденціями розвитку болгарської революційної поезії на шляху до соціалістичного реалізму. В. Захаржевська, на наш погляд, цілком вдало зупиняється на творчості саме Радевського, Стоянова, Хрелкова, Кюлявкова, Вапцарова.

¹ Захаржевська В. О. Болгарська революційна поезія 30-х—початку 40-х рр. XX ст. К., «Наукова думка», 1971.

² Булаховская Ю. Л., Захаржевская В. А. Стиль и творческая индивидуальность художника слова (из наблюдений русской, украинской, болгарской и польской поэзии XX в.) — «Вопросы русской литературы». Вып. 2 (20), Изд-во Львовского ун-та, 1972.

Дослідниця вільно володіє матеріалом, знає болгарську мову, використовує у своїй роботі цікаві спостереження, бесіди з сучасними болгарськими поетами, тому її дослідження набуває особливої цінності.

30—40 роки в Болгарії характеризуються кризою в економіці, загостренням соціальних протиріч, як рівно ж революційним піднесенням в літературі. Болгарська дійсність накладає свій відбиток і на літературний процес. Проступають два яскраво виражені протилежні напрямки: революційна прогресивна література, яку творили Х. Радевський, Г. Караславов, М. Ісаєв, Л. Стоянов та ін., і реакційна література, представники якої групувались навколо журналу «Златорог».

На думку дослідниці, Вересневе антифашистське повстання 1923 р. було тією політичною хвилею, яка піднесла ці дві течії. Сили антифашистського фронту поповнились молодими талантами, до яких звернув свій заклик Г. Димитров. Він закликав болгарських поетів «рішуче скеровувати літературу на служіння пролетарській революції, на боротьбу з фашизмом, проти капіталізму, на мобілізацію і революціонізацію мас»³.

В праці В. Захаржевської простежено вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також російської і радянської літератури на болгарських пролетарських поетів. Про це писали прогресивні болгарські літературні журнали «Щит», «Літературен преглед», «РЛФ» та інші. В останньому журналі центральне місце займають висловлювання А. Луначарського, М. Горького, В. Маяковського про роль та завдання літератури. Професор В. Колевський у книзі «Ленін та література», що вийшла в Болгарії у 1969 р., вказав на величезне значення для болгарської культури висловлювань В. І. Леніна про літературу. Ленінські принципи партійності літератури пропагував марксистський критик Т. Павлов та інші. Слід нагадати роль Д. Благоєва у розповсюдженні марксистсько-ленінських принципів естетики в болгарській літературі першої половини ХХ ст. Про високий рівень послідовної марксистської критики в болгарській літературі говорив недавно В. Колевський на Міжнародному симпозіумі з питань ролі критики у вихованні читача, який відбувся у Львові в жовтні 1972 р. Дослідниця болгарської пролетарської поезії звертає увагу на це питання, але, на наш погляд, йому варто б приділити дещо більше уваги.

Структура книги В. Захаржевської видається вдалою, продуманою. Вона містить у собі, крім загального розділу про основні тенденції розвитку поезії і оригінального розділу про «болгарське поетичне слово на Україні», невеликі, але змістовно написані нариси творчих сил'веток болгарських поетів. Ці окремі нариси не є, однак, ізольовані один від одного, а становлять органічне ціле, дають багатогранну картину болгарської поезії 30—40-х років нашого віку.

Крок за кроком аналізує українська славістка розвиток творчості Х. Радевського, приділяючи значну увагу ідейно-політичному звучанню його поезії. Автор вдається до цитування болгарською мовою творів поета, щоб на живій поетичній фактурі показати читачеві зростання його поетичної майстерності. Вона не наводить на предмет свого дослідження хрестоматійний глянець, а сміливо порушує й протирічливі проблеми в творчому обліку болгарських поетів, говорить про складні шляхи їх зростання.

Творчість одного з найстаріших болгарських поетів Л. Стоянова (1888—1973 рр.) автор називає цілком слушно «дзеркалом літературного процесу Болгарії ХХ ст.» (с. 59). Вона пише, що саме в 30-ті роки завершується еволюція творчого шляху болгарського митця від абстрактного гуманізму до революційного, від символізму, неоромантизму⁴ до реалістичного мистецтва. Недарма розділ про Л. Стоянова названий багатозначно «Від «Видіння на роздоріжжі» до «Земного життя». Нагадаємо, що це назви збірок поезій Стоянова, з яких одна вийшла на початку його творчого шляху, а друга — в час розквіту його таланту.

³ Международный конгресс писателей в защиту культуры. Париж, М., Гослитиздат, 1936 (цитуються за рецензованою книгою В. Захаржевської), с. 4.

⁴ Цього терміну для визначення поезії 1890—1910 рр. дотримується багато літературознавців, напр. польський дослідник Ю. Кржижановський.

Говорячи про пролетарську болгарську поезію, дослідниця звертає увагу не лише на типологічні подібності, але й на зв'язки болгарської поезії з російською та українською.

Аналіз пролетарської поезії 30—40-х років вимагав вияснення певних проблем термінів, що В. Захаржевська робить дуже сумлінно. Вона пояснює, що в болгарській літературній критиці 30-х років замість терміну «соціалістичний реалізм» вживався термін «новий художній реалізм». Тут цікаво відзначити, що про розвиток соціалістичного реалізму в слов'янських літературах з'являється чимало досліджень, тому саме уточнення терміну, якого вживано для визначення цього методу, дуже важливе.

Поетом-романтиком, поетом-інтернаціоналістом названо в книжці «Болгарська революційна поезія» Н. Хрелкова. На думку дослідниці, цей поет вніс у розвиток болгарської літератури «оригінальний струмінь глибокого особистого, ліричного і романтичного відтворення подій» (с. 80). Н. Хрелков був поетом, який створив у період гострої класової боротьби образ ліричного героя-революціонера, робітника-комуніста.

Як і для більшості болгарських прогресивних поетів, так і для Н. Хрелкова, Радянський Союз став символом нового світу, до якого звертаються очі трудящих всієї землі. Цій темі, так само, як колись Х. Смирненський, Н. Хрелков присвячує свої кращі твори. Дослідниця підкреслює притаманність інтернаціональних мотивів його поезії.

Дуже цікавим є нарис про творчість маловідомого у нас поета, що писав під псевдонімом Ламар (справжнє прізвище — Л. Маринов). Виходець з маленького троянського села, Ламар вніс у болгарську поезію регіональні риси, зливаючи їх з новаторством. Доповнюють образ цього оригінального поета особисті враження автора від розмови з болгарським поетом. Перед нами людина, яка завжди жваво цікавилася російською та українською літературами, захоплюючись творами Блока, Маяковського, Гоголя, Шевченка.

Через усю книжку В. Захаржевської проходить думка про знаменну роль Вересневого антифашистського повстання 1923 р. в остаточному сформуванні світогляду багатьох поетів того часу (а також і Ламара).

Поезію М. Ісаєва В. Захаржевська називає ліричною сповіддю молодого болгарського покоління, яке боролось в 30-х роках з фашизмом за світле майбутнє людства. М. Ісаєв прийшов у болгарську поезію тоді, коли уже пролунало над Болгарією революційне слово Х. Смирненського та Х. Радевського, співця комуністичної партії і пролетаріату. Поет-комуніст, поет-боєць, М. Ісаєв не учував собі щастя без боротьби проти темних сил. На відміну від інших поетів, для нього головним був не лише сам ліричний образ, а передовсім вияв думки і почуттів героя.

Ліричним щоденником жінки-борця названий розділ про творчість М. Грубешлієвої, яка принесла в літературу Болгарії свій поетичний світ, м'який ліризм, задушевність, а рівночасно мужність бійця-антифашиста. Героїнею поезії М. Грубешлієвої стає жінка-трудівниця. Можливо, це й визначило інтерес болгарської поетеси до поезії Т. Г. Шевченка, твори якого вона перекладала. Дослідниця наводить слова академіка П. Динекова, який вважає, що в роки найтяжчої боротьби болгарського народу М. Грубешлієва сміливо крокувала у фаланзі письменників, діючи, як творець-громадянин і патріот.

Оригінальним нам здається розділ, присвячений болгарській поезії на Україні. Поезія письменників-емігрантів, які залишили Болгарію після Вересневого повстання 1923 р., плідно розвивалась, квітла, мужала у дружній атмосфері Радянської України.

Найяскравішим втіленням характерних рис болгарської еміграції був творчий доробок талановитого поета і видатного діяча БКП К. Кюлявкова, що перебував у Радянському Союзі з 1928 по 1940 роки. І в Болгарії, і в еміграції на Україні К. Кюлявков присвячує своє поетичне слово народові, оспівує його героїчну боротьбу, дає насагу до дальшої боротьби (збірка «Замахнуті сокири»).

Перед тим як зробити висновки, дослідниця зупиняється на аналізі творчості «болгарського Прометейя» — Н. Вапцарова, який загинув від рук фашистів у 1942 р. Поставивши питання, в чому секрет вічної молодості й творчої сили поетичного

слова Н. Вапцарова, авторка послідовно дає відповідь на це питання, вважаючи, передусім, що джерело сили поезії Вапцарова знаходиться у народній творчості, в тому, що поет зумів уловити дух своєї епохи й по-своєму передати його.

Заключним акордом, висновком у роботі української балканістики звучить поновому розроблена теза: у скарбниці революційної болгарської поезії 30—40-х років черпають наснагу кращі представники сучасної болгарської поезії, плекають її ідеї, продовжують її традиції.

Книжка В. Захаржевської цікава, корисна, має всі якості сумлінного наукового дослідження, водночас позбавлена сухого академізму. Проте є і певні застереження до інколи складних синтаксичних конструкцій, що подекуди утруднюють сприйняття тексту (с. 17, 31, 52 та ін.).

«Болгарська революційна поезія», без сумніву, знайде попит на Україні як серед науковців-славістів, так і серед шанувальників поезії взагалі. З огляду на тих, які знайомитимуться вперше з болгарською революційною поезією, варто було б подати короткі біографічні дані названих болгарських авторів.

Ці окремі зауваження не впливають на цілком схвальну оцінку «Болгарської революційної поезії» В. Захаржевської, яка є приємною знахідкою в царині української балканістики.

О. І. ГРИБОВСЬКА, І. І. ГРИНІВ

ДВОТОМНИК ЛИСТІВ ПОЛЬСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ

Іван Франко в одному з листів до А. Ю. Кримського писав, що кореспонденціям письменників він надає «...першенство перед усякими другими матеріалами. Листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності...»¹. Ці слова повністю можна віднести й до опублікованої в 1970 р. зусиллями польської дослідниці Стефанії Ліновської епістолярної спадщини письменниці реалістки Габрієлі Запольської². Вона знайшла загалом схвальну оцінку критиків, хоча деякі з них не були одноставними³.

Двотомне листування Габрієлі Запольської цінне для нас у першу чергу виявленням тих елементів, які зв'язували її з Україною. Колоритний і неповторний у своїй красі волинський край, де народилася письменниця, відображений і відповідно творчо трансформований у її творах. Вона щиро признається: «Я люблю цю землю, бо ніщо так, мабуть, чудово не пахне, як ясний і погідний волинський ранок, і ніщо так чудово не відлунює, як сонце над чорною стіною лісу, нашого лісу, з темних ялиць, як ніч...» (I, 124).

Глибоку любов до Волині Г. Запольська пронесла через усе життя. Вже на схилі свого віку в листі до чоловіка, відомого художника-пейзажиста Станіслава Яновського, вона писала: «Пришли якусь травинку, якийсь свіжий листочок з Волині». (II, 588). Як апофеоз безмежної любові до рідної землі звучать її слова: «Стільки світа бачила, а ніде у мене так душа не жила всією повнотою, як на Волині. І коли б нині мене запитали, чи погоджусь у зрібній сорочці... закінчити життя в селянській хаті, але там, де Стир, де мої сосни, берези, де те все любимо, що дало мені життя, я погодилася б негайно, кинувши мою славу і те, що ніби мене визначає...» (II, 588).

¹ Франко Іван. Твори в 20-ти т., т. 20. Вибрані листи. К., Держлітвидав, 1956, с. 508. (Лист Івана Франка до А. Ю. Кримського за № 238, с. 507—508).

² Gabriela Zapolska. Listy Gabrieli Zapolskiej. Zabr. S. Linowska. T. 1 2. Warszawa. PIW. 1970. T. 1, s. 989, T. 2, s. 818. (Далі зазначаємо лише том і сторінки цього видання).

³ Anna Boska. Gabrieli Zapolskiej autoportret mimowiedny. — «Nowe Książki», 1971, Nr 13, s. 883—885; Helena Zaworska. Arcy-kobieta. — «Twórczość», 1972, Nr 1, s. 97—104; Tomasz Weiss. Gabriela Zapolska w swoich listach. — «Miesięcznik Literacki», 1972, Nr 4, s. 116—117; Edmund Janowski. Listy. — «Rocznik Literacki», 1970. Warszawa. PIW, 1972, s. 190—193.

Усі важливі моменти життя письменниці знайшли відображення в її листуванні. Вона говорила: «Я, на жаль, знаю, що таке нужда. Я пройшла через те! Знаю, що значить не їсти, дрижати від холоду і йти спати у сутінках через відсутність світла!» (I, 112).

У листах Г. Запольської знаходимо чимало свідчень про її літературні зацікавлення, вислови про власну творчість. Так, про повість «Янка» (1893) читаємо: «Традицію шляхетську я висміяла і волинських ідіотів показала такими, як вони є насправді — непотребами і шкідниками суспільства». (I, 391).

Письменниця-реалістка гостро осуджувала модернізм «Молодої Польщі». Вона протистояла «естетичному» «одухотворенню» польських модерністів, яскравим представником яких був Станіслав Пшибишевський. Г. Запольська саркастично висміяла снобізм занепадників (див. I, 528). У цьому польська письменниця перекликається з Лесею Українкою, яка нищівно викрила польський декаданс у статті «Заметки о новейшей польской литературе»⁴.

Ще на початку своєї літературної діяльності Г. Запольська сприйняла творчі принципи французьких письменників. Лозунг Г. Мопассана: «Мистецтво — це природа, бачена крізь темперамент митця» — був підхоплений польською письменницею. «Я завжди віддавала перевагу життєвій правді, — писала вона, — тому, що життя дає моменти діамантної краси і сумного зла. І не можна віднімати одне від іншого...» (II, 243). Правда і тільки правда — це її основний творчий принцип. Для підкріплення цієї думки Г. Запольська подає таке визначення реалізму: «Реалізм (правда — *réalité*) не може бути ані чесним, ані нечесним. То є правда, отже іншою, ніж правдою, бути не мож» (I, 226).

Г. Запольська не пройшла повз суспільні події та явища свого часу. Маємо на увазі роки першої російської революції (1905—1907), окремі події якої відбилися в її листах. В одному з них читаємо: «Там, у Литві, розпочинається селянський рух...» (II, 155). Справа торкалася сільськогосподарських робітників, котрі піднялися на боротьбу за підвищення своєї заробітної плати. Слід додати, що Г. Запольська не розуміла історичної ролі робітничого класу, проте як письменниця-демократка не могла поминати ідей соціалізму, своє розуміння яких найбільш повно втілила у творах «Янка» та «Зашумить ліс» (1899). Зауважимо, що ці ідеї подані тут поверхою і дещо спрощено трактуються.

На берегах Сени відбулась хвилююча зустріч Габріелі Запольської з Олександром Мишугою, який мав дебютувати в Паризькій опері. О. Мишуга часто бував у салоні письменниці-інтернаціоналістки. Вона була зачарована його голосом, для неї він співав українські народні пісні. Разом вони виступили на одному з літературних вечорів: Запольська виконувала уривки з польської класичної літератури, Мишуга — арії з опер (див. I, 320).

Польська письменниця захоплювалася художніми полотнами О. Новаківського, К. Устияновича, Ю. Панкевича, О. Скрутока, згадки про котрих знаходимо у її листах. Тут же чимало заміток й згадок про життя Парижа («Паризькі листи»). Є дані про те, що проїздом через Берлін у 1892 р. вона мала взяти інтерв'ю в Августа Бебеля та Карла Лібкнехта (див. I, 395), хоча дослідники творчості Г. Запольської не засвідчують цього факту.

Часті і хвилюючі згадки в листах Г. Запольської знаходимо про Львів, з яким зв'язано багато сторінок її творчої біографії (див. II, 557; II, 679).

Добру справу зробило книжкове видавництво ПНР, давши можливість сучасному читачеві ближче пізнати відому польську письменницю-реалістку, а дослідникові ще глибше вивчити життя і діяльність Габріелі Запольської.

В. К.

⁴ Леся Українка. Заметки о новейшей польской литературе. — В кн.: Леся Українка. Твори в 5-и т., т. 4. Художні переклади. Статті. 1884—1910. К., Держліт-видав, 1954, с. 372—385.

Мария Велева. ДИМИТЪР СТРАШИМИРОВ. Историкографически очерк. София, 1972, 202.

Велева М. ДИМИТЪР СТРАШИМИРОВ. Историкографичен нарис.

Визначний історик болгарського національно-визвольного руху проти реакційного турецького панування Д. Страшимиров (1868—1939) не був істориком у вузькому, академічному розумінні слова. Це автор поетичних збірок, роману «Серед темряви», багатьох повістей, оповідань, літературно-критичних статей, театральних рецензій. Одночасно з цим він багато уваги приділяв публіцистиці та активній політичній діяльності в лавах Болгарського землеробського союзу.

Цим і пояснюється структура рецензованої роботи, яка по охопту питань, що в ній розглядаються, далеко виходить за рамки історикографічного нариса. Із п'яти розділів, на які ділиться книга, тільки два «По слідах апрельців» (с. 69—130), «Повернення до історії» (с. 154—183) — присвячені дослідженню історичних праць Д. Страшимирова. У трьох інших розділах: «Молодий Страшимиров» (с. 9—14), «Від літератури до історії» (с. 45—68), «Політичні погляди і діяльність» (с. 131—153) розглядається його життєвий шлях, формування та еволюція історичних поглядів.

М. Велева поставила перед собою завдання прослідкувати ідейний розвиток Страшимирова, його політичні погляди і позиції для того, щоб встановити основні теоретичні положення, з яких він виходив при оформленні своєї історичної концепції і одночасно — класовий характер всієї його творчості (с. 5).

Розглядаючи початковий етап процесу формування світогляду Д. Страшимирова автор переконливо доводить, що цей процес відбувався як під впливом ідеології болгарських та російських революціонерів-демократів, так і позитивістської концепції французького історика І. Тена. Підкреслюючи еkleктичність світогляду Д. Страшимирова, М. Велева вважає, що в перші роки своєї творчої діяльності «...він сповідував ідеї дрібнобуржуазного утопічного соціалізму» (с. 15), але вже у 1889—1890 рр. виступив проти спроби ідеологів буржуазії фальсифікувати погляди Раковського, Каравелова, Ботева та Левського (с. 35—39 та ін.).

У другому розділі (с. 45—68) М. Велева зосереджує основну увагу на аналізі соціально-економічних та естетичних поглядів Д. Страшимирова, що проявилися в його літературних творах (збірка віршів «Південні сонети», роман «Серед темряви» та ін.), літературно-критичних працях та публіцистичних статтях. Центральне місце в цьому розділі приділено розгляду монографії про Христо Ботева¹ (с. 49—61), в якій найбільш яскраво проявився перехід Д. Страшимирова з позицій дрібнобуржуазного соціаліста на позиції дрібнобуржуазного демократа.

Третій розділ (с. 69—130) присвячений дослідженню основної монографічної праці Д. Страшимирова — трьохтомній історії Квітневого повстання 1876 р.² Перш за все автор прагне визначити його методологічну концепцію: «Перманентно від молодості до старості Страшимиров зазнавав впливу ідей болгарських революціонерів — Ботева, Каравелова, Раковського, Левського. В загальній формі це відбилося в його незмінно позитивному відношенні до революційних ідей Відродження» (с. 69).

Аналізуючи джерелознавчі методи Д. Страшимирова, М. Велева відмічає його ґрунтовність при зборі фактичного матеріалу, старанну працю по вивченню усіх деталей подій, офіційних документів, письмових та усних свідчень учасників повстання опису цих подій на сторінках періодичної преси того часу, особистого вивчення розташування населених пунктів, в районі яких велися бої (с. 73—98). Разом з тим вона вказує на низький рівень науково-технічного апарату у праці (с. 75—76). Слабкістю дослідження Д. Страшимирова, на думку М. Велевої, була «Відсутність ясно-го розуміння класової структури болгарського суспільства епохи Відродження... Він

¹ Д. Т. Страшимиров. Христо Ботев като поет и журналист. Критически опит. Пловдив, Друж. печ. Съгласие, 1897, 334 с. (см. рец.) Д. Благоев. Христо Ботев като поет и журналист (критически опит. — Д. С. Страшимиров). Съчинения, т. 4, с. 376—395.

² Д. Т. Страшимиров. История на Априлското въстание. т. 1—3. Пловдив, Окръжна постоянна комиссия, 1907, т. 1. Предистория. 335 с., т. 2. Приготовление. Л. 287. XXXVI с. т. 3. Въстание и пепелища. XIV, 460, XIII с.

розглядав Квітневе повстання лише як національну боротьбу, а не як результат певного соціального розвитку... Тому він навіть не поставив питання про класи під час повстання» (с. 107).

Ця оцінка найбільш фундаментальної праці Д. Страшимирова є далішим розвитком положень, висловлених в рецензіях Г. Бакалова, Г. Димитрова та ін., коротке викладення змісту яких автор дає у праці, що нами розглядається (с. 114—116).

У четвертому розділі (с. 131—153) дається чітка оцінка соціально політичних поглядів Д. Страшимирова, пов'язаних з його діяльністю як депутата Народних зборів від БЗНС, директора Народного театру, театралного критика та публіциста.

Великий інтерес становить останній розділ (с. 153—183), у якому досліджуються праці Д. Страшимирова з історії революційного руху Болгарії в період Відродження. М. Велева цілком вірно підкреслює, що в боротьбі сил реакції і демократії у питанні про характер Відродження і його ідейну спадщину Д. Страшимиров займав прогресивні позиції. Цей свій тезис вона підтверджує глибоким історіографічним аналізом його праць про Раковського, Болгарський революційний центральний комітет та його керівників Л. Каравелова і В. Левського³ (с. 155—176). Найбільшу увагу М. Велева приділила дослідженню фундаментальної документації «Васил Левський»⁴, у якій Страшимиров опублікував майже всі документи, листи і спогади, де хоча б частково розглядалася діяльність Левського. Вона відзначає виключно високий джерелознавчий рівень цього видання і цінність науково довідкового апарату, що складає третину всього тексту публікації (с. 176—183).

У закінченні (с. 184—187) М. Велева дає правильну загально методологічну оцінку розвитку болгарської історіографії епохи імперіалізму: «В болгарській історіографії з кінця ХІХ ст. до другої світової війни було три основних течії: матеріалістично марксистська; буржуазно демократична, прогресивна за тематикою і науково методичною постановкою питань; буржуазно націоналістична, яка перетворилася пізніше у фашистську реакцію» (с. 184). Д. Страшимирова вона відносить до другої течії і вважає його єдиним буржуазним вченим Болгарії того часу, який всебічно, на високому професійному рівні займався історією революційного і національно визвольного руху.

Нам здається, що автор дещо перебільшує демократизм та прогресивність світогляду Д. Страшимирова. «В своєму ідейному розвитку в молодості, — пише вона, — він пройшов через дрібнобуржуазний утопічний соціалізм. Хоч пізніше Страшимиров не став ні соціалістом, ні марксистом, однак захоплення молодості залишили глибокий слід у його творчості і житті. Побічно і опосередковано, саме утопічно соціалістичне розуміння зіграло вирішальну роль у стабільному інтересі Страшимирова до національно революційної тематики... Він повністю поділяв позиції Ботева у питанні про реакційність політичної і соціальної природи чорбаджіїв, церковників, просвітителів, за необхідність боротьби проти них в ім'я свободи і благополуччя болгарського народу» (с. 69—70).

Робота М. Велевої, що рецензується, являє собою перше в болгарській історіографії монографічне дослідження історичної, літературної, літературно-критичної і публіцистичної спадщини найвидатнішого історика болгарського революційного руху епохи Відродження. Вона є серйозним вкладом у розвиток болгарської марксистської історіографії і буде з інтересом прочитана всіма, хто цікавиться історією і культурою слов'янських народів.

С. І СІДЕЛЬНИКОВ

³ Д. Т. Страшимиров. Раковски и неговото време. По повод на една книга София, 1924, 32 с.; Д. Т. Страшимиров. Л. Каравелов София, 1925, 32 с.; Д. Т. Страшимиров. Левски пред къкринската голгота. История и критика. София, 1927, 130 с.; Великият син на Балкана. В Възпоменателна книга «Васил Левски» (1837—1873—1937). Пловдив, 1937, с. 14—20; Д. Т. Страшимиров. Комитетско десетилетие. Епоха на комитете. 1866—1876. — В сб.: България хиляда години. София, 1930, с. 781—888; Д. Т. Страшимиров. Наченки на българското революционно движение. «Българска историческа библиотека» IV, т. I. София, 1931, с. 137—168; Д. Т. Страшимиров. Централен таен комитет в Букурещ. «БИБ», IV, т. 2—3. София, 1931, с. 96—145.

⁴ Д. Т. Страшимиров. Васил Левски. Живот, дела, извори, т. I. Извори. Издава народният комитет «Васил Левски». София, 1929, XXIV, 767, XIV с.

ДРАМАТУРГІЯ ЛЕОНА КРУЧКОВСЬКОГО

Так назвав свою цікаву книжку про творчий шлях відомого польського письменника і драматурга польський театрознавець і журналіст Роман Шидловський¹. Леон Кручковський — один із зачинателів польської протетарської літератури. В центрі його творчої уваги в післявоєнний період — складні проблеми свободи, влади, людської гідності. Кручковський таврує облуду і підлість, утворює ідеали гуманізму і справедливості.

Творчість Кручковського широко відома у Радянському Союзі і, зокрема, на Україні. Його романи, п'єси і оповідання перекладені на російську, українську та багато інших мов народів Радянського Союзу. Творчість Кручковського досліджують радянські науковці², а його п'єси ставлять театри Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Львова, театри Естонії та Молдавії.

Польські дослідники приділяли багато уваги вивченню творчості талановитого письменника. Його романи, зокрема «Кордіан і Хам», викликали бурхливу полеміку в пресі.

Багато критичних статей, театральних рецензій, нарисів присвячено драматургії Кручковського³.

Проте монографія Шидловського заслуговує на особливу увагу. В ній охоплено весь творчий доробок Л. Кручковського, однак його драматургію автор розглядає більш детально. І хоча у передмові автор застерігає, що його книга не претендує на наукову аналітичну монографію, апарат, який він вводить, аналіз п'єс, висновки, до яких приходить Шидловський, дозволяють високо оцінити його роботу.

Автор розглядає драматургію Л. Кручковського на тлі хроніки його життя, намагається створити цілісний образ Кручковського — письменника, драматурга комуніста, суспільного діяча і головної чесної людини, яка шукає виходу з кола моральних та ідейних суперечностей свого часу. Шидловський порівнює різні критичні погляди, що супроводжували вистави п'єс Кручковського, подає свої коментарії, polemизує робить узагальнення, дає оцінку тощо.

Автор монографії простежує діяльність Кручковського в період зростаючої фашизації Польщі. Він аналізує його публіцистичні виступи, скеровані проти фашистської диктатури, його спроби розвінчати доморошений фашизм в очах польського суспільства. Сценічний репортаж «Герой нашого часу» був своєрідним виявом протесту Кручковського проти фашизації Польщі. Це сатиричний фарс, гротеск, що влучно цілює у німецький фашизм і був попередженням для тих, хто проголошував в Польщі націоналістичні, расистські, антисемітські лозунги. Шидловський правильно пояснює, що п'єса Кручковського була знецінена критикою через ідеологічну незрілість польського суспільства. Проте цей політичний репортаж поклав початок розробці важливої теми в драматургії Кручковського і підсумував довоєнний період його творчості.

¹ R. Sz y d ł o w s k i. Dramaturgia Leona Kruczkowskiego. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1972.

² Салова Е. А. Творчество Л. Кручковского довоенного периода (1920—1930 годы). Автореферат кандидатской диссертации. Л., 1955; Станюкович Я. Творческий путь Л. Кручковского — В кн.: Современная польская литература. М., 1953; Пиотровская А. Г. Л. Кручковский. — В кн.: Писатели стран народной демократии. М., 1955, с. 70—110; Северина Н. Я. Проблемы человека и истории в послевоенной драматургии Л. Кручковского. — В сб.: Развитие зарубежных славянских литератур. М., 1966, с. 105—136; Грика І. І. Основні проблеми драматургії Л. Кручковського. — У кн.: Збірник робіт аспірантів. Львів, 1963, с. 15—19; Рыбаков Н. Драматургия Л. Кручковского (1934—1962). Автореферат кандидатской диссертации. К., 1967.

³ Z. Greń. Dramaturgia Leona Kruczkowskiego. Z problemów literatury polskiej XX wieku. Warszawa, 1965, s. 343—365; J. Kełera. Pojedynki o teatr. Wrocław, 1969; Jan Kłosowicz. O dramatach Leona Kruczkowskiego. Almanach sceny polskiej, 1962—1963. Warszawa, 1964; Z. Macużanka. Droga twórcza Leona Kruczkowskiego. — «Nowe drogi», 1962. № 9; Z. Macużanka. Leon Kruczkowski. Materiały i wstęp. Biblioteka Polonistyki. Warszawa, 1965; Stefan Treugutt. Dramatyczny porządek świata. — «Przegląd Kulturalny», 1962; № 34; T. Sivert «Niemcy» Leona Kruczkowskiego. Biblioteka analiz literackich. Warszawa, 1965, Zbigniew Zabicki. Historia i etyka. — «Nowa Kultura», 1961, Nr. 11.

Вперше в польському літературознавстві Шидловський освітлює діяльність Л. Кручковського в табірному театрі під час другої світової війни. Полонений польський офіцер у короткі години дозвілля віддається роботі в аматорському табірному театрі. Туг він навчається сам, керує трупкою, підбирає акторів. Цей досвід, на думку Шидловського, стрияв остаточній перемозі Кручковського-драматурга над Кручковським-прозаїком. Висунута Шидловським теза вимагає певного доповнення. Звичайно, що досвід, який виніс Кручковський з табірної театру, надався йому згодом у роботі над п'єсами, він впевненіше почував себе у володінні композицією, діалогом, сценічним простором, але драматичний хист притаманий вже раннім прозовим творам Кручковського. Численні динамічні партії діалогу, пластичні, сповнені драматичної напруги групові сцени яскраво свідчать про драматургічний характер його таланту. Про це згадує Шидловський в першому з десяти розділів своєї книги, який так і називається — «Вбік драми». В цьому розділі автор розглядає два перші романи Кручковського — «Кордіан і Хам» та «Павині пера», які були даниною непереможному впливу Жеромського на передових письменників 20–30-х років. Шукаючи власних артистичних форм і власних відповідей на питання, які хвилювали Жеромського, Л. Кручковський з повагою ставився до його пошуків соціальної справедливості. Кручковського захоплював великий заряд патріотизму, що містився в літературі польського романтизму і неоромантизму, зокрема в творчості Словацького і Виспянського, але ідейна інтерпретація, яку давали ці письменники національно визвольній боротьбі польського народу та взаєминам між шляхтою і селянством, не задовольняла його. Озброєний марксистським світоглядом, він бачив класовий характер внутрішнього конфлікту між шляхтою і селянством і всупереч літературній традиції намагався показати це в своїх творах. Звідси полемічність і певна стильова специфіка, характерна для творів Кручковського.

Тоді ж, в 30-ті роки, Кручковський переробив свій політичний роман «Кордіан і Хам» для сцени. В новій версії гостріше зазвучали ідейні акценти, постать сільського вчителя Дечинського — «Хама» — виросла до символу. Це був «перший», як вважав Кручковський, драматургічний дебют. «Другим» дебютом була п'єса «Відплата», якою він розпочав свою післявоєнну творчість.

Шидловський зупиняє нашу увагу на післявоєнній творчості Кручковського, яка розвивалася у складний період становлення нової демократичної Польщі. Автору монографії вдається показати, як талановито переносить Кручковський конфлікти і явища життя у сферу мистецтва. Так з'являється його п'єса «Відплата», що зображує трагедію післявоєнної молоді, яка попала в тенета реакційного підпілля.

Досить ретельно опрацьований розділ, присвячений відомій п'єсі Кручковського «Німці». Шидловський розглядає генезу її написання, широко коментує її проблематику, вникає у зміст, характеризує образи, висловлює свої міркування щодо форми. Шидловський інтерпретує п'єсу як твір послідовного борця за інтернаціональне виховання свого суспільства, твір, що таврує фашизм, усякого роду пристосовництво, обивательську політику невтручання. П'єса ставилась на сценах вєдучих театрів Європи, в Радянському Союзі, а також у Токіо. Вона була екранізована; фільм «Історія однієї сім'ї» (НДР) обійшов екрани всього світу. Шидловський справедливо підкреслює універсальність її проблематики, скерованої проти спортунізму, боягузтва людини, яка, спостерігаючи зло, залишається осторонь.

П'єсу «Відвідина» критик розглядає в зіставленні з п'єсою С. Жеромського «Перепеличка». Він слушно відмічає, що у цьому зіставленні п'єса Кручковського програє. Позбавлена гострого конфлікту, вона не здобула популярності. В зв'язку з аналізом п'єси «Відвідина» Шидловський порушує питання про вплив Жеромського на формування творчої індивідуальності Кручковського. Кручковський неодноразово говорив і писав про цей вплив, називаючи себе «наймолодшим з Цезарів» (героїв роману Жеромського «Провесінь»). Шидловський намагається простежити за тим, як ідеали, пошуки Жеромського знаходять продовження у Кручковського.

Розділ, присвячений аналізу п'єси «Юліус і Етель», критик назвав «Сучасною трагедією античного зразка». В цій п'єсі драматург виходить за межі психологічної і побутової драми, надаючи їй глибокого філософського звучання. Герої п'єси, подружжя Розенберґів, проходять крізь лабіринт моральних і фізичних тортур американ

ського правосуддя і, невинно засуджені на смерть, зберігають громадянську мужність, особисту гідність і віру в краще майбутнє своєї батьківщини. Переконає і дає можливість по-новому осмислити трагедію паралель, проведена критиком між п'єсою Кручковського і античною драмою. Аналізуючи п'єсу, Шидловський показує, як в драматургії Кручковського зароджується філософський елемент, який згодом стане провідним.

Творами, в яких переважає філософська проблематика, є останні п'єси Кручковського «Перший день свободи» і «Смерть губернатора». Критик визначає смисл «Першого дня свободи» як «філософську метафору на тему свободи». Аналізуючи п'єсу, він намагається узагальнити спробу Кручковського відповісти на питання, що визначає свободу індивідуума. Розглядаючи три концепції свободи (Павла, Анзельма, Яна), критик разом з автором утверджує єдино можливе, марксистське визначення свободи як усвідомленої необхідності. Критик підкреслює актуальність проблематики п'єси, сценічність, яка сприяла її успіхові на сценах театрів Європи, Радянського Союзу і Японії.

П'єсу «Смерть губернатора», яка торкається проблеми влади, Шидловський розглядає у зіставленні з оповіданням Л. Андреева «Губернатор». Якщо Андреев обмежується показом наслідків зловживання владою для губернатора як особи, то Кручковський йде далі: його більше цікавить механізм влади, її протирічлива суть. Розглядаючи п'єсу, критик показує Кручковського безкомпромісним борцем за справедливість влади.

Підсумковим є розділ під заголовком «Відповідальність письменника», в якому Шидловський показує боротьбу Кручковського — публіциста і прозаїка — за втілення в життя соціалістичних ідеалів, його відданість справі народу і партії.

Чітко подана бібліографія творів Кручковського, критичних статей, присвячених його творчості, нарисів про нього доповнює цікаве дослідження Шидловського. Можна полемізувати з його методикою подання матеріалу, з певними інтерпретаціями, але не можна не визнати, що книга Кручковського написана з великим піїтизмом, зі знанням справи і з пошаною до предмету дослідження.

І. І. ГРИНІВ

ДРУЖБА ЛІТЕРАТУР — ДРУЖБА НАРОДІВ

Давня дружба єднає братні український і білоруський народи. Щесторо років тому розпочалось наукове дослідження проблем українсько-білоруських літературних зв'язків. У дорадянський період значний внесок у цю справу зробив видатний білоруський письменник Максим Богданович, який досліджував літературу Галичини та Закарпаття, творчість Т. Шевченка, І. Франка та інших українських письменників, а також львівський славіст Іларіон Свінціцький, що у своїй праці констатував факт відродження білоруського письменства.

Вперше за довгі, важкі століття можливість вільного всебічного розвитку і одночасно духовного взаємозбагачення відкрила народам Велика Жовтнева соціалістична революція. Українське мистецтво — пісня, музика, література, театр незмінно приваблювали і приваблюють білорусів так само, як і український народ гідно шанує співців синьоокої посестри. З перших років Радянської влади на сторінках української преси ми зустрічаємо твори білоруських поетів, прозаїків, статті літературознавців. Помітним явищем в культурному житті двох республік стало видання на Україні збірки білоруської поезії «Калинові мости» («Молодь», 1969) та Антології білоруської радянської поезії у двох томах («Дніпро», 1971). У Мінську готується до друку Антологія української поезії.

Налагодження творчих контактів між вченими-філологами обох республік, які чимало уваги приділяють вивченню білорусько-українських літературних зв'язків, є закономірним виявом дружби. Цій проблемі присвячено розділи монографій, дисертацій, літературознавчі та публіцистичні статті, огляди. Робота ця, тривала і система-

тична, сягає вже в глибину півстоліття, але чим ближче до наших днів, тим більшого розмаху вона набуває, відзначається зростаючою різноманітністю творчих заінтересувань, захоплює все ширше коло вчених.

В останні роки на тему українсько-білоруських взаємин написані дисертації: докторська (П. П. Охріменко — «Білорусько-українські фольклорні і літературні зв'язки») і кандидатська (Є. М. Мартинова — «Поетичний переклад як форма білорусько-українського літературного єднання») в Білорусії та кандидатська дисертація на Україні (Т. В. Кобрицька — «Українсько-білоруські літературні зв'язки кінця XIX — поч. XX століття»).

Слід згадати про плідну працю українських поетів у цій галузі — насамперед Максима Рильського, а також Олександра Ющенка та Олекси Новицького, які багато роблять для зміцнення дружби між нашими народами.

Важливою подією стали наукові конференції по вивченню фольклорних і літературних білорусько-українських зв'язків. Перша конференція відбулася в Гомелі в 1969 р. На ній ухвалено систематично, раз у 2-3 роки, скликати такі наукові конференції. Реальним результатом цього рішення стала друга конференція, присвячена 50-річчю утворення СРСР, що відбулася в кінці вересня 1972 р. у Львові. У ній взяли участь близько сорока науковців з України і Білорусії, які прибули у Львів з Києва і Мінська, Гомеля і Харкова, Гродно і Чернівців, з Полтави, Ніжина, Ужгорода, Дрогобича, Ровно, Луцька та інших міст. Конференція тривала три дні і засвідчила зростаючий інтерес до проблеми міжнародних літературних зв'язків та високий рівень наукових досліджень у цій галузі. Одночасно працювали дві секції: літературознавства і художнього перекладу, роботу яких підсумовано на заключному пленарному засіданні. Виглошені доповіді були різноманітними за постановкою питань — як синтетичного, так і аналітичного характеру, відзначались чіткістю проблематики і науковим пошуком. З-поміж різноманітних питань, що висвітлювались у виступах доповідачів, представлених на конференції, можна виділити три тематичні цикли: загальнонаукові питання з основної проблеми; конкретні факти взаємозв'язків; доладження перекладів.

У доповіді доктора філологічних наук, професора Гомельського університету П. П. Охріменка — «Історична обумовленість і значення українсько-білоруських фольклорних та літературних зв'язків» поставлені важливі проблеми спільності культурного розвитку східних слов'ян, закономірності взаємозв'язків російської, української та білоруської літератур та народно-поетичної творчості. Автор простежує історичні зв'язки і тенденції єднання, збагачення словесно-художньої культури народів-братів. Доповідач підкреслив соціально-громадську значимість і політичний характер наукового вивчення дружби і єднання народів у їх конкретному виявленні, як важливого чинника зближення культур, що сприяє розвитку і взаємозбагаченню, відкриває перспективи зміцнення дружби всіх народів Радянського Союзу.

Глибокою була доповідь кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук Д. Г. Гринчишина (Львів), присвячена вивченню зв'язків української і білоруської мов. У ній наголошувалось, що «проблема співвідношення і взаємовпливів слов'янських мов взагалі та східнослов'янських зокрема є однією з актуальних проблем у сучасному мовознавстві». В зв'язку з цим він визначив головні аспекти дальшого дослідження цієї широкої і багатопланової проблеми, яка вимагає спільних зусиль колективу вчених.

Доповідач підкреслив, що вивчення взаємодії і взаємозв'язків між слов'янськими мовами, які відбуваються протягом усього їх існування, має важливе значення для з'ясування специфічних мовних явищ, тенденцій і закономірностей, а також глибокого розуміння культурно-історичної і мовної єдності слов'янських народів.

Новаторською за характером була доповідь доцента Львівського університету І. О. Денисюка — «Типологічні зв'язки в сучасній українській і білоруській новелістиці». Автор говорив про необхідність вироблення спільних принципів дослідження історії і теорії новелістики східнослов'янських літератур.

Мінський університет на конференції представляли професор кафедри білоруської літератури О. А. Лойко та доценти цієї ж кафедри К. Р. Хромченко і В. П. Рагойша. В яскравій, насиченій багатьма фактами і аргументованій доповіді О. А. Лойко

виклав оригінальні спостереження над сучасною молодією українською і білоруською поезією. Доречно згадати, що доктор філологічних наук професор Лойко не лише автор багатьох ґрунтовних наукових літературознавчих праць, у тому числі кількох монографій, — він відомий білоруський поет, автор одинадцяти збірок поезії (неодноразово перекладених на українську мову). Одночасно професор Лойко багато робить у справі утвердження і зміцнення білорусько-українських літературних взаємин. Його перу належить передмова до антології «Калинові мости», він бере активну участь у підготовці до видання Антології української поезії білоруською мовою, перекладає ряд творів українських поетів. У своїх статтях «Пра сувязі братніх літаратур», «Вянок сяброства» О. А. Лойко підносить актуальні проблеми взаємозв'язку братніх літератур.

Про творчі «сув'язі» білоруської і української літератур в 20-х роках говорив у своїй доповіді доцент К. Р. Хромченко. Він відмітив дві важливі особливості, що характеризують цей період і мають неперехідне значення для наступних десятиліть. Перше — це був час започаткування, налагодження контактів особистих, і друге — публікація і популяризація в Білорусії української літератури і, відповідно, на Україні білоруських авторів. Ці факти знаменували консолідацію літературних сил братніх республік, що знайшло потім підтвердження у відомій постанові ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» (1932) і створення Всесоюзної Спілки радянських письменників.

«Максим Танк українською мовою» — така тема доповіді, яку виголосив доцент В. П. Рагойша. Він докладно простежив шлях зв'язків популярного білоруського поета з Україною — від його перших публікацій у львівській нелегальній пресі за часів панської Польщі (1932) і перших його перекладів творів Шевченка і Франка — до наших днів. Головна увага в доповіді приділена аналізу перекладів творів Танка на українську мову, які здійснили Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Бажан, Володимир Сосюра, Трєнь Масєнко, Степан Крижанівський, Микола Нагнибіда. Підсумовуючи свої спостереження, доповідач слушно зауважує, що переклади творів білоруського поета — один з важливих видів контактних зв'язків. «Разом з тим вони зумовлюють становлення зв'язків генетичних. Стає помітним вплив поезії Максима Танка на творчість українських поетів, особливо молодшого покоління».

Виступ В. П. Рагойши на конференції невіддільний від усієї його плідної роботи по налагодженню і активізації українсько-білоруських взаємозв'язків, творчих контактів між вченими обох республік. Так, розділ своєї книжки «Переклади Якуба Коласа...» він присвятив Шевченкові — «Кобзар» гучить на білоруську». Проблеми в аємозв'язку присвячено кілька публікацій В. П. Рагойши в журналах і газетах; він перекладає вірші сучасних українських поетів на білоруську мову, популяризує в Білорусії твори Івана Франка, Лєси Українки, організовує творчі зустрічі білоруських і українських літературознавців.

Відзначимо, що україністика в Мінському університеті, як одна із віх досліджень міжслов'янської спільності, стала важливим аспектом у науково-дослідній роботі кафедри білоруської літератури¹. І не лише учасники конференції, але й більшість членів кафедри включились у цю роботу. Зацікавлення білорусько-українськими зв'язками виявляється, зокрема, при дослідженні усної народної творчості, історії давньої літератури та початків книгодрукування в Білорусії. Це відбилось у книзі професора М. Р. Ларченка «Славянская супольнасць» (Мінск, 1963), його статтях про «Слово о полку Ігорєві», давню білоруську літературу, а також в працях доктора філологічних наук С. Х. Александровича, ст. викладача Л. А. Царанкова з історії книгодрукування та в діяльності білоруського першодрукаря Г. Скорини.

З особливою симпатією і любов'ю досліджують білоруські вчені творчість Тараса Шевченка, переклади його поезії на білоруську мову, благотворний вплив Кобзаря на розвиток їх національної літератури, творчість найвидатніших білоруських письменників. Тут можна назвати чималу кількість наукових розвідок, авторами яких є

¹ Праці кафедри білоруської літератури. Бібліографічний довідник. Мінск, 1968, с. 69.

М. Р. Ларченко, С. Х. Александрович, К. Р. Хромченко, В. П. Рагойша, Л. А. Царанков.

Та найбільше привертає науковців білоруського університету сучасна українська радянська література, де виявляються різноманітні творчі зацікавлення, активна популяризація, праця над перекладами. Досить хоча б згадати книгу С. Х. Александровича «Старонкі братняй дружбы», статті «Братерська єдність» М. Р. Ларченка, «З братэрскай увагай і любоўю», «Калі ласка» В. П. Рагойши, статті і переклади О. А. Лойки, переклади і діяльність по налагодженню контактних зв'язків Н. С. Гілевича, переклади Р. Симашковича.

Важливим фактором розвитку україністики в Мінському університеті і зміцненні контактів білоруських вчених з Україною є їх участь в українській періодичній пресі, в журналах «Радянське літературознавство», «Українська мова та література в школі», в «Працях Одеського державного університету», газетах «Радянська Україна» та ін. Для студентів-філологів у Мінському університеті організовано семінар з білорусько-українських зв'язків, а в курсі історії літератури народів СРСР українській літературі відведено чільне місце. Всі ці факти не лише відрядні, але й знаменні для епохи розвитку і братерської єдності соціалістичних націй.

Помітне місце на Другій науковій конференції зайняли доповіді, в яких розглядалися окремі яскраві сторінки конкретних взаємозв'язків двох близьких слов'янських літератур. Це такі, як «Блиьке і рідне. (Із історії білорусько-українських літературних і культурних зв'язків на Гродненщині в ХІХ—на поч. ХХ ст.)» С. В. Кліманського (Гродно), «Сучасна Білорусія у поезії Максима Рильського» Ф. М. Неборячка (Львів), «Роль Сергія Пилипенка в розвитку українсько-білоруських літературних взаємин» М. П. Гнатюка (Київ), «Андрій Малишко і білоруська література» Л. М. Коваленка (Київ), «Нагнибіда — пропагандист білоруської літератури», Л. М. Чирнеця (Чернівці), «Українська література на сторінках білоруських радянських журналів для дітей» Р. К. Литвинова та ін.

Вже сам перелік назв доповідей свідчить про широкі можливості і багатство фактичного матеріалу, до якого звертаються і можуть звертатися літературознавці в своїх дослідженнях, розкриваючи історично необхідну, закономірну спільність розвитку культур слов'янських народів. Автори наводили велику кількість переконливих прикладів, які показують невинне зростання процесу інтенсифікації зв'язків в роки Радянської влади, що безумовно сприяє зближенню культур соціалістичних націй, їх взаємозбагаченню. Так, в доповіді доцента Київського університету М. П. Гнатюка «Роль Сергія Пилипенка в розвитку українсько-білоруських літературних зв'язків» показано, що видатний український прозаїк був організатором подорожі українських письменників у Білорусію в 1928 р., яка розглядалась як «акт необхідної культурно-громадської ваги», як «фактичне виконання директив партії про необхідність тісного культурного зв'язку між всіма народами СРСР». Пилипенко був також редактором першої Антології білоруської літератури українською мовою. — «Нова Білорусія» (1929), він — один з найактивніших перекладачів білоруської літератури у ті роки.

Минули десятиліття. Наступні покоління українських і білоруських літераторів далі розвивали творчі й особисті контакти. Великий внесок у цю справу зробив Андрій Малишко. Тому не випадково, що доповідь Л. М. Коваленка «Андрій Малишко і білоруська література», яка відзначилась високим науковим рівнем, насичена багатьма цікавими і переконливими фактами, викликала жвавий інтерес.

Оригінальним був виступ Ф. П. Акименка (Путилів) про взаємозв'язки української і білоруської народнопісенної творчості в районах перехідних говірок. Доповідач ілюстрував свій виступ численними експонатами, дбайливо зібраними і опрацьованими: були представлені вишивки, рушники, зібрані з суміжних територій України і Білорусії, на яких відбулись спільні обом народам східнослов'янські народнопісенні мотиви.

На сучасному етапі літературознавчої науки у висвітленні поставленої конференцією проблеми набувають все більшої ваги дослідження зв'язків типологічних. Відкидаючи вульгарно-соціологічну тенденцію перебільшення безпосередніх «впливів», такий порівняльний метод дослідження дає підстави для цікавих спостережень східнослов'янської спільності культур. У цьому аспекті цікавими, крім вже згаданої

доповіді І. О. Денисюка, були доповіді П. О. Лобаса (Полтава) — «Традиції української драматургії у творчості В. І. Дуніна-Марцинкевича» та Й. М. Голомбівського — «Жіночі образи в творчості Тараса Шевченка та Янки Купали».

Майстерність перекладу творів українських письменників на білоруську мову і білоруських на українську досліджували Є. М. Мартинова (Мінськ) — «Шевченко білоруською мовою», В. О. Дорошенко (Харків) — «Поезія А. Куляшова в українських перекладах», та В. П. Гагойша у вже згадуваній доповіді.

Про широту і різноманітність проблематики конференції свідчать також такі теми, як «Львівська пролетарська преса і трудящі Західної Білорусії» (Прусско І. А.), «В. О. Сухомлинський і Білорусія» (Т. В. Кобржицька) та ряд інших. Все це — не лише нова важлива сторінка у висвітленні актуальної проблеми культурних зв'язків народів СРСР, але й свідчення невичерпних можливостей для дальшої праці у цьому напрямку.

Друга наукова конференція по вивченню українсько-білоруських літературних зв'язків пройшла успішно, вона внесла багато нового у цю проблему². Дослідження показують, що духовне спілкування між двома братніми народами, їх літературами, яке спостерігалось ще в дожовтневий період, в роки Радянської влади поглибилось, набуло нових форм. Дружба радянських народів, їх непорушна єдність стає основою взаємозв'язків культурних і літературних.

Знаменним є також той факт, що конференція відбулася напередодні святкування 50-річчя утворення СРСР. Робота конференції, зміст доповідей, їх загальна тенденція — ще одне свідчення торжества ленінської національної політики, ідей братерської єдності і дружби народів, що об'єднались в Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Л. І. МІЩЕНКО

² Див. Тези доповідей і повідомлень Другої наукової конференції по вивченню білорусько-українських літературних зв'язків, присвяченої 50-річчю утворення СРСР, Львів, 1972.

НАШІ АВТОРИ

- В. П. Андел* — старший викладач Львівського університету.
В. О. Борис — доцент Львівського університету.
М. Я. Гольберг — доцент Дрогобицького педагогічного інституту.
І. І. Гринів — старший викладач Львівського університету.
О. І. Грибовська — доцент Львівського університету.
П. А. Дмитрієв — професор Ленінградського університету.
І. І. Ковалик — професор Львівського університету.
Б. Г. Ключковський — доцент Львівського університету.
В. П. Кулик — старший бібліограф Львівської бібліотеки іноземної літератури.
В. С. Кульчицький — професор Львівського університету.
М. П. Лемберг — викладач Вільнюського педагогічного інституту.
Л. І. Міщенко — доцент Львівського університету.
В. А. Моторний — перший секретар посольства СРСР в ЧССР.
Т. І. Пачовський — доцент Львівського університету.
В. П. Попов — доцент Львівського університету.
С. І. Сідельников — професор Харківського університету.
Є. Слізінський — професор, заступник директора Інституту слов'янознавства ПНР.
К. К. Трофимович — доцент Львівського університету.
В. А. Чабаненко — доцент Запорізького педагогічного інституту.

ЗМІСТ

СТАТТІ

В. П. Попов. Поема Олександра Блока «Дванадцять» у польських перекладах. (Переклади К. Вінавера і Ю. Вачкова)	3
В. А. Моторний. Ян Амос Коменський у чеській літературі	14
І. І. Ковалик. Дослідження західно- і південнослов'янських мов в Українській РСР	19
Т. І. Пачовський. Сучасні переклади поезій Тараса Шевченка на польську мову	30
Єжи Слізінський. Про творчість Едуарда Басса в Польщі	39
М. П. Лемберг. Про напрямки досліджень малих літературних форм у польській пресі 60—70-х рр. ХІХ ст. (Постановка проблеми)	42

ПОВІДОМЛЕННЯ

В. А. Чабанько. Експресивно-стилістичні функції південнослов'янських мов в українській мові	46
В. П. Кулик. Габрієля Запольська в оцінці критики	50
В. П. Андел. До питання про назви наслідку в чеській мові	56

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

М. Я. Гольберг. Проблеми порівняльного літературознавства. (Замітки на полях книги Д. Дюришина)	62
Б. Г. Ключковський. Проничев В. П. Синтаксис обращения (на матеріалі російського і сербохорватського мов)	68
П. А. Дмитрієв. Дослідження югославського вченого з історії сербохорватської мови	72
К. К. Трофимович. Ян Петр. Нариси з історії політичного та культурного життя лужицьких сербів	76
В. О. Борис, В. С. Кульчицький. Актуальне дослідження з історії Галичини	78
О. І. Грибовська, І. І. Гринів. Болгарська революційна поезія.	80
В. К. Двотомник листів польської письменниці	83
С. І. Сідельников. Велева М. Дмитр Страшириков. Історіографічний нарис	85
І. І. Гринів. Драматургія Леона Кручковського	87
Л. І. Міщенко. Дружба літератур — дружба народів	89

*Республиканский межведомственный научный
сборник*

УКРАИНСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ

Выпуск 9

Литература и язык зарубежных славянских
народов

(На украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Львовском государственном
университете

Редактор Н. В. Савчишин
Технічний редактор Т. М. Веселовський
Коректор С. Я. Михайленко

Здано до набору 25. IX 1973 р. Підписано до
друку 13. XII 1973 р. Формат паперу 70×108¹/₆.
Папір друкарський № 3. Фіз. друк. арк. 6.
Умовн. друк. арк. 8,4. Обл. видавн. арк. 9,38.
Тираж 750. БГ 11965. Ціна 94 коп. Зам. 2309

Видавництво видавничого об'єднання «Вища
школа» при Львівському державному універ-
ситеті, Львів, Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського об-
ласного управління у справах видавництв, полі-
графії і книжкової торгівлі, Львів, Стефаника, 11.

94 коп.

«ВИЩА ШКОЛА»
1974

ОТН
10